

DRAGOSLAV SIMIĆ

AUTOBIOGRAFIJE UŽIVO

od Slobodana Jovanovića do danas

Izbor

iz emisija dokumentarnog programa Radio Beograda 2 „Govori da bih te video“
(knjiga i CD)

PUT IDEJE – AUTOBIOGRAFIJE UŽIVO

„Moj Radio Beograd“ nije nastao sa generacijom novinara kojoj ja pripadam. Kao početak rada ovog medija kod nas označena je 1924. godina.

Nedeljne novine „Radio Beograd“, formata „Novosti“, jedno godište, jul 1940. mart 1941, video sam prvi put 2004. Bio je to pravi opijum za ljubitelja radija. Iz mnoštva sadržaja ovih novina, koje je ugasio aprilski rat 1941, pažnju su mi privukla dva dela iz broja 4. Jedan se odnosio na veliku, opčinjavajuću reklamu na celoj strani, red letenja „Aeroputa“ sa satnicom na linijama za Dubrovnik, Zagreb, Sarajevo, Ljubljana i Skoplje, kao i serijom međunarodnih letova za Bukurešt, Venecija, Milano itd. Bio je to deo ličnog interesovanja za prohujale živote starih aviona. Drugi deo, bitan za predmet ove knjige, su nedeljni programi radio stanica Beograd, Zagreb i Ljubljana; od februara 1941. i program Radio Skoplja. Iz tih programa izdvajao se „Nacionalni čas“. Ova emisija je nekoliko puta nedeljno bila na programu koji se emitovao radnim danom između 19 i 20 časova na talasima sve tri radio stanice. U emisijama, predavanjima iz književnosti, ekonomije, religije, lingvistike, geografije, istorije, politike i drugih oblasti, oglašavali su se poznatiji jugoslovenski intelektualci.

Treba podsetiti da je radio program sve do pojave magnetofona, osim muzike sa ploča, išao uživo, pa je onaj ko je želeo da ima radio morao da zna da je to živo tkivo, pokretna traka, sačinjena od glasova i muzike, telefona i telegrafa, preko kojih su stizale najnovije vesti.

Novinari, tehničari i spikeri tog vremena koji su radili na radiju, zaslužuju naše divljenje i pohvale jer su uspevali svakodnevno veoma dobro da ostvare svoj program. Danas, i pored sve tehnike sa kojom raspolažemo, ponekad nismo u stanju da zamišljenu emisiju izvedemo do kraja. Evo jednog primera. Jula 2006. vodio sam uživo program u trajanju od 90 minuta o Nikoli Tesli. Ideja je bila da telefonskim vezama spojimo naučnike sa tri kontinenta koji proučavaju život Nikole iz Smiljana. Nisu me obavestili da u tom studiju ne postoje dva telefona koja bi omogućila da se u isto vreme u razgovoru nađe više ljudi. Scenario se u svom tehničkom delu oslanjao na dve otvorene linije. Kada se sve završilo, urednici su čestitali realizatorima emisije, a samo ja znam kakve sam muke doživeo kada mi je producent tokom emitovanja preko slušalica javio da ne može da uključi predviđene sagovornike iz Australije i Amerike jer ima samo jednu telefonsku liniju. Moj scenario se srušio, ostalo je bila improvizacija koja se na sreću nije osetila. Bio je to megazahvat u odnosu na predratni radio jugoslovenske prestonice koja se tek podizala iz balkanskog blata, gde je posedovanje telefona bio statusni simbol, a odlazak sopstvenim automobilom na posao, neverovatna zamisao.

„Nacionalni čas“, spada u arheologiju zvuka emisija iz davnih tridesetih, koja je bila izvođena sa ko zna koliko umešnosti da se uspostave pre svega dobre telefonske veze između studija u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani, bio je povod da u slavu tih naših nekadašnjih kolega, i kao počast živom radiju, pokušam da načinim emisiju sličnog karaktera ali sa izmenjenim sadržajem. Uslove za pripremu takvog projekta pružala je emisija „Govori da bih te video“ u dokumentarnom programu Radio Beograda 2. Naravno da ništa nije bilo isto kao pre. Nema više Jugoslavije, broj slušalaca se znatno smanjio i najveći je uspeh ako se neko javi iz dalekog sveta putem Interneta sa veću da te je slušao. Zamislite, sedi negde na Menhetnu i sluša Radio Beograd. Zar to nije fantastično? Umesto predratnih predavanja kao u pomenutoj emisiji, sadašnji intelektualci mogli bi da govore svoju autobiografiju uživo, ali ne onako kako se to piše u stereotipnim biografijama, već na način kojim bi slikali svoj unutrašnji svet, sa strašću koju samo živa reč može da donese.

U takvoj emisiji neće biti mojih pitanja. Glas novinara se ne čuje, osim u najavi i odjavi. Sve treba da traje samo pola sata, onoliko koliko traje emitovanje dokumentarnog programa, od 17.00 do 17.30. Razgovori sa učesnicima i dogovori obavljaju se pre emitovanja. Pripremni razgovori mogu da traju danima, ali su neophodni da bi se dobio najbolji rezultat – strast pred nastup, kao na otvorenoj sceni, psihološki opravdan hepening u kome čovek, „gurnut“ pred mikrofonom, uživo, pokreće sva svoja čula, a biće angažuju neki čudni nevidljivi damari, potpuna koncentracija, jer radio pozorište zahteva, kao u monodrami, da čovek igra svoj život, da govori o sebi, ne o nekom drugom o kome je samo slušao, o kome su mu pričali. Ovo je spontana, ne umišljena odgovornost pred mikrofonom koja u živom programu postaje totalna.

Ovako je izgledao put od ideje do „Autobiografije“. „Autobiografija“ nije zamišljena kao razgovor u kome je slobodno lenjo misliti, protezati se, praviti šale i dosetke ili mudrijati na račun strpljenja onih koji plaćaju radio program. Učesnici emisije moraju biti birani ljudi, koji umeju da govore, koji imaju šta da kažu, sa svešću

da grade jedan virtuelni dokument, svedočanstvo o sebi i vremenu u kome žive, u jedinstvenoj predstavi u kojoj do sada nisu učestvovali. Njihovi nastupi su besede u pravom smislu reči, jer svi govore bez ijednog papira pred sobom, nošeni energijom svog unutrašnjeg života i svoje retorske veštine.

To je i za mene bio izazov kome sam prišao sa velikom motivacijom i radoznalošću da vidim kako ćemo proći i ja i radio, jer sam ovaj eksperiment pomalo izvodio na svoju ruku.

Međutim, nisam se zadržao samo na ovim razmišljanjima. Učinilo mi se da bi dobro bilo ubaciti kod svakog učesnika neki dokumentarni segment u funkciji priče, koji bi odražavao tematsku celinu komponovanu sa govorom uživo. Takođe, pokušao sam da delujem „dnevno“, dakle, da pratim aktuelna dešavanja. Najprisutniji primer za to je Kosovo, kao politička tema, jer Srbiju muči politika, a Kosovo stolecima ne silazi sa dnevnog reda. Ovakvom kompozicijom uspeo sam samo u jednom slučaju, da bih ubrzo odbacio i dnevnu temu kao ideju vodilju autobiografija i dokumentarni materijal kao ilustraciju. Opisacu slučaj koji sam pomenuo kao uspešnu realizaciju.

Dušan Janjić, direktor „Foruma za međuetničke odnose“, bio je u poslednjim mesecima 2005. i u ovoj, 2006. godini, u žiži javnosti svojim izjavama o Kosovu. Zbog toga je često pozivan na javne debate. Imao sam odličan materijal snimljen u pokrajini devedesetih godina prošlog veka, uključujući i govor Miloševića na Gazimestanu 1989. Predložio sam Janjiću da njegovu autobiografiju ilustrujem tim snimcima. Janjiću, poreklom sa Kosova, sve je to bilo blisko i dobro poznato – bez dvoumljenja je prihvatio moj predlog.

To je bio taj jedan slučaj uspešne realizacije autobiografije sa dokumentarcima, što se može i čuti sa CD-a. Ali, posle toga, uvideo sam da mi je za ostvarenje takvih ideja potrebna ekipa istraživača koju nisam imao i veliki napor da se sagovornik uvede u zamašan zahtev na radiju. Očevidno, samo moj entuzijazam nije bio dovoljan za ambiciozno zamišljenu seriju emisija.

Knjigu autobiografija uživo planirao sam i pre početka serije. Knjiga bi sa unutrašnje strane zadnjih korica imala CD sa snimcima emisija.

Počelo je od ideje, a završilo se knjigom. Autorizovani tekstovi sa dopisanim najavama, skinuti sa trake, štampani su zajedno sa CD-om. Znao sam da ću kada se emisija završi, ako ocenim da je sve proteklo uspešno, pitati „izvođača radova“ da li se slaže da njegovo izlaganje uđe u knjigu. Tako je i bilo, a niko ovaj predlog nije odbio.

Još nešto o samoj ideji i podsticajima za nju. Krajem 2005. i početkom ove godine radio sam seriju emisija, u terminu „Govori da bih te video“, koju nisam dovršio, sa temama o hendikepiranim ljudima, pod nazivom „Naše komšije“. I ovaj program išao je uživo. Jedna emisija se izdvojila svojom dramatikom. Jelena Nestorov, Ruskinja udata u Beogradu, imala je treće dete Đoleta, rođenog sa telesnim nedostacima. Jelena je pričala o nadljudskoj borbi da spase sina. Nije mogla da prećuti suze, a sve se dešavalo tako kao da je ukinut posrednik zvani radio-aparat i kao da se nismo nalazili u studiju neke radio stanice; kao u ispovedaonici Jelena je govorila uzbuđeno i iskreno. Imali smo utisak da su njene reči upućene samo nama i da smo tu samo mi i ona koja moli Svevišnjeg da svojim svetim duhom pomiluje majku i sina. Pola sata kasnije, uzbuđeni, čuteći smo pili kafu, a kada je moj telefon zazvonio, glas sa druge strane rekao je da ga je telefonstkinja uputila na nekoga ko je znao moj broj telefona, da se zove Marijan Stefanović, da govori iz Čikaga i da je zajedno sa ženom preko Interneta sa velikom pažnjom slušao ovu emisiju. U njegovom meil-u koji sam dobio iste večeri, pisalo je:

----- Original Message -----

From: „Marjan Stefanovic“

To: <sicke@sbb.co.yu>

Sent: Njednesday, January 18, 2006 7:35 PM

Subject: Jelena Majstorov

> Postovani Dragoslave,

> Prvo bih vam se zahvalio za izvanrednu emisiju o Jeleni Nestorov. Inace, „Govori da bi te video“ slusam skoro svaki dan preko interneta u Cikagu. Pamtim osobe kao sto su pesnikinja Eleonora iz Svedske, arheolog seljak Pera, slepi snimalac zvuka i negova vesela zena, i mnoge druge osobe koje nam predstavljate. Ova radio reportaza o malim genijima treba da zivi jer ostavlja nama slusaocima da razmisljamo o njima i da ih se setimo veoma dugo jer odskacu svojim radom iz obicne sredine. Da li je Vas glavni urednik razmisljao da se emisije presnime u MP3 format i sacuvaju i budu dostupne na njeb stranici za celi svet u svako vreme?

> Hvala za kratki razgovor telefonom sa Vama i sa Jelenom, zelim vam mnogo uspeha i mnogo mnogo ovako dobrih reportaza,

> Marjan Stefanovic

> Elk Grove, IL 60007

Tako sam dobio svoje najveće međunarodno priznanje, a ovaj slušalac iz Amerike, samo je učvrstio u meni uverenje da treba tragati za živim govorom i da bi autobiografija bila pravi oblik izražavanja u medijumu radija, pakovan dokument čija će sadašnjost danas, već sutra postati prošlost, ali prošlost koju treba poznavati da bi se mogla razumeti neka druga nova sadašnjost koja će tek doći. Lične sudbine ljudi spojene živim jezikom, to je ideja koju sam hteo da ostvarim.

CD u MP3 formatu, na kraju knjige, donosi glasove učesnika ovog projekta. Emisije su materijalizovane i svako ko ima ovaj CD u rukama, moći će dok postoji ova tehnika, dok je ne prevaziđe neka druga savremenija tehnologija snimanja i čuvanja glasa u masovnoj upotrebi, da čuje melodiju, zvuk i boju glasa, da prepozna kako su ljudi govorili, ali u isto vreme da oseti energiju duše, moć žive reči, da čuje kojim se i kakvim srpskim jezikom govorilo u drugoj polovini DžDž i početkom DžDŽI veka.

Čuvanje glasova kod nas, na ovaj način, nije uobičajena pojava. Zaista nije svejedno da li nacionalna kulturna baština ima ili nema i zbirku živih govora. Pozorište, film ili TV su pokretne slike, ali i te pokretne slike u osnovi čini reč, doduše u okviru medija kome pripada, ali je zato u tom pogledu radio nešto zaista jedinstveno i neponovljivo. Mi se, jedni sa drugima ipak sporazumevamo govorom. Ratujemo ili se volimo. Reč je ta koja određuje karakter naše duše. Da li je kralj Aleksandar govorio „beogradskim“ ili „cetinjskim“ akcentom, manje je važno od činjenice da je ostao sačuvan samo jedan snimak njegovog glasa, kada je na proputovanju po balkanskim zemljama 1934. u Sofiji otpozdravio bugarskom caru i carici na srpskom i bugarskom jeziku. Domaća radiofonija ima malo sačuvanih tonskih zapisa, nastalih pre Drugog svetskog rata, koji spadaju u govornu istoriju.

I kada je reč o čuvanju glasova, ovde treba pomenuti majora Nikolu Kosića, najznačajnijeg srpskog radio novinara u dijaspori, koji je u Milvokiju, SAD, od 1952. do 1982. vodio volonterski „Srpski radio čas“ i, pored 260 kilograma pisanog materijala svojih radio emisija, sačuvao najstarije tonske zapise načinjene na srpskom jeziku u Americi. Najvažniji delovi iz njegove tonske zaostavštine objavljeni su na dva CD-a ove godine, u obimnoj dokumentarnoj knjizi „Raskol u eteru“, štampanoj u Beogradu, čiji je autor priređivač ovog izdanja.

Knjiga autobiografija, ako ni zbog čega drugog, ima bar jedan razlog koji će uticati na to da uđe u antologijske sveske. Prvi put u okviru ove serije, u emisiji pod nazivom

„Neodoljiva privlačnost istorije“ sa odrednicom Danila Baste, profesora Pravnog fakulteta u Beogradu, je i glas dr Slobodana Jovanovića (takođe je sačuvan samo jedan snimak), kada se profesor Jovanović, predsednik izbegličke jugoslovenske vlade u Londonu, na poziv BBC marta 1943, svojim predavanjem obratio Jugoslovenima, slušaocima u Južnoj Americi.

Put ovog snimka do knjige, izgledao je ovako. Kasetu sa snimkom pribavio je Stevan K. Pavlović, profesor istorije na Univerzitetu Sautempton u Engleskoj. Tu dragocenost poslao je svom prijatelju Miodragu Jovičiću, profesoru Univerziteta u Beogradu, koji je proučavao delo Slobodana Jovanovića. Potom, taj glas u emisiji „Ravnogorska čitanka“ koristi Jovičićev prijatelj Uglješa Krstić, izdavač, pisac i prevodilac. Ljubaznošću porodice Krstićevih, glas Slobodana Jovanovića našao je svoje mesto i u ovoj knjizi.

U uvodu za tekst emisije sa profesorom Danilom Bastom, posebno sam opisao našu vrlo uspešu saradnju u prikazivanju lika i dela Slobodana Jovanovića.

Ova knjiga, kako je to već rečeno, poseduje stenograme svega što je izgovoreno u emisijama. Svi stenogrami su autorizovani, dopisani su od strane priređivača uvodni delovi zato što se knjiga kao medijum pisane reči razlikuje od tonskih zapisa. U tonskim zapisima sačuvane su špice emisije „Govori da bih te video“, kao i potpuna autentičnost dešavanja u studiju, sa nekom tehničkom ili drugom greškom, što je za živi program uobičajeno, dakle, onako kako je mikrofonom beležio glas. Emisije nisu iznova montirane.

Čitalac, odnosno slušalac, imaće dvostruko zadovoljstvo da čita knjigu ili čita i sluša uporedno učesnike emisija. Ovaj program realizovan je od februara do septembra 2006. godine.

Izbor učesnika serije nastao je spontano, bez želje da se tu nađu ljudi iz samo jedne oblasti stvaralaštva.

Pre nego što pomenem imena učesnika koji u našoj javnosti uživaju ugled, i izrazim iskrenu zahvalnost što su prihvatili poziv da učestvuju u seriji i razumeli značaj ovog važnog posla, želim da istaknem njihov veliki trud i napor da emisije uspešno privedemo kraju.

Govorili su: profesor Slobodan Jovanović (snimak); dr Danilo Basta, profesor Pravnog fakulteta u Beogradu; pesnik Matija Bećković; dr Dušan Janjić, sociolog; dr Aleksandar Jerkov, profesor Filološkog fakulteta u Beogradu; Radomir Putnik, dramaturg; dr Raško Jovanović, radio-kritičar „Politike“; Jovan Ćirilov, čovek pozorišta; Isak Asiel, rabin beogradski; dr Rajko Đurić, novinar i pisac; mr Đorđe Malavrazić, istraživač istorije radija; Ivan Aleksić, poslovni čovek iz Londona, i mladi dr Dragoljub Pokrajac, predavač elektronike na univerzitetu u Doveru, SAD.

Aleksić i Pokrajac su manje poznati u domaćim krugovima, ali o njima će biti više reči u najavama koje uvode čitaoce u tekstove autobiografija.

Želja priređivača knjige jeste da javnosti stavi na uvid autobiografije ljudi koji su tokom svog života ostavili neki trag. Istovremeno, odgovor na uobičajeno pitanje zašto su ovde prisutna ova, a ne tolika druga imena, krajnje je jednostavan. Sve je, kako to biva u životu, omeđeno prostorom i vremenom, i sve je relativno, što je i sa ovim emisijama slučaj. Naravno, to ne znači da neka druga slična knjiga neće obuhvatiti i druge ličnosti koje u ovoj seriji nisu učestvovala.

Ženski likovi u knjizi nisu zastupljeni. U periodu od šest meseci 2002. i 2003. godine, priređivač ovog izdanja je u okviru dokumentarnog programa „Govori da bih te video“, Drugi program Radio Beograda, pripremio i emitovao seriju emisija „Žene govore“, sa idejom da se prikaže uloga žena u političkom životu Srbije u poslednjoj

deceniji XX veka čije je delovanje bilo na strani opozicije. Ove emisije imale su autobiografske elemente. Govorile su: Borka Pavićević, Daša Duhaček, Branka Mihajlović, Sonja Biserko, Snježana Milivojević, Nataša Kandić, Ljiljana Đurđić, Jelka Imširović, Latinka Perović, Biljana Kovačević Vučo, Nada Četković, Tanja Petovar, Svetlana Slapšak, Fuada Stanković, Olivera Milosavljević i druge.

Tek ako ova izvanredna svedočenja o angažovanju žena u političkom životu Srbije nađu svog izdavača, sledeća knjiga biće „Žene govore“.

Naši preci, novinari predratnog Radio Beograda i njihov „Nacionalni čas“, danas su samo puko podsećanje i želja da se njihov rad na polju radija ne zaboravi. Od tih emisija koje su bile i povod za ovu knjigu nije sačuvan ni jedan tonski zapis, a emisije su bile na programu od 1934. godine. Samo je dr Raško Jovanović, radio-kritičar, kao dete slušao „Nacionalni čas“ kada je njegov otac, profesor univerziteta, govorio „o mogućim opasnostima od električne energije“. U borbi protiv lakog pamćenja i brzog zaboravljanja, u usmenoj istoriji našeg vremena, ove autobiografije, pisane „zvukom i mastilom“, što je sintagma Đorđa Malavrazića, neće biti zaboravljene.

Manfred Osten, nemački mislilac, razmatra pitanje zaboravljanja kao bitan aspekt ljudske kulture, u svojoj knjizi „Pokradeno pamćenje“ („Svetovi“, Novi Sad, 2005) i na pitanje koje postavlja, kako bi „danas“ koje uključuje i budućnost trebalo da započne na pravi način, daje ovaj odgovor: „Budućnost mora da ima svoju prošlost, svoje poreklo. A prošlost ili poreklo ne da se zamisliti bez kulture sećanja, bez obrazovanja koje se shvata kao udeo u pamćenju.“

Ove autobiografije deo su tog pamćenja.

Dragoslav Simić

SLOBODAN JOVANOVIĆ – DANILO BASTA

Profesora Danila Bastu upoznao sam jpre nekoliko godina kada je na Kolarcu predstavljena njegova knjiga „Pet likova Slobodana Jovanovića“. Ovaj profesor Pravnog fakulteta u Beogradu, govorio je nadahnuto te večeri o Jovanoviću. Mene je, inače, interesovalo sve o profesoru Slobodanu Jovanoviću, pa sampožurio da kupim Bastinu knjigu. Predgovor je počinjao ovako:

„Sa delom Slobodana Jovanovića sreo sam se prvi put vrlo rano. Bilo je to sredinom šezdesetih godina prošlog veka, kada sam od 1964. počeo da studiram na beogradskom Pravnom fakultetu. Među ondašnjim studentima čija je znatiželja nadmašivala prosečnu, a ljubopitstvo bilo veće od običnog, počeo je odnekud da kruži glas o izvrsnim knjigama jednog znamenitog predratnog profesora. Uz njegovo pominjanje odmah se šapatom dodavalo da je neposredno posle Drugog svetskog rata, u odsustvu bio osuđen kao zločinac na dugogodišnju robiju u okviru procesa Draži Mihailoviću, zbog čega se ni njegove knjige više nisu smele objavljivati. Te su okolnosti, razume se, još više

pojačavale ionako snažnu zainteresovanost, a želju za upoznavanje sa delom toga prokaženika raspaljivale do prave duhovne strasti.“

Čitajući knjigu, uočio sam da je Basta u nekom genetskom kosmičkom kodu, što bi rekao Aleksandar Jerkov, svojim stilom i načinom pisanja, nasledio Jovanovića. Bastina zbirka eseja „Neodoljiva privlačnost istorije“, još me je više učvrstila u uverenju da je Basta apsolutni naslednik znamenitog profesora Jovanovića. Kada sam kasnije došao i do glasa Jovanovićeovog bilo je prirodno da zamolim Danila Bastu da u „autobiografiji“ govori. Nije lakovoljno pristao na moj predlog, ali je na kraju prihvatio da govori, ne o sebi. nego o Slobodanu Jovanoviću,

Pomislio sam, odlično, to je prava stvar. Vaše proučavanje dela Slobodana Jovanovića govori o Vama. Tako je na početku emisije prvo u dva segmenta upotrebljen snimak Jovanovićeovog glasa koji sam imao.

SLOBODAN JOVANOVIĆ:

„U današnje doba radija i aviona nema više toliko udaljenih zemalja za koje možemo reći da nas njihov život i njihovi narodi ne zanimaju. Svi smo mi danas bliži ili dalji susedi, pa bi zato bilo od koristi za sve da se bolje upoznamo, da s vremena na vreme izmenjamo misli, da jedan drugome govorimo o svojim potrebama, teškoćama, nevoljama i uspesima. Na taj način jedni druge bolje ćemo upoznati, pa, nema sumnje, i mnoge greške izbeći. Kada mi je Britanska radio stanica predložila da uputim nekoliko reči Latinskoj Americi – ja sam taj poziv sa najvećim zadovoljstvom prihvatio. Jugoslavija ima više stotina hiljada svojih sunarodnika koji su prešli okean i naselili se na tome kontinentu i sebi stvorili drugu otadžbinu. Neka mi bude dozvoljeno da i njima i vama, tamošnjim domorocima, progovorim nekoliko reči o Jugoslaviji koja danas živi pod veoma teškim i bolnim okolnostima. Ta lepa zemlja na jugu Evrope čiji se narod, kao i u Latinskoj Americi, pretežno bavi zemljoradnjom, danas je od neprijatelja pretvorena u jedan pakao gde vladaju smrt i nemaština. I Srbi i Hrvati i Slovenci, tri slovenska naroda, koji zajedno sačinjavaju Jugoslovane, nisu želeli niti tražili ni s kim kavgu. Oni su vekovima bili podjarmljeni od strane raznih zavojevačkih naroda i uspeli su da stvore svoju nezavisnost i slobodnu državu Jugoslaviju tek posle prošlog svetskog rata. Sve što su tada želeli bilo je da budu ostavljeni na miru da bi se posvetili ekonomskom i kulturnom razvitku svoje zemlje. Za dvadeset godina slobodnog rada i života u tome su mnogo uspeli. Učinjen je veliki napredak u svakom pogledu. Proizvodnja našeg poljoprivrednika povećana je. Podignute su mnoge nove železnice, putevi, škole i bolnice. Organizovana je socijalna služba za narod, a naše rudarstvo viđamo po svim delovima sveta, pa i u Latinskoj Americi.“

* * *

Bio je ovo prvi deo izlaganja profesora Slobodana Jovanovića, snimljen 1943. godine i emitovan preko Britanskog radija BBC.

DANILO BASTA:

Krajnje je uzbudljivo slušati autentičan snimak glasa prof. Slobodana Jovanovića i to u ratno vreme 1943. godine. Znalo se i ranije da je njegov glas piskutav, ali sada kada

se on može čuti, jasnim izgovaranjem svake reči i naglašavanjem svake reči, deluje zaista uzbudljivo i sasvim neobično.

Slobodan Jovanović je izuzetna pojava u našoj kulturi, ja bih rekao i u našoj duhovnoj istoriji.

Pre svega, treba pomenuti zanimljivu okolnost, koja je poznata, ali ne dovoljno. On je prvi čovek u našem narodu koji je poneo ime Slobodan. Ime mu je dao njegov otac Vladimir. Povodom davanja ovog imena svome prvorodenom sinu, u predgovoru spisa „Osnovi snage i veličine srbske“, koja se pojavljuje godinu dana po rođenju Slobodana Jovanovića, 1870. godine u Novom Sadu, on je rekao: „Razvita svest naučiće srpske sinove da slobodom tumače pravo i dužnost čoveka koji u društvu živi. U slobodi naći će oni prirodni uslov i jemstvo za napredujuće učovečenje sebe i roda svoga. U prvoj radosti sa kojom sam te na ovom svetu dočekao, dao sam ti što sam ti najviše dati mogao: ime – što će te opominjati na slobodu kojom Srbin kao čovek napredovati može.“ Dakle, Slobodanov otac, Vladimir, istaknuti liberal i borac za slobodu u Srbiji, koji je morao da ode u tuđinu zbog svojih uverenja i svoje delatnosti, išao je čak dotle da svome sinu dâ ime koje se srećom zapatilo u našem narodu – i danas ima puno onih koji nose to ime, neki ne baš časno i dostojanstveno. Ali ime njegove sestre Pravde, kako ju je otac nazvao, što je takođe zanimljivo pomenuti, nažalost nije se očuvalo i nije se ustalilo. Vladimir Jovanović je hteo, dajući imena svojoj deci Slobodan i Pravda, da istakne svoja duboka opredeljenja koja su u tom pravcu išla, kako to imena simbolišu.

Paradoksalan je naš današnji odnos prema Slobodanu Jovanoviću. S jedne strane, on je još uvek osuđenik, njemu je presuđeno na procesu Draži Mihailoviću 1946. godine i on je tada osuđen, ni manje ni više nego na dvadeset godina zatvora. Ja ću navesti jedan deo ove presude u kojoj se kaže da se „Slobodan Jovanović osuđuje na kaznu lišenja slobode prinudnim radom u trajanju od 20 godina, gubitak političkih i pojedinačnih građanskih prava u trajanju od 10 godina, konfiskaciju celokupne imovine i na gubitak državljanstva“.

Srećom, pre nekoliko dana podnet je zahtev Okružnom sudu u Beogradu, a to je novi Zakon koji je donet pre izvesnog vremena i koji omogućuje rehabilitaciju, da se i Slobodan Jovanović rehabilituje, da se ova sramna presuda ukine i da se ta nepotrebna senka skine sa Slobodanovog imena. S druge strane međutim, iako je još uvek ta presuda deo pozitivnog pravnog poretka ove zemlje, to srećom nije smetalo da se njegov lik nađe na najvrednijoj novčanici koja je u opticaju u našoj zemlji, to je novčanica od 5.000 dinara. Dakle, rehabilitacija je na svojevrsan način, preko te novčanice, nastupila i pre nego što se sudski bude odigrala.

Neobična je životna putanja i životna sudbina Slobodana Jovanovića. On je rođen u emigraciji, ali je u emigraciji i umro, a njegovi zemni ostaci i dalje počivaju u tuđini, u Engleskoj. Kada se izvrši rehabilitacija, što se može očekivati, ostaje još jedan važan momenat, da se sprovede nešto presudno značajno, a to je da se njegovi posmrtni ostaci vrate u našu zemlju i da se ovde dostojno sahrane. Prošle godine ovo pitanje je bilo pokrenuto u našim medijima i ja sam bio zamoljen da kažem nešto tim povodom. Tada sam za „Večernje novosti“ dao jednu pisanu izjavu i mislim da neće biti zgoreg da je i u ovoj prilici pročitam, ona je relativno kratka.

„Slobodan Jovanović, najveće ime naših društvenih nauka, ne sme ostati da doveka počiva u tuđoj zemlji. Prvorazredna je obaveza njegove otadžbine Srbije da njegove posmrtne ostatke iz Londona prenese u Beograd, dostojno ih sahrani i podigne mu spomenik. Tu obavezu država Srbija treba da preuzme i izvrši kao svoj neodložan zadatak. Isti takav zadatak predstavlja i ukidanje sramne presude kojom je, na

montiranom procesu generalu Mihailoviću 1946. godine, Slobodan Jovanović osuđen kao ratni zločinac. Oba ta čina nisu potrebna samom Slobodanu Jovanoviću, ona su potrebna svima nama, neophodna su Srbiji na njenom putu ka pravno uređenoj demokratskoj državi, neophodna su, najzad, za uspostavljanje razorenog moralno-vrednosnog i duhovnog poretka u kojem Slobodanu Jovanoviću mora pripasti jedno od počasnih mesta. U tome je pravi i ujedno simbolički smisao prenošenja posmrtnih ostataka Slobodana Jovanovića u Srbiju.“

Kada je reč o Slobodanu Jovanoviću, daleko smo od toga da smo naš dug odužili. Ima još mnogo da se uradi, iako je, treba i to priznati, poslednjih godina dosta i urađeno.

* * *

SLOBODAN JOVANOVIĆ (drugi deo snimka):

Jugoslavija je bila stala u red naprednih zemalja, demokratskih i slobodnih zemalja i radila je za dobro ne samo svog naroda već i celog čovečanstva. Kad su se nad Evropom nadneli crni, teški oblaci u jesen 1939. godine, Jugoslavija je činila sve da izbegne međunarodni zaplet, ali ne po svaku cenu. Ona nije htela nikoga da napada. U isto vreme bila je sasvim svesna da ima granica dokle nama narod može da ide a da ne zagrozi svoju slobodu i uprlja svoju čast. Kad su sile osovine od Jugoslavije tražile da ona postane neka vrsta središta njihovih delatnosti protiv prijateljske Grčke, Turske, Rusije i Velike Britanije – ona je to odbila. Da nije to uradila, izneverila bi ne samo svoje narodne interese već i interese svojih prirodnih saveznika. U proleće 1941. godine, zbog toga što nije pristala da proda svoju čast i svoje interese, Jugoslavija je bila napadnuta od Nemaca, Italijana, Mađara i Bugara. Posle kratke, ali časne borbe, mnogo nadmoćniji neprijatelj zauzeo je njenu teritoriju, ali nije uspeo da pokori njen narod. Među Jugoslovenima se pojavio njihov general Draža Mihailović koji stoji na čelu slobodnih ljudi, čije je geslo „sloboda ili smrt“. Zbog otpora koji naši borci daju neprijatelju skoro već dve godine, civilno stanovništvo u Jugoslaviji trpi i pati neizmerno. Neprijatelj se naročito okomio na Srbe i nemilosrdno ih ništi i ubija. Stotine hiljada srpskog življa do danas je pobijeno od strane Nemaca, Italijana, Mađara, Bugara i kvislinga Pavelića, a njihova imovina i domovi popaljeni su. Ni Slovenci nisu mnogo u zavidnijem položaju. Njih su Nemci počeli raseljavati po celoj Evropi, a oni koji se tome usprotive gube život. Kao što Slovenci pate od Nemaca, tako Hrvati pate od Italijana koji u izvesnim krajevima Dalmacije pokušavaju da istrebe hrvatsko stanovništvo. Jugoslavija, kao mnoge druge evropske zemlje, danas je pretvorena u pakao. Dugačka je i jeziva to priča. O njoj će mnoga pokoljenja govoriti. Vreme mi ne dozvoljava da se na tome duže zadržim. Ipak bih hteo pre završetka da podvučem da su mnoge zemlje Latinske Amerike shvatile opasnost koja nama svima pretila od ugnjetača i zavojevača iz raznih krajeva sveta, te su se i one pridružile slobodnim udruženim narodima da doprinesu da se nasilje za svagda uništi i da se stvori bolji i srećniji svet u kome će svi narodi, mali i veliki, moći da se posvete svome slobodnom razvitku. Nema sumnje da će ti naši zajednički naponi uroditi plodom i doneti pobedu. Neprijatelj popušta na svim frontovima. Nadmoćnost savezničkih snaga i oružja već se jasno pokazuje. Do konačne pobede neće biti dugo.

Na kraju želim da pošaljem svoje pozdrave u ime Jugoslavije, ne samo svojim sugrađanima koji žive u Latinskoj Americi, već i svim narodima Latinske Amerike.

* * *

Bio je to završni deo govora dr Slobodana Jovanovića, snimljenog na BBC 1943. godine i jedini tonski zapis glasa Slobodana Jovanovića koji imamo.

DANILO BASTA:

Pomenuo sam da je ipak, kada je reč o recepciji Slobodana Jovanovića, nešto i urađeno i to ne bi trebalo da ostane nepomenuto. Ja sam, neka mi ta mala neskromnost bude u ovoj prilici dopuštena, pre tri godine objavio knjigu o Slobodanu Jovanoviću pod nazivom *Pet likova Slobodana Jovanovića*. U knjizi sam se na početku osvrnuo na vreme kada sam započeo da se zanimam za delo i za ličnost Slobodana Jovanovića i da se njime pomnije bavim. Bilo je to sredinom 60-ih godina prošloga veka kada sam se 1964. godine upisao na Pravni fakultet u Beogradu. Ubrzo posle toga počeo je među znatizeljnijim studentima da kruži glas o veoma značajnim i lepo napisanim delima jednog predratnog profesora, ali koji je bio stavljen na „crnu listu“ zbog toga što je osuđen, kao što je već rečeno, 1946. godine, pa se njegova dela od tada nisu više smela objavljivati. Naravno, to je još više raspaljivalo znatizelju i ljubopitstvo mladih zainteresovanih studenata, među kojima sam bio i ja. Prva Jovanovićeve knjiga koju sam u to vreme pročitao, a knjige su se srećom mogle pozajmljivati iz biblioteke Pravnog fakulteta ili nalaziti po beogradskim antikvarnicama, bila je dvotomno delo *Iz istorije političkih doktrina*. Bio sam, moram priznati, veoma impresioniran. Iako sam tada bio mlad i sigurno nisam do kraja ni mogao da razumem ono što je Slobodan Jovanović pisao i saopštavao, ipak je to ostavilo ne mene snažan utisak, ne samo po jeziku i po stilu koji se odmah jasno prepoznaju, nego i po razložnosti i jasnoći kazivanja, po upućenosti u ono o čemu Slobodan Jovanović piše. Naročito me je obradovalo saznanje da Slobodan Jovanović, recimo, o Karlu Marksu i čitavom pokretu marksizma i o pojedinim marksistima piše na jedan odmeren, uverljiv način, s argumentima, bez zagriženosti i bez zadrnosti. U vreme kada je marksizam bio zvanična ideologija i kada je nametan svima koji su se bavili društvenim naukama, to je delovalo na jedan oslobodilački, na jedan emancipatorski način. Oni koji su se upoznali s tim tekstovima nisu mogli ostati ravnodušni na njihov uticaj. Isto je važno i za njegove radove o Platonu, o Berku i mnogim drugima o kojima je on pisao. Dakle, u to vreme, sredinom 60-ih godina, počelo je moje zanimanje za Slobodana Jovanovića, da bi se vremenom sve više i više širilo i produbljivalo.

Na kraju, morao sam, „gonjen“ takoreći tom furijom Slobodana Jovanovića, da se oslobodim na taj način što sam napisao knjigu *Pet likova Slobodana Jovanovića*. Kao što i njen naslov kaže, tu je reč samo o pet likova od mnogobrojnih koji su bili svojstveni Slobodanu Jovanoviću. U tom pogledu, on je zaista neobična pojava, nesamerljiva i neuporediva sa drugima. Ima i drugih naših velikana čije je delo obimno, ali ničije nije tako raznoliko i mnogoliko kao što je delo Slobodana Jovanovića. On je bio i teoretičar države, i pisac ustavnog prava, i portretist, i sociolog, i književni kritičar, i pozorišni kritičar, naročito na počecima svoga rada, i ko zna koliko se još likova kod Slobodana Jovanovića može naći. Ono što je neobično zanimljivo i što je prava prepreka svakome ko želi da se Slobodanom Jovanovićem ozbiljno pozabavi, to je da on deluje savršeno, dovršeno i savršeno u isti mah, i kada čitalac stane pred to delo i kada se s njim upozna, a pogotovo onaj ko želi da o tome i samostalno kaže, tu teškoću jedva da će moći da savlada. Retko koji naš autor deluje tako savršeno, tako potpuno, tako

celovito i tako besprekorno kao Slobodan Jovanović. Utoliko, zaista, nije ni malo neumesno da se kaže da je Slobodan Jovanović – i to je jedan aspekt koji valja naglasiti – pravi učitelj, učitelj svakome ko želi da se posveti, ko želi da vidi mogućnosti našega jezika i stila u društvenim naukama, ko želi da se upozna sa srpskom devetnaestovekovnom istorijom, sa našom teorijom države i prava.

Najzad, za onoga ko na primeru Slobodana Jovanovića hoće da iskusi šta je to poziv nauke i šta znači služiti nauci i naučnoj istini – on je zaista jedan obrazac koji je nenadmašan i na koji se valja ugledati. Treba pomenuti da se od Slobodana Jovanovića možemo naučiti jednom trezvenom, prosvećenom rodoljublju koje ne ide na uštrb nikoga i ničega. To je jedno rodoljublje koje je u znaku evropskog humanizma. Slobodan Jovanović je dobro poznavao antičke duhovne tvorevine. Zna se da je pod stare dane počeo čak i grčki da uči da bi se na izvoru upoznao sa tim tvorevinama. On je bio pristalica onoga što je rekao u spisu, koji je posthumno objavljen, o srpskom nacionalnom karakteru: *kultura u dubinu a ne kultura u širinu*, kakva danas inače mahom postoji. Slobodan Jovanović je, dakle, učitelj u mnogom pogledu, on je jedan delatnik čija je misao nastajala u razdoblju krize, jedan naučnik u vremenu krize. Možda, pri kraju ove emisije, da još jednom neskromno kažem, da sam *Arhivu za pravne i društvene nauke*, čiji je uporni saradnik dugo godina bio i sam Slobodan Jovanović, predao članak pod naslovom „Slobodan Jovanović – naučnik u vremenu krize“, koji će biti objavljen u jubilarnom broju časopisa koji ove godine slavi 100-godišnjicu postojanja.

I samo još jedna rečenica. Slobodan Jovanović nije imao naslednika, on se nije ženio, ali svi smo mi, zapravo, njegovi naslednici i svi smo mi njegovi dužnici.

26. maj 2006.

MATIJA BEČKOVIĆ

Matiju Bečkovića poznajem dugo, ali nikada nismo bili u takvim odnosima da bi se moglo reći da smo bliski prijatelji. Moja tetka koju smo od milošte zvali Dada jednoga dana davnih šezdesetih, rekla mi je da svakako pročitam u nedeljniku „Sport i svet“, Janeza Paćuku. Oduševljena piscem Paćukom, svake nedelje bi me podsećala da joj kupim ove novine. Na sastancima „penzionerskog kluba“ u njenoj sobi, one predratne dame oduševljavale su se Paćukinim duhovitim komentarima i jedna drugoj prepričavale prethodne sadržaje. Jednom, negde, tada, neko mi je rekao da je Paćuka pseudonim pod kojim piše Bečković. Za mnoge je Janez Paćuka davno otišao u zaborav, a tetka Dada nije doživela burne devedesete, zborove i mitinge na kojima je Bečković, tada već akademik, govorio. Aprila 1992, tokom štrajka novinara Drugog programa Radio Beograda u Udruženju književnika nama podršku daje Bečković. Iste godine juna, u Tanjugovom pres centru, on čita otvoreno pismo Slobodanu Miloševiću u kome između ostalog kaže: „Okupator je za vreme Drugog svetskog rata za Srbe propisao odmazdu sto za jednog. Organizacija Ujedinjenih Nacija traži jednog za sve. Svi – to je srpski narod, jedan, to ste Vi predsedniče Republike Srbije. Istina, zasad ne traže Vašu glavu već odlazak sa položaja i promenu režima u Srbiji...“

Pred samu emisiju aprila 2006. na brzinu beležim svoju novu najavu jer prethodna koju sam napisao nije mi se dopadala, Slušam Bečkovića: „Svaki čovek ima dve biografije. Jedna je ona koju svi znaju, spoljašnja, javna i ona druga, unutrašnja koja se očitava u njegovim delima.“ O ove dve biografije i njihovom preplitanju – Matija Bečković.

MATIJA BEČKOVIĆ:

Čini se da nema lakšeg pitanja nego da govorite o sebi i svojoj biografiji. Ili da utahnimo – autobiografiji. Ali izgleda nema težeg pitanja od ovoga. Svaki pesnik ima najmanje dve biografije. Jedna je ona u kojoj se sve zna i gde je sve fiksirano, a druga je ona u kojoj se ništa ne zna. U onoj prvoj, svi znaju sve o vama, u onoj drugoj ne znate ništa ni vi o samom sebi. U onoj prvoj se zna gde ste i kad rođeni, kako vam se zovu roditelji, gde ste živeli, gde, kako i koliko ste se školovali, kakva je vaša karijera. Za sve to imate i uredne papire. U onoj drugoj, važnijoj, unutrašnjoj, samo se nagađa i kada ste se rodili, i kako se to dogodilo, i ko su vam roditelji i učitelji. Sve te istine tražite celoga života pitajući se ko ste, zašto postojite, šta je smisao vašega postojanja. Datum vaše unutrašnje biografije i vašeg unutrašnjeg života nameću se po nekoj svojoj logici. To su

najčešće doživljaji za koje i niste znali da će biti tako važni onda kada su se događali. Kao i u ljudskoj istoriji, fiksirani su veliki događaji, bitke, prevrati, a život iščezao ili ostao po strani. Tako se i u životu pojedinca, njegov javni život vidi i zna, a ne zna ono dublje, bitnije i starije, koje više zna o vama nego vi o njemu. Presudna je upornost motiva koji traže da postanu reč, da se ovaploste. Što je upornost veća, dublja i starija, to bolje za umetnost. Čovek je ono što pamti. A šta će zapamtiti, to ni sam ne zna. To se po nekoj posebnoj logici sâm nametne i izdvoji. Krupni događaji – zemljotresi, poplave, bitke, prevrati – mogu da odu kao da nisu ni postojali, a iskrsne neki pogled, neka podignuta obrva, neki pokret. To se ureže u pamćenje i umire zajedno sa vama. Nikada dva čoveka isti događaj ne zapamte jednako. Neko ne zapamti ništa, neko zapamti nešto drugo. Magnet koji o tome odlučuje i na kojeg prijanja nešto po njegovom izboru – to je vaš identitet, to ste vi. Čovek bi mogao da očekuje da su svaka stopa koju pređe, svaki pokret koji napravi, svaka misao koju pomisli, svaki izdisaj i udisaj, povezani crvenom linijom, i čine njegov autoportret. Možda bi tako ispisao i svoje ime. Možda bi to bio snimak iznutra, verniji od onoga u ličnoj karti. Spoljni život je korica za unutrašnju knjigu.

Kada bi trebalo da se odlučim za jednu ličnost koja je imala najvećeg značaja za moj javni i unutrašnji život – to bi bila moja majka. A ko ima majku, on ima i oca. Majke stvaraju očeve. Svoju autobiografiju sam opisao i ovako. Imao sam babu, nisam imao dedu. Imao sam majku, nisam imao oca. Imao sam ćerke, nisam imao sina. Imao sam ženu, nisam imao muža.

Izdvojio bih za ovu priliku još jedan lik. To je baka Jeja, očeva majka. Ona je imala običaj da sve što nađe tutne u džep. Vremenom su joj džepovi bili krcati konaca i žice, federa i čivija, patrljaka i krnjataka od šuški i patenata. S naročitom upornošću čuvala je i premeštala iz starog u novi kaput ono što niko nije znao čemu je služilo ni dok je bilo ispravno i na svom mestu, a kamoli čemu bi moglo poslužiti izgubljeno, odbačeno i bataljeno. Na pitanje šta će joj to, uvek je odgovarala – trebaće za nešto. Valjaće nekome. Tražićete vi to. I zaista se događalo da se poneko za ponešto, kad iscrpi sve druge mogućnosti, obrati baki. To se moglo naći samo u njenom džepu. Ona bi taj trenutak trijumfalno dočekala, govoreći: šta sam ja rekla, onda ste mi se sprdali, znala sam da će doći taj dan kada ćete vi to tražiti od mene. Kada sam ja – kao baba te džidže i đinđuve, federe i krive eksere – umesto krivih eksera počeo beležiti i skupljati neobične reči, slike, pomisli, koje su se po nekoj svojoj logici izdvajale iz onog što sam čuo, ili sâm rekao – od početka mi se činilo da je to nešto ne samo neuobičajeno nego i stidno. Prvo sam se ustručavao, krio da neko ne vidi, kasnije sam se okomotio, ali se izvesne nelagode nikad nisam oslobodio. Slučajni svedoci se uvek čude, prijatelji su oguglali. Jedan mi je kazao: ako ćeš da zapisuješ neću ništa da kažem. Drugi su pričali kako sam zapisao nešto što su oni rekli, mada bih i sam teško pogodio šta sam zapisao, ono što je neko rekao ili nešto čega sam se setio tim povodom. Ako to odmah ne zapišem ili ću zaboraviti ili da ću samo na to misliti da više neću moći učestvovati u razgovoru. I sam sam se se pitao, i drugi su me pitali šta će mi to. Nisam znao boljeg odgovora od onoga koji je davala moja baba. Trebaće za nešto. Gotovo nikad nisam bez olovke i papira. Kada se oblačim uvek proverim da li sam stavio u džep kakav blokčić i olovčicu. Ako bih to zaboravio, taj dan bi mi priseo. Ne moram ništa zapisati, važno je da sam naoružan, da su alatke spremne, i da mogu mirno da dežuram.

Čini mi se da sam se osetio piscem tek onda kada su se te reči, koje sam u različitim vremenima i na raznim mestima beležio, počele same spajati i nalaziti svoje mesto u nekoj celini koju nisam ni slutio, a one kao da su za nju znale i za njom tragale. Često se

dogadalo da neka od njih bude baš ona prava koja mi nedostaje, za kojom je vapilo njeno mesto u nekom tekstu, a nikad je ne bih našao da je već nisam imao. A to mesto je nju tražilo i pokazivalo prstom i nekako, što bi kazao Zmaj, sve se kazivalo samo. Te reči bi blesnule u mraku kao prethodnica i najava pesama o kojima ništa nisam znao. Neki trag, neki trun, odblesak, ukazivali su da je ona postojala i da postoji. Pesma je tragajući za njom naišla i na mene. Kad se desi da sve to što imam u blokčićima izvrnem i potrošim u pesmi koju pišem, ukaže se pravi smisao moje čudne navike. Kao da sam i sâm postao junak priče koju piše neko drugi. Pređeni put sam osvetljavao unazad a o njemu nisam ništa znao unapred. To je ono što se zove naknadna pamet o kojoj se uvek govori kao o nečemu suvišnom, ali izgleda da druge pameti i nema osim naknadne. Ako ima nje, to je jedina i najveća pamet. Ono što nije utrošeno, stoji u sveskama i čeka. I sam pesnik se pita šta s tim da radi. Plaši se da će ga nadživeti neutrošeni materijal koji ne može poslužiti ničemu i nikom drugom.

Obično se desi da preko dana zapišem ovo i ono. Uveče se čini da je to nešto, a svemu presudi jutro. Kad sa ceduljica sve prepisujem u svesku, pokaže se da li je tu nečega bilo ili nije. Ipak, kad bih izgubio neku od njih ništa ne bih radio već tražio, tražio to izgubljeno bogatstvo. Kad neko kaže da je izgubio roman, pripovetku, pesmu, ne mogu da razumem kako je dalje mogao da živi. Kako ceo kasniji život nije posvetio tražeći izgubljeno čedo...

Kao što je baku nadživela hrpa drangulija koje nikada nikome nisu zatrebale, tako se i kod mene nakupilo silnoga materijala koji verovatno neće nikada biti utrošen, a nikome drugome neće ništa značiti, pa će se činiti da to nije trebalo ni zapisivati. Kad bi znao kad će sklopiti oči pesnik bi trebao da skloni te mrve, trice i kučine. Ali on taj trenutak odlaže nadajući se čudu do poslednjeg daha. Kao što se na naše oči u detinjstvu događalo čudo da pola kopče sa dna trunjavog babinog džepa posle dugog vremena sretne onu drugu polovinu, i to proslavljali kao veliki događaj. Tad je ceo život dobijao smisao a ceo kosmos se sastavio sa sobom. Tako i neka reč – koja se nekad, negde, nekome slučajno pričula – postane u nekoj pesmi ona sušta i jedina zbog koje sve postoji ili ne postoji.

* * *

OČINSTVO

*Mogao bih biti otac svome ocu
A, evo još sam dete i siročče,
Mlađi si bio od mene moj oče,
Kad me ostavi tvome ubiocu.*

*I sad mi oca on ne da za oca,
I ne oprašta mi svoja nepočinstva,
I drži me žedna bez kapi očinstva,
I ne uklanja s mene motrioca.*

*Ali ja silazim na dno praočinstva
Da tražim svome sopstvu nosioca,
I srž svoju zgrejem kod svog stvorioca,
I primim sramotu zbog toga zločinstva.*

*Ako duh nema groba, ni pepela,
O, daj mene meni, tvorče i praoče
Jer, evo, svako sa svoga raspela
Vapi: što si me ostavio, oče?*

*I huli kao Vlah sa nabikoca
Zato da bi ga mogli doubiti,
I za smrt moli iskorenioca.
A sve reči su samo jedna: biti.*

20. april 2006.

ALEKSANDAR JERKOV

Aleksandru Jerkovu, profesoru Filološkog fakulteta u Beogradu, šefu katedre za Srpsku književnost DžDž veka, umesto poziva telefonom, napisao sam ovo pismo:

„Dragi gospodine Jerkov. I ja sam bio student Filološkog fakulteta u vreme kada je prvoj godini studenata grupe za Jugoslovensku i svetsku književnost, teoriju književnosti predavao Radmilo Dimitrijević, a od profesora pomenuću samo još neke kojih se sećam, Dragoljuba Pavlovića, Vladana Nedića, Voje Đurića i nenadmašnog Raška Dimitrijevića. Predavanja Radmila Dimitrijevića, za nas „brucoše“, su bila dosadna i mi sa prve godine redovno smo u vreme njegovih časova odlazili u Gradsku kafanu. Tamo smo sa prvog sprata uokvirenog staklenim prozorima, samouvereni, mislili da će naša generacija promeniti svet. Posmatrali smo Trg Republike i ne sluteći da će jednog dana u budućnosti to mesto biti poprište velikih političkih obračuna i da će se i moja generacija utopiti u vrtlog prolaznosti. Naše koleginice nosile su kratke suknje sa baletankama, a rock and roll je već osvojio Beograd. Kada neka od njih sedne na vespu i na zadnjem sedištu prozujuci ulicama Beograda, verovala je da je kraljica. Bile su to zgodne žene i ko bi još u atmosferi lude bezbrižnosti u kojoj smo kao studenti živeli, mislio na fakultet. Ali predavanja jednog profesora nismo propuštali, bio je to Raško. Raško je predavao svetsku književnost, i Vi ste ga poznavali. On je onako sitan i nizak kakav je bio, kada stane za katedru, odjednom porastao. Već na početku izbacio bi one koji su mrmorili, a onda je započinjala magija. Njegova reč je opčinjavala jer je on govorio, nije čitao svoja predavanja, a slušaoce koji su dolazili sa celog beogradskog Univerziteta, uvodio je u jedan lepši i novi svet tako besprekorno jasno, glasom sa grlenim „r“, da smo posle toga postajali stariji, ozbiljniji i pametniji. Ta njegova reč i misao bile su za nas pravi opijum mudrosti i znanja. Kada ste na promociji knjige „Književnost i radio“ Đorđa Malavrazića, na Kolarcu 2005. godine, rekli da sve stvari na svetu utiču jedna na drugu, da po kvantnoj teoriji apsolutno nikada i ništa ne nestane, da sve te reči koje su ostale pomeraju nekakve atomčiće koji se skrivaju oko nas i da svemir čuva i dan-danas trag apsolutno svega što je ikada izgovoreno, učinjeno i rečeno, i podsetili ste me na Raška i to iz dva razloga. Prvo, govorili ste jezikom filozofa i mudraca, a drugo, niste čitali već ste kao naš stari profesor besedili uvodeći slušaoce u svoj duhovni svet bogat, sadržajan i pun, lepim jezikom, pa je sve to ličilo kao da se radi o nekoj pesničkoj večeri onih najboljih čije stihove u prozi pamti čitav civilizovani svet.

Ovo malo opširnije pismo je poziv da učestvujete u mojoj emisiji.“

ALEKSANDAR JERKOV:

Misliti o tome gde je ovaj svet i gde smo mi u njemu, već je dovoljan izazov da se napravi neka vrsta luka kroz istoriju čovečanstva. Od ranih kosmoloških teorija, a takvih je bilo u svakoj civilizaciji koju smo do sada uspeli da upoznamo, pa sve do naših dana, čovek ne zna kako bi bolje, kako bi više, kako bi potpunije, kako bi sasvim iscrpno odgovorio na pitanje gde je, gde je uopšte čovek. Istini za volju, još je dramatičnije ono drugo pitanje: ko je on? Ali čak iako se ta konačna drama identiteta i samospoznaje na trenutak ostavi na stranu, još uvek ostaje dovoljno prostora da se nad ovom naoko jednostavnom dilemom – gde smo, gde se uopšte nalazimo – pitamo više desetina vekova. Zamislite čoveka koji posle celokupne dosadašnje istorije čovečanstva koja ni na to pitanje nije odgovorila, dolazi sa željom i čežnjom, sa potrebom i zahtevom da se postavi jedno još manje očigledno, još manje odgovorljivo pitanje, a to je – gde je sve znanje ovoga sveta. U biblioteci? Ili ipak u svetu koji nas okružuje? Ili u samoj mogućnosti da saznajemo i konačno saznamo? Ili je sve znanje ovoga sveta još negde drugde do čega još nismo dopri.

Svi se, naravno, dobro sećamo da postoji jedna od najradikalnijih teorija sećanja ili znanja koje se u toj teoriji identifikuje. Platon je najčuveniji protagonist ove ideje ali nije jedini. On je, naime, mislio da se mi u suštini sećamo onoga što već znamo, da je sve što saznajemo u ovome životu zapravo neka vrsta sećanja, uspomene na svet ideja iz kojeg smo jedanput već došli. Što će reći, sve što u životu saznamo zapravo je već bilo poznato, ali smo mi, zato što smo stižući na ovaj svet pili vodu reke Lete, reke zaborava, to zaboravili. I sada živeti sve što saznajemo samo nas seća, te nam ostaje jedino da svoje krhke živote u ovoj ljušturi kakvu poznajemo provedemo tako što ćemo tragati za tim izgubljenim znanjem koje je u idejama, u onom višem svetu koji je iznad svega ovoga, a mi do njega ne uspevamo da dopremo dok smo u ovoj i ovakvoj stvarnosti.

Živeti život sa mišlju da otkrivamo tek delić izgubljenog znanja još je manje fantastično nego pomisliti na to da možda u skrivenim repertoarima našeg uma postoje mogućnosti za koje će tek istorija nekih budućih dana pružati priliku, one koje će u nekim drugim generacijama biti otkrivane. Ako čovek koristi svega nekoliko sićušnih procenata svog moždanog kapaciteta, a to danas nauka kaže, šta se zbiva sa svim onim ostalim delovima našeg uma koji danas malo i slabo doprinose našem krhkom opstanku? Ako je još uvek najveći umni napor stajati i hodati uspravno, ili pomerati šaku, a na tome je angažovano više moždane mase nego u ma kom metafizičkom pitanju, kakvi se domeni mišljenja otvaraju pred bićem koje bi koristilo ceo kapacitet svoga mozga i proširilo polje svoga uma do granica potpune fiziološke prohodnosti i upotrebljivosti? Nije um baš angažovan samo oko toga da uzdržimo uspravno stanje tela, da pokrećemo prste i šaku, premda mehanika i motorika zauzimaju toliki čudesni kapacitet, ali zar se sve naše psihičke radnje druge sadržine i drugih oblika neće kad tad izliti u nepoznatom delu mozga, ostavljajući nas već sada da se zanosimo slikom svojstava i dubina misli i samosaznanja koje možda organski krijemo u sebi? Da li se u tom nepoznatom delu mozga nalazi sve ono znanje, sve one ideje koje ljudska jedinka ne ume da pronađe sama od sebe, najednom, u času velikog humanoidnog prosvetljenja posle koga ćemo sami sebi u prošlosti delovati kao simpatični antropoidi. Za 25–30 vekova koliko je naša civilizacija uspela da obuhvati kao jednu celinu, otkrili smo samo ovoliko koliko danas imamo.

Možda će, kažu nam danas biolozi i lekari, neka od naših generacija, a možda baš mi koji danas ovo govorimo ili slušamo, biti poslednja generacija ljudi koja će napustiti ovaj svet. Ne samo zbog toga što će se možda otkriti lekovi od inače trivijalnih bolesti od kojih mi izumiremo, gde nas ubijaju tako sićušne i primitivne ništarije poput virusa i

bacila, ili disfunkcije poput kancera ili skleroza, već otklanjanjem jednog bitnog genetskog nedostatka da posle pedesetak replikacija ćelija prestane da se umnožava. Mogućno je sasvim i to da će naša zemna tela da splasnu i sagore u vatri propadanja, a da će se naši životi nastaviti u nekom elektronskom obliku. Zamislite samo jedan mali interfejs koji će biti prikopčan za naše umove, na naš nervni sistem, i koji će sve molekularno očitane podatke iz našeg uma preneti u nekakav gigantski superkompjuter. Kada jednog dana naše telo više ne bude moglo da podrži naše postojanje, mi ćemo nastaviti da živimo u jednom virtuelnom svetu sa drugim ljudima koje volimo. Jedina razlika će biti u tome što će sve to nekom, ko spolja posmatra, biti virtuelno, dok ćemo mi to doživljavati kao da naši životi traju dalje i da se ništa u njima nije promenilo. Sve iskustvo naših života biće sačuvano, svaki segmentić, najsitniji detalj. Zamislite, kada bismo imali takvo superpamćenje kao gospođa o kojoj su mediji ovih dana javljali, koja poslednjih 30 godina svoga života zna sve što se desilo svakog dana i kada joj kažete neki datum ona vam ispriča sve što se dogodilo toga dana, kakvo je bilo vreme, s kim se videla, šta je razgovarala, šta je nosila na sebi, kud je otišla, šta su drugi ljudi radili, sve, apsolutno sve. Život koji shvatimo kao patnju i kao tegobu u dolini plača, kako to piše u *Bibliji*, mogao bi biti najstrašnija kazna za nekog sa takvim superpamćenjem, ali život u kome pamtimo sve što je najvrednije, tako da nam uopšte nikad ne prođe ono što je bilo najvrednije, mogao bi biti rajsko stanje dosegnuto još s ove strane večnosti.

* * *

Rajsko stanje večnosti već je u umu. Ko pomisli najbolju svoju misao tako da sve druge ljude ovoga sveta voli kao sebe samoga, rečeno je, taj se već nalazi u prostorima rajске misli. Možda nam i ne treba neki drugi svet i možda nam neko drugo spasenje i nije neophodno, možda je dovoljno samo da pronademo izgublenu dobrotu i da na neki način sprečimo da ona propadne, ako ni zbog čega drugog onda pre svega zbog leka od mnogih ljudskih zala, da ne propadne zbog toga što moramo sa ovog sveta da odemo. Hoćemo li postojati u rajskom obliku, to možda nije pitanje religijskog spasenja, tako što se čarobna palica večnosti razmahne negde u svemiru i mi živimo večno, nego se možda to ima dosegnuti tako što naša postojanja kao znanje, kao saznanje, nastave da traju dovek a što u njima, već i zbog toga što je večnost takva da na neki način suspreže ili izoluje zlo, mišljenje je življenje, a življenje je čista dobrota. Čemu bi onda moglo da služi i šta bi ono značilo kad bismo zauvek bili ovde, kakav bi privremeni dobitak ili nešto što drugima otmemo ili načinimo moglo da promeni ukus večnosti, možda bi nas to izlečilo od samih sebe i ostavilo da u tom rajskom stanju trajemo zauvek. U nekoj vrsti superkompjutera, što nas straši i deluje jezivo hladno, možda je u njemu samo daleki odjek onoga što svet naših plemenitijih misli uvek nudi: ko lepo misli i oseća, zar taj već u svojoj propadljivosti ne živi večno sa svim onim što je života dostojno i radosti vredno? Taj superkompjuter ne mora biti ništa drugo nego svemir, vasseljena koja nas okružuje. Ako malo bolje razmislimo šta radi taj veliki superkompjuter – on onim jedinicama, nulama, digitalizujući iskustva, čuva sve ono čemu mi dajemo čulni oblik, čemu mi dajemo predmetni, plastični karakter. Međutim, ako u svemiru ništa ne nastaje i ništa ne nestaje, to onda znači da se sve energije reprodukuju i repliciraju, deluju jedne na druge, šire svuda oko nas. Svemir bi u tom slučaju bio jedan takav superkompjuter koji u sebe upija sva iskustva postojanja, od svih zvezda i planeta koje postoje, do nas što kao majušni crvi ljudskosti gamižemo po ovoj planeti dok ne odemo, kako reče Hamlet, na onu večeru na kojoj nećemo večerati nego ćemo biti večerani. Ako riba pojede crva, a čovek sedne da jede ribu, tako crv što je

pojeo kralja nađe se na njegovoj trpezi, kako nastavlja Šekspir svoju parabolu, onda možemo zamisliti sebe kao takve sićušne svemirske crve koji gamižu da bi u jednoj velikoj, veličanstvenoj gozbi postojanja u celoj vaseseljeni i ta majušna supstanca našeg bića bila konzumirana. Svemir nas obuhvata, svemir nas sadrži i u svemiru ostaje zauvek trag, čak i svake najsitnije naše misli, ne samo kad mahnete rukom pa znate da se vetar malo uzburka, ne samo kad se pokrenete pa znate da ste kroz prostor hodili, nego čak i najsitnija misao, osećanje, bljesak, pomeraju atome u našem mozgu, ti atomi pomeraju druge atome i teorijski govoreći ta vrsta pokreta ostaje da deluje, menja raspored svih drugih doveka, i tako traje u vascelu večnost koliko god mi sami okovani čulima i prolaznim utiscima bili spremni da to zanemarimo. Večnost je već tu, jedino što je mi ne znamo.

* * *

Ja sam upravo stao na prag jednog novog zrelog doba. Sredina pete decenije života ima takav ukus. Čovek pogleda iza sebe i vidi onoliko umstvenog postojanja koliko otprilike može da zamisli ispred sebe. Gotovo bi se moglo reći da je to neka središnja tačka inteligentnog postojanja. U tom i takvom postojanju čovek treba sebi da podnese i račune o tome šta je činio i šta misli da bi možda mogao još da učini sa sobom ili sa svetom koji ga okružuje. Kada se čovek osvrne iza sebe mnogo toga se seti i pita se nije li, hegelijanski rečeno, to čega se seća zapravo mera onoga što je izgubio, što nije doživio i čega se ne seća jer ga nije ni bilo. Ili možda treba još jedan drugačiji hegelijanski obrat napraviti, pa baš u meri toga čega se seća, radovati se svemu onome što mu tek sledi. Što reče jedan američki cinik, koji se meni vrlo sviđa, razlog da čovek bude srećan uvek se može pronaći. Među ostalima je i ovaj: nikada nećete biti mlađi nego što ste danas. Iz dana u dan radujte se svom najmlađem danu od svih onih koji vam predstoje i koji su pred vama. I tako uvek najmlađi, dok konačna mladost, što vodi u finom lesu u večni mrak, ne pokuca na kapiju srca ili drugde, i zaustavi pomeranje molekula na način ljudskog bića u telu kojem predstoji još da trune.

Sa tom i takvom radošću svakog dana svoga života, kada se osvrnete unatrag, vi sa jedne strane možete pomisliti i ovo: ostavljamo nekakav prašni trag svoga postojanja. Doduše, jedan drugi engleski teoretičar književnosti, filozof i esejista, veli: dobro je što postoje telefonski imenici i dobro je, kaže on cinično, što se oni čuvaju u Britanskom muzeju zato što mnogi ljudi prašni trag svoga postojanja ostavljaju samo u njima. Tužno zvuči kada tako pomislite, tužno zvuči ako pročitate priču Danila Kiša u kojem *Enciklopedija mrtvih* beleži postojanje samo onih koji ni na jedan drugi način nisu ušli ni u jednu drugu enciklopediju, pa je to možda neka vrsta demokratske enciklopedije u kojoj se sva ona običnost, koju smo već spomenuli, beleži i zapisuje.

Ako sebi treba da podnesete račune o svom krhkom postojanju, evo kako ti računi izgledaju kad ja stanem pred samoga sebe, sa nekom vrstom patetične ali i skromne odgovornosti, da odgovorim sebi na pitanje najmanje o smislu i svrsi svemira a ne samo svog zemnog postojanja o kojem zapravo ne vredi ni trošiti reči, koje je kakvo god uvek isto, ljudsko, malo, obično, i sa kojim se samo u lepoj ljubavi prema postojanju kao takvom može opstati. Ja se tada setim nekih trenutaka, setim se recimo prazne police za knjige u jednoj vitrini u mom najranijem detinjstvu. Bila je u mojoj sobi jedna vitrina u kojoj je moja divna mama, koja je beskrajno volela da čita, slagala razne šaljice, tanjiriće, porcelanske posudice, a to je bilo u mojoj sobi. Ja sam onako kao dečaćić sanjario da tu policu ispunim svojim knjigama. Sve moje dečje knjige stajale su u nekoj drugoj maloj vitrini u predsoblju i nisu nekako bile dovoljno reprezentativne. Ja sam

kao svako patetično radničko dete želeo da one budu veličanstvene i da izgledaju kao iz neke bajke. Sećam se trenutka kada je u toj polici, koja je imala četiri reda, prvi red police bio popunjen, i sve sam te knjige kupio ja sam.

Sećam se zatim drugog trenutka, koji želim da namenim onom beznačajnom deliću svemira koji ipak čuva i trag toga događaja, zato što je raspored atoma u njemu dopustio da se tako dogodi. Kada sam ušao u svoju gimnaziju, Desetu beogradsku gimnaziju, nekad su gimnazije bile pravi hramovi, danas se o školstvu ne misli tako, bio je to trenutak života koji ima posebnu boju, vrednost izuzetnosti. Deseta beogradska gimnazija imala je jednu od najboljih biblioteka u Beogradu i u Srbiji i kad sam u toj gimnaziji, ušavši u biblioteku krajem avgusta, još tada nisam ni pošao u gimnaziju nego sam se samo upisao, odjednom našao sve knjige koje sam inače viđao po beogradskim knjižarama – to je bilo čudo prirode za mene. Za razliku od novobeogradskih biblioteka u kojima je bilo mnogo dobrih i izvrsnih knjiga koje sam posuđivao i čitao i koje su mi, onako nevoljno, davale bibliotekarke, misleći zašto baš ja, tako mladi klinac uzimam takvu knjižurinu, šta će mi to. Za razliku od tih biblioteka, ovde su sve one najsavremenije i najnovije knjige bile poredane jedna do druge i ja sam, tu negde dvadeset i nekoga avgusta, želeći da pređem u jednu ozbiljnost čitanja, odjedanput uzeo Kafku, Frojda, Ničea i – evo da vidite koliko sam bio nesavršen kao i danas – Remarka. Meni se tad to činilo po imenu ili po glasu sličnim. Od tog dana, naredne dve godine života svakoga dana sam čitao po jednu knjigu. Nisam želeo da prođe dan a da ne pročitam jednu knjigu i imao sam jednu veliku svesku u koju sam uredno sve to beležio kao da sam sumnjao, tada još to nisam znao, da će svemir sačuvati odjek svih tih i takvih naših čitanja. I tako slažući jednu po jednu i boreći se sa samim sobom da mi ne prođe dan a da ne pročitam barem jednu dobru knjigu, veću ili manju, kakva god ona bila, kao da je odjednom nastala primarna akumulacija, jedna celina gde je sve ono neznanje koje ni danas nisam uspeo da savladam popustilo pred jednom idejom da čovek nešto i može da zna i da nešto može da nauči, i da, koliko god ostajao neuk i nemoćan, treba da se posveti onom malome što može da uradi, da se njegov doprinos u svemiru i ne sastoji u tome da razume celinu svemira sa kojim se bori, nego da nešto i doprinese celini tog svemira, pa makar i najmanje, usput, kao da mrvicu priláže na obronku planine sveta, ili dah u vetar prolaznosti kao da će ga zaustaviti svojim dahom.

Treći trenutak u ovoj maloj autobiografiji uživo glasi: osetio sam čas da nešto mogu da kažem zahvaljujući svom divnom profesoru književnosti, danas glavnom uredniku Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva u Beogradu, profesoru Petru Pijanoviću. Uzeo sam prve knjige s jednog spiska, koji bi i danas bio pretežak za mnoge moje studente, a nekmoli za mene tada, princa od 15–16 godina, koji mi je pripremio i u koji me je uveo beskrajnim razgovorima o književnosti, i kada bih samo mogao da znam i kako je znao i zašto je hteo i otkud je smeo da učini sve to što je za mene bilo najbolje. Uporno sam čitao te knjige, to su bile fenomenologije, to je bila neka nova kritika, to je bio neki Roman Ingarden, neki Milivoj Solar, zagrebački profesor i teoretičar književnosti, to su bili nezaobilazni Velik i Voren. Tu knjigu Velika i Vorena čitao sam mesecima dok je nisam gotovo naučio napamet. Čitao sam je tako što prvo pročitam poglavlje, naravno ne razumem ništa, pa onda ga čitam ponovo, pa ga onda čitam treći put i sad sam ga već naučio, dobro sam pamtio tada i još uvek nisam baš sve razumeo jer čitav niz stvari nikad čuo nisam, ali tada već znam skoro napamet sve što piše u njemu, pa mi je malo lakše od poglavlja do poglavlja, lagano se borim i lagano dopirem do onog horizonta razumevanja koje čovek želi da dosegne, i tu ne stižem jer ne znam dovoljno i premlad sam, ali jedno poglavlje hrani drugo, i što duže razmišljam šta bi to što ne razumem

moglo biti, ono se lagano otvara i koliko god ne doseže celinu onoga što piše u knjizi, doseže celinu moje znatiželjne duše i strast saznanja me obuzima još više, a ja osećam i da nešto sada znam. Strpljenjem i takvom upornošću, od najboljega učen i istovremeno kao neki Dositejev i Vukov mališan, mali samouk, istovremeno sam i dobro podučavan i vođen, putovao sam svojim putem kroz gimnaziju.

Pamtim i još jedan trenutak, isto tako vezan za biblioteku. Otišao sam, već sam bio student, pisao sam kritiku, imao sam knjigu, radio sam kao urednik, otišao sam prvi put u Ameriku i odjedanput bilo mi je dopušteno da uđem u biblioteku koja ima nekoliko miliona knjiga – Hant biblioteka u Pitsburgu. I sve su knjige bile slobodne. Niste morali nijednu odneti iz biblioteke, mogli ste ceo dan šetati između redova knjiga, o svemu što možete zamisliti tražiti pisanog traga, nasumice ih otvarati, uzimati, vraćati, gledati, kakvo rajsko naselje čitaoca. Tih prvih mesec dana mog života u zapadnim bibliotekama ničim se ne može nadoknaditi i on prosto ostaje kao jedna vrsta pečata udarenog na mladalačku dušu koja je nešto htela.

Posle je bilo sve to što je već bilo. Bavio sam se književnošću, čitao sam savremenu srpsku literaturu, pisao, tumačio koliko sam znao i umeo, trudio sam se da svojim studentima prenesem nešto od tog utiska koji sam na boljim svetskim i evropskim univerzitetima stekao i nadao se da nisam gori nego što sam morao da budem, nadao sam se da im ja nisam oduzeo ništa od onoga što su inače prilike i okolnosti njihovih života u ovoj zemlji oduzimale, koliko su najviše znali i umeli da nam svima uništavaju život i kvare postojanje. Kada, dakle, sada stanem, osvrnem se nad sobom, a bez misli da se imam baš nad bog zna čim osvrnati, nego se osvrnem nad sobom kao nad filozofskim problemom a ne nad ličnim iskustvom, kada se osvrnem nad sobom kao nad činjenicom da smo postojali a ne nad tim da smo nešto učinili i da smo nešto uspeli, onda pogledam u sve to i pomislim, zapravo spasenje za sve nas leži jedino još u tome da poverujemo da količnik znanja u čitavom svetu ide napred i da čovek i kada toga nije svestan živi malo, vrlo malo, ali ipak malo bolje, makar i da sve bolje vidi koliko je to spor i kompromitovan boljitak u potpunoj nesrazmeri sa očekivanjima, mogućnostima i kratkotrajnošću života. Ja strasno volim ideju studija i svoje studente, i hoću da živim sa uverenjem da makar ponekom od njih ideja književnosti i najbolje knjige srpske i svetske literature život ne čine samo podnošljivijim, to mi nije dovoljno, nego stvarno boljim. Kao što je moj zbog toga, a i zbog njih, bio bolji.

Kad neko reče Encensbergeru pre više godina kako stvar poezije na ovom svetu stoji jako rđavo, jer, eto, najbolje se zbirke pesama i najbolje pesme čitaju tek u ponekoj stotini primeraka, a i celu Evropu kada biste obuhvatili tek bi možda bila neka hiljada ljudi koja se tome posvećuje, cinični Encensberger ga je pogledao sa potpunim nerazumevanjem i rekao, pobogu, uvek je bilo tako, pa nikad nije bilo više od nekoliko hiljada ozbiljnih ljudi koji su u čitavom čovečanstvu prianjali uz takve duhovne proizvode, uz takve duhovne vrline. Nema mnogo ljudi koji čuvaju baklju znanja na ovome svetu, ali se ona ne sme gasiti, ona se mora na neki način prenositi dalje. Poruka od starih Grka do nas, za ovu civilizaciju. A poruka što, dakle, od arhajskog čoveka koji prestaje da brine samo o tome da ubije nekakvog bivola i dograbi svoju ili tuđu ženu, koja takođe dopire do nas, glasi samo jedno: nismo se mi spasli fizisom svoga postojanja. U fizisu mi smo zveri, malo samo pripitomljene. Kad se bilo šta dogodi nama, mi reagujemo i delujemo animalno, životinjski, instinktivno. U nama postoji sve ono najgore što preziremo u drugim bićima koja se međutim manje proždiru i muče među sobom nego što to mi, čak i sa demonskim zadovoljstvom, činimo jedni drugima. Mi sebe prevazilazimo u svojim simboličkim potencijalima. Mi sebe prevazilazimo tu

gde akumulacija znanja čini nešto dobro za naše karaktere i gde se drugim ljudima okrećemo boljim svojstvima svoga postojanja.

* * *

Kada se okrenemo ka drugim ljudima, šta možemo da im ponudimo – da oni zadovolje neku našu potrebu, da mi zadovoljimo neku njihovu potrebu, za bliskošću, za druženjem, za zajedničkim radom. Šta još da im ponudimo od sebe – svoju osećajnost, to smo prepoznali zajedno sa tradicijom hrišćanske misli kao najbolju svoju vrlinu. Jedino što zapravo možemo da im ponudimo jeste neka vrsta dobrote u svemu tome, da sa dobrohotnošću otvorimo resurse svojih bića za njih, da participiraju u tome kao u sebi samima i da tako ovu večnu usamljenost našeg fizičkog postojanja prevladamo, da dođemo do neke transcendencije još na ovome svetu. Baš zbog te potrebe stvorene su i mitologije i bogovi, da ne bismo zauvek ostali usamljeni, da nešto više i bolje od nas na neki način nas sadrži. Prema tome, znanje je oruđe i instrument jednog takvog putovanja ka tome da čovek pronade svoju vrlinu. Ne može se reći da je istorija čovečanstva zbog toga pokazala da smo u tome uspeli. Naprotiv, što smo više znanja imali to smo ga bolje koristili da jedni druge tlačimo. I skoro nikada tako dobro i uspešno kao u 20. veku u kojem smo stvorili sredstva da uništimo ovo malo svemira što nam je dato na raspolaganje, da ga zagadimo, da ga upropastimo i da ga napokon spalimo usijanim atomima. Strašna je to misao. Ljudi su se danas opustili i zaboravili. Njihova briga o tome da sredstva za takvo uništavanje narastaju pretvorila se u neku vrstu priče o novinarskim zloupotrebama i o suludim ratovima koji se zbog toga vode. A *svest* koja je pedesetih i šezdesetih godina prošlog veka potresala čovečanstvo da se tako nešto ipak može dogoditi, danas je iščilela, kao da se atomsko spaljivanje našeg delića svemira ne može odigrati, i kao da se u glavama poremećenih umova koji vode ovu planetu u najvećim zemljama sveta tako nešto ponekad već ne događa. Kako se braniti od toga? Kako dozvoliti sebi da to naše ništavilo ne prodre u sve ovo o čemu smo govorili. To se ne može učiniti ni jednim drugim putem nego tako što ćemo *ideji znanja* dati neku vrstu primata, sa svim nedostacima još uvek verovati u to da ćemo, ako dovoljno nagomilamo znanja, ipak savladati neke, ako ne i sve, a možda jednoga dana i sve probleme koje danas prepoznajemo. To znanje negde mora da bude. To znanje je u bibliotekama, to znanje je u školama, to znanje je u akademijama, to znanje je u programima kojima se neki oblik znanja širi i ko to ne poštuje taj ne poštuje ono najbolje što je civilizacija iznedrila. A da nam je to neophodno i da to nije stvar samo tehnološkog akumuliranja znanja, da ne vredi da nam znanje bude samo u kompjuterima ili na internetu, govori i to da što je ono više dostupno to je važnije znati da ti je potrebno, znati kako da ga pronađeš i znati šta ono tebi čini.

Nekada su stari ljudi da bi nešto saznali morali sve to da pamte. Od doba akademije do renesanse, od renesanse do Gutenberga, a i zadugo posle njega, bilo je jako važno imati tehniku pamćenja da biste nešto više takvog znanja mogli operativno da imate. Fantastičnu je ideju taj starinski čovek dobio, čovek pamti čudno. Ne može da upamti sve što hoće, evo ponovite tri reči koje su nepravilne i kroz tri minuta ćete ih zaboraviti, nikako nećete moći da ih ponovite. Ali pokušajte da se setite nečega što je proizvelo snažan utisak u vama. Toga ćete se setiti odmah, ako ne u svim detaljima a onda u suštini onoga što jeste znanje onoga vremena. Neke su civilizacije umele time da raspolažu. Recimo, Indijanci bi nosili bočice sa mirisima, kada bi nešto hteli da zapamte oni bi pomirisali to i kad god bi osetili taj miris on bi ih čulno asocirao na to da se sete tog znanja. Ili su drevniji ljudi nosili boje, ili su pravili neke posebne zabeleške u obliku

čvorića i slično. U našoj civilizaciji iskorišćena je jedna fantastična ideja koja se danas materijalizovala, a to je teatar pamćenja. Od starog antičkog čoveka, pa sve do renesanse razvijala se tehnika teatarskog pamćenja. Zamislite pozornicu, na toj pozornici zamislite predmete i objekte, zamislite sobu, u toj sobi zamislite stvari. Uz svaku stvar vežite neki domen svoga života. U jednu fioku stavite sve male stvari kojima je tu mesto i za svaku vežite nešto što hoćete da upamtite: kad god se setite svih tih stvari u fioci, uz svaku od njih asociraćete nešto što treba da znate. Uz drvo zamislite grane, na svaku granu okačite po jednu ideju, uz svaku ideju stavite lišće i plodove, uz svaku od njih po jedno saznanje. Kad tako prepokrijete svet, tamo, u tom teatru pamćenja, vrlo je lako da se orijentišete. Taj je čovek, dakle, mnemotehničkim sposobnostima mogao odjednom da raspolaže celinom svoga znanja, kao da celokupno njegovo znanje tu postoji i lako je dostupno, kao da mu je ceo svemir pri ruci.

Celina našeg znanja danas je rasuta i difuzna, i čovek snagom svoga karaktera mora sebe da natera da pronade svoju najbolju misao, svoju najbolju želju, i da onda preko nje pronade i ono zbog čega on postoji na ovome svetu. Mi nismo ovde da bismo samo postojali, nego i zbog toga da ostavimo trag svoga postojanja. Taj trag ne prolazi, on zauvek ostaje u svemiru, nevidljiv, i to ništa je sve.

6. april 2006.

DUŠAN JANJIĆ

Dušan Janjić, homo politicus, direktor Foruma za etničke odnose, čija se knjiga „Zapisi iz Srbije“ pojavila 2006. kao izdanje „Draslar partnera“, dobio je posebno mesto u predgovoru, pa zato o njemu ovde neću mnogo pisati. Reći ću samo da je poreklom sa Kosova, a po nekoj liniji rođak biskupa kotorskog Ivana Janjića, iz vremena pre nego što se porodica podelila na katolike i pravoslavne. Njegovu autobiografiju u emisiji počeo sam najavom: „Kosovo – na drugi način“.

DUŠAN JANJIĆ:

Kada govorimo o Kosovu, pogotovo o Kosovu u doba Miloševića, moram da pomenem jednu zatvorenu raspravu koja se vodila u Centralnom komitetu Saveza komunista Jugoslavije. Ja sam radio na pripremi jednog dokumenta i tom prilikom došlo je do neslaganja između Miloševića i mene. Iako sam bio mlađi, iako nisam imao „statusno pravo“, izgovorio sam nešto što je njega strašno naljutilo. Rekao sam mu da kada jednog dana ode na Kosovo, u Dečane i ode na groblje – videće grob mog dede žandarmerijskog oficira Dušana Janjić. Poruka njemu je bila da živi u virtuelnom svetu. Iz onoga što je Milošević tada govorio bilo je jasno da je to jedna vrsta grčke drame, u kojoj su uloge unapred određene, unapred je glavni lik od bogova osuđen na smrt ali on pokušava da prevari bogove, da izbegne sudbinu. Pokušao sam da mu kažem da prevare nema, da se Kosovom može baviti samo onaj ko razume srpsku naciju, ne samo u onom njenom crnogorskom delu, u onom hercegovačkom ili srbijanskom delu, već iz perspektive Srba sa Kosova.

Njegova reakcija je, naravno, bila veoma burna kao i uvek. Zatim je sledila Škundrićeva pretnja, otprilike – kada dođemo na vlast, a već su bili na vlasti, to je njihova 1989, uhapsićemo te zbog Kosova.

Dakle, jedini argument koji su imali bio je da će nekoga da hapse. Jednostavno, jedan od glavnih problema, ne samo Miloševića nego srpske intelektualne i političke elite kojom je on bio opčaran i koju je sledio ogledao se u toj zatvorenosti za argumente. U suštini, ta je elita, predvođena Ćosićem, verovala da zna „večitu tajnu“, da samo oni znaju istinu. Smatrali su da je narodu potrebna samo propaganda, da će oni odlučivati kada će i šta će narodu saopštiti. Oni su narod smatrali samo masom koju bi trebalo mobilisati, u borbu za ciljeve elite. Znači, nijednog časa se nije dozvoljavala rasprava. Ako je srpskoj naciji nešto potrebno onda je to rasprava i jedna vrsta kompromisa. Po mom sudu, drama Kosova je samo deo drame srpske nacije, kriza nacionalno-državnog

identiteta. Nasuprot tome, aktiviran je mehanizam okupljanja masa za šta je korišćen strah ljudi. Možda to na najbolji način manifestuje ono što se dešavalo 1989. godine u selu Prekale.

* * *

Dokumentarni snimak – muški glas: Ne bi trebalo napuštati ono sve ako taj Ustav, da kažem od 1974. godine, promene, jer je njime donesena odluka i dato njima svo pravo da vladaju, takoreći aginski, da vladaju... Onda nama, drugovi, ništa ne preostaje nego samo selidba.

* * *

(TEKST IZ DOKUMENTARNE EMISIJE „GOVORI DA BIH TE VIDEO“, GLAS NOVINARA) *Uzavrelo Kosovo 1981, uzavrelo Kosovo 1988. godine. Nezadovoljni Srbi, nezadovoljni Šiptari.*

Dokumentarni snimak – muški glas: Malo nas je ostalo, tako da možemo da kažemo, ukoliko ne dođe do promene ustava i ukoliko ovi ne prihvate naše zajedništvo, zajedničku Srbiju kao republiku, onda mi Kosovci ne vidimo ništa drugo nego totalno rasulo i zbeg tipičnih Palestinaca.

* * *

Dakle, tu počinje priča o Kosovu iz drugog ugla. Ugao iz koga je posmatrao Kosovo Milošević, birokratija koja je njega sledila, deo vojske, pre svega generali Ljubičić i Gračanin, a i mnogi intelektualci govorili su: ili će biti kako je do sada bilo ili mi napuštamo Kosovo. Svejedno da li ste za primer uzeli Prekale, da li ste uzeli Batuse. Istovremeno krenulo se i sa drugačijom idejom Kosova, postojao je pokret Srba odozdo i nas iz Beograda – govorili smo: ne, mi ostajemo ovde. I dan-danas postoji ova drama: da li će Srbi time što napuste Kosovo, kao što su uradili u Kninu i na drugim mestima, Sarajevu itd., kazniti one koji ostaju ili je odgovornije i hrabrije ostati, boriti se i graditi srpski uticaj preko živih ljudi. Moram da kažem da je meni bilo jasno da se bliži rascep već na segmentu kada su na Kosovo istovremeno a bez međusobne saradnje odlazili beogradski zvaničnici i slali suprotstavljene poruke. Na primer, Stambolićevi ljudi su govorili: ostajte na Kosovu. Istovremeno, Milošević, Gračanin i grupa komunističkih aktivista iz Kosova Polja su govorili Srbima, napuste Kosovo, da bi se, tako, ucenio jugoslovenski vrh, da bi se naterala vojska da zaštiti Srbe od Albanaca. Tada je došlo do potpunog rascepa u onome što se zove minimum političkog kompromisa u Srbiji, a bez političkog kompromisa se zaista nije moglo suprotstaviti nadirućem talasu etnonacionalizama širom Jugoslavije, a pogotovo albanskom nacionalizmu na Kosovu.

Koliko je bila pogubna ta srpska raspolućenost videlo se iz toga što je zapravo Milošević zaigrao na jednu kartu koja je najmanje dobra, na kartu strah ljudi. S druge strane jasno je stavljano do znanja da će narod napustiti Kosovo, a upravo je to bila potajna želja i albanskog pokreta, da pritisne Srbe da odu. Tako, Milošević je od prvog časa zaista radio na ohrabivanju Albanaca da će uspeti, da su zapravo Srbi uplašeni. U suštini on je reprodukovao model vlasti koji se zove model dominacije.

Međunajava: Emisija dokumentarnog zvuka

Dokumentarni snimak – ženski glas, starica Srpkinja sa jakim albanskim akcentom, uzbuđeno govori: Ja znam za Boga... Ako verujemo ... ne volimo da smo sami... Ako smo ostali sami ne volimo da omrkujemo, ali fala Bogu i hvala i Slobodanu, on to spreči ... dosta smo se mučili, ali ne mogu Azemu Vlasiju ništa... a sad je sa njim gotovo... Mi smo mislili da ako on ostade na vladu, mi sami sebi da kupimo otrov pa da se otrujemo, nismo imali drugo...

* * *

To je rečenica koju su sedamdesetih godina prošlog veka izgovarali Albanci: mi Šiptari kada voljemo voljemo, kad koljemo koljemo. Osamdesetih godina Srbi su utvrdili da im je ta rečenica potrebna. To je pak izraz očajja koji, na kraju, završava, kao u pravoj grčkoj drami – trovanjem i otrovom. To je doba kada sledeći Ćosića zvanična politika šalje poruku, – s njima se ne može živeti, od njih se moramo odvojiti. Međutim, na Kosovu Srbi ne mogu opstati bez barem minimalne tolerancije i neke vrste pakta o nenapadanju sa komšijama, sa Albancima.

Vođen ovim saznanjem pokušavao sam da budem s onima koji su nastojali da budu u vezi s Albancima. Naime, svojstveno srbijanskoj politici je, što se može učiti i od Nikole Pašića, da uz pomoć albanskih političara dođe u kontakt sa albanskim masama i da ove vođe učini odgovornim za kretanje među Albancima. Milošević to nije razumeo! Prvo što je uradio, izbacio je Albance sa posla, odvojio ih je od novca a prepustio je taj kontakt, znači ne običnim Albancima, masama Albanaca, nego njihovim gazdama koji su prešli, kako to uvek biva, u polukriminalne sfere. U suštini bilo je jasno da Kosovo za Miloševića u stvari nije glavna briga. S druge strane, mi koji smo pokušali nešto drugo, znali smo da ako ne rešimo problem povratka Albanaca u institucije, u škole, na posao, da će oni rasti izvan bilo kakvog kontakta sa srpskom zajednicom, da će razvijati ne samo oprečne vrednosti, nego mržnju prema Srbima. Albanci su jednostavno, ako hoćete brojem, ogromna većina, oni imaju svoju u suštini očuvanu plemensku strukturu, mada narušenu modernim društvom, i sa posebno jakim zavetom ćutanja iza kojeg stoji velika kazna – ko progovori biće ubijen.

Za Miloševića je nešto drugo bilo važno. Za njega Kosovo nije bilo kao Knin. Kada sam ga jednom pitao o delatnosti društva „Zora“, a svi smo znali da je on poslao „Zoru“ u Knin, rekao je: ma pusti to, to je novogodišnja prskalica da plaši Hrvate, mi bacimo prskalicu u nebo i dok oni gledaju u nebo mi ćemo da posvršavamo poslove na zemlji. Kosovo je bilo mnogo više od toga. To je bila jedna čitava pretnja ratom koji on uopšte nije hteo da vodi. Priča da je on razmišljao da krene prvo na Kosovo, da uspostavi kontrolu na Kosovu, pa da onda ide na podelu Bosne, mogla bi da bude racionalna. Ali nama koji smo ga poznavali bilo je jasno da to nema veze s njim. Njemu je Kosovo bilo važno da bi promenio odnos snaga u Jugoslaviji. On je taj odnos snaga menjao na dva načina: promenom ustava i zato mu je trebala mobilizacija Srba da bi kazao federalnom vrhu da nemaju više razloga da se bave Kosovom, to mora da radi Srbija. Da bi Srbija to mogla da radi morala je da eliminiše autonomiju albanskih vođa, što je bilo potpuno obrnuto od onoga što smo mu mi govorili: pojačaj njihovu autonomiju, daj im više novca, a stisni ih špijunima, ako treba i oružjem. On je zapravo išao na pripremu nečega što se kasnije zvalo „buđenje naroda“ a što je u suštini trebalo da podigne njegov mit na vrhunac.

* * *

Dokumentarni snimak sa Gazimestana – muški glas: Zovem se Rajović Miro, predstavnik sam crkvene srpskopравoslavne opštine iz Novog Mesta. Mi spadamo pod Zagrebačku eparhiju, ima nas nekoliko parohija u Sloveniji. Zanima nas sve u vezi sa ovim događajima na Kosovu. Ko god je mogao, krenuo je. Svi oni koji su ostali, uglavnom nisu mogli doći iz materijalnih razloga, poželeli su nam sretan put i žele da se čim pre ovo stanje na Kosovu uredi. U Sloveniji živim već petnaestak godina i oni zagovaraju neku majsku deklaraciju. Po toj deklaraciji Slovenija je već moja otadžbina, ne domovina, ja je zovem otadžbinom...

* * *

Iz ovog priloga se vidi da je priča već otišla do Slovenije. Šta god kažete Miloševiću vezano za Kosovo dobijete odgovor da s njima mora da se ratuje, a u stvari nema spremnosti za rat, ne radi se ništa. Bilo je očigledno da će se mapa Evrope promeniti i da Srbija postaje centar Evrope – svi putevi, sadašnji koridor 10, od severa prema Bliskom istoku idu kroz Srbiju. Znači, nije više od Triglava do Đevđelije, nego od Subotice, od Horgoša do Dimitrovgrada. To Milošević nije shvatio i upustio se u rat za za slepo crevo, Slovenija je slepo crevo. On se zaglavio u slepom crevu, što će reći da nije razumeo vreme. On jednostavno nije razumeo da je Berlinski zid pao i da Jugoslavija više nije onoliko važna kao ranije. On je želeo da brani Jugoslaviju a nije poznao njenu anatomiju. Ta Jugoslavija se, između ostalih stvari, temeljila na strahu Slovenaca od Italijana i Austrijanaca, na strahu Hrvata od germanizacije, a istovremeno i na strahu Srba da bi se mogli utopiti u ruski, evroazijatski pokret. Znači, održavala se na strahu i od Zapada i od Istoka. Taj strah je nestao, a Milošević to nije razumeo.

Bilo je jasno da kod Miloševića nema ni nacionalizma, ni državotvornosti, kod njega je postojala jedna miksovana ideologija odbrane socijalizma uz upotrebu i zloupotrebu srpskog naroda i srpskih nacionalnih mitova. S druge strane, ja sam od 1986. smatrao da mi u Srbiji treba da insistiramo na našoj državotvornosti, jer Srbija je ta, uz Crnu Goru, koja je imala državu dva veka, dakle, to je bila ta linija razgraničenja. U svojim tekstovima, razgovorima i javnim govorima insistirao sam da prvo treba da jačamo Srbiju kao normalnu državu, a jaka Srbija će moći da štiti Srbe gde god oni živeli.

Pre nego što čujemo izjave o onome što čini vrhunac njegove vlasti – Gazimestan, želim da kažem da je stanje u vojsci bilo vrlo različito. Na poziv vojske, upravo 1989/90. pišem brošuru pod naslovom *Nacionalizam* koja treba da posluži za obrazovanje oficira. Držao sam i predavanja po komandama i u Institutu za bezbednost i pokušao sam da na primeru Miloševićevog nacionalizma pokažem gde ćemo s njim završiti. Bilo je vrlo interesantno da je reakcija u različitim segmentima vojske bila drugačija: u mornarici i u avijaciji bila je pozitivna, u pešadiji, znači, u Uzičkom korpusu, iz kojeg će se kasnije iznedriti Ojdanić, ili u gardi, gde je bio Šljivančanin, reakcija je bila, neću reći negativna, ali oni su stalno objašnjavali da je to naivno, da Srbi ne mogu da naprave državu, da moraju da spašavaju Jugoslaviju. Dakle, tom logikom je Milošević došao do svog vrha, ne samo Milošević, nego i taj drugačiji pogled na srpsku naciju, a to je Gazimestan.

* * *

Glas novinara, snimak iz dokumentarne emisije o Kosovu:

Sutradan, na zaista impresivnom skupu, procena je da se na Gazimestanu okupilo između milion i dva miliona ljudi, govorio je predsednik Predsedništva Socijalističke

Republike Srbije Slobodan Milošević. Tačno u podne, na Vidovdan 28. juna 1989. on je helikopterom sleteo iza svečane bine. Prema izveštaičima Politike videle su se i ove parole „Za slobodu i ravnopravnost Srbije i Crne Gore“, „Slobo Slobodane, Crna Gora je sa tobom“, „Evropo, sećaš li se kada smo te branili“, „Živelo bratstvo i jedinstvo“, „Kosovska bitka će trajati sve dok je budemo pamtili“, „Slobo, volimo te“.

Dokumentarni snimak – Slobodan Milošević

(delovi govora na Gazimestanu):

... (MASA, poklici) ... Pre punih 600 godina dogodila se jedna od najvećih bitaka onoga doba. Kao i sve velike događaje i ovaj prate mnoga pitanja i tajne, on je predmet neprekidnog naučnog istraživanja i obične narodne radoznalosti. Sticajem društvenih okolnosti ovaj veliki 600-godišnji jubilej Kosovske bitke obeležava se u godini u kojoj je Srbija posle mnogo godina, posle mnogo decenija, povratila svoj državni, nacionalni i duhovni integritet... (poklici, skandiranje)...

* * *

Evo, to je taj Miloševićev vrhunac. Ja imam običaj da pišem eseje umesto dnevnika, tada sam napisao esej *Balkanska bajka*. Sa ovim govorom Milošević je otišao u virtuelni svet. Iz tog virtuelnog sveta više nije bilo povratka. On se jednostavno više nije bavio Kosovom, on se bavio preuređivanjem bivše Jugoslavije, zatim odnosima između NATO-a i Rusije, da bi, na kraju, završio u jednom virtuelnom ratu u kojem je tehnološki superiorniji NATO porazio Miloševićeve snove, a naravno time je porazio i taj deo srpskog političkog programa. Nasuprot ovome, ja sam smatrao da treba da se artikuliše jedan drugačiji. On je artikulisan u knjigama: *Srbija između prošlosti i budućnosti*, *Kosovo između sukoba i koegzistencije*, *Bosna i Hercegovina između rata i mira* i serije drugih članaka i, pogotovo, susretima sa intelektualcima i uticajnim političkim ljudima. Bilo je jasno da im govorimo da postoji jedna druga Srbija koja nije ona koju su oni porazili. Postalo je očigledno da će Srbija na neki način, u malome, doživeti sudbinu Nemačke posle Drugog svetskog rata, da će ona biti poražena i da će njoj biti pripisani svi grehovi. Dakle, ako sam u celom ovom periodu pokušavao bilo šta da radim, naravno to je mala uteha, jer smo mi bili istorijska margina, činio sam to knjigama, člancima koji su govorili da Srbija ima potencijal za obnovu. To je upravo ono što se događa posle njegovog odlaska, dakle da završim s tom slikom o balkanskoj bajci. U suštini, meni se čini da je Milošević, želeći da prevari bogove iz one grčke drame, živeo jedan virtuelni život.

* * *

On je prvi put srpsku naciju stavio na stranu istorijskih gubitnika, prvi put se srpska nacija našla na strani poraženih i sa ogromnim ljudskim gubicima.

17. februar 2006.

DEJAN KOSANOVIĆ

Dejan Kosanović već je bio direktor Festivala Jugoslovenskog dokumentarnog i kratkometražnog filma u Beogradu, kada sam ja započinjao svoju studentsku karijeru radeći honorarno na recepciji istog festivala. Ako je tada glavni auto u zemlji bio „fića“, vidite onda kada se to dešavalo. Poznato ime u jugoslovenskim filmskim krugovima, Kosanović je kasnije bio direktor Jugoslovenskog igranog filma u Puli. Govorio je tečno nekoliko svetskih jezika, pomalo uzdržan u ophođenju, bez viška emocija, onako sav od akcije imao je izrazit smisao za organizaciju posla. Primetna je bila njegova spretnost da sa podjednakom veštinom dočekuje tadašnje jugoslovenske partijske rukovodioce, da rešava sporove među sujetnim filmadžijama, da drži konferencije za štampu i da unapred planira svaku svoju reč i svaki korak koji će načiniti. Kod njega nije bilo slučajja i neplanirane situacije.

Kada sam ga znatno kasnije sreo na ulici i zapitao šta sada radi, odgovorio je da je redovni profesor na FDU. Bio sam pomalo iznenađen: ostaviti festivale, zbog univerzitetske karijere. Danas znam da nisam bio u pravu.

Kosanović je imao veliki broj poslovnih kontakata u filmskom svetu, a njegov odličan prijatelj bio je Ivan Stojanović, Bugarin „plave krvi“, direktor raznih filmskih festivala u Bugarskoj, jednostavno, pravi gospodin, kasnije i moj prijatelj. Kada sam se juna 2006. javio Kosanoviću sa pozivom da govori, dobio sam od njega meil: „S obzirom da sam svoj radni vek posvetio pokretnim slikama ili filmu, ja bih govorio o tome.“

DEJAN KOSANOVIĆ:

Kada pogledam unazad ili kada se osvrnem iza sebe vidim da sam vezan za film i da radim na filmu skoro 60 godina, znači skoro punih šest decenija, ako kao početak računam moje prve kontakte, studije na Visokoj filmskoj školi u Beogradu koju sam upisao 1948. godine. U stvari tada, 1948. godine, jedini oblik pokretnih slika bio je film, on je bio istovremeno čarolija, bio je misterija, bio je tehnika. Mladim ljudima je vrlo teško zamisliti vreme kada je film bio jedini oblik pokretnih slika. Danas imamo video, video-telefone, DVD, video-kamere i sve ostalo. Svima je sasvim uobičajeno da postoji mnogo oblika pokretnih slika, da svako može njima da se igra, da se zabavlja. Isto tako mnogima izgleda da je profesionalni rad na filmu i televiziji veoma jednostavna stvar. Mali je korak, bar se tako ljudima čini, između onoga što je profesionalno i onoga što je amatersko. Kada sam ja bio mlad zanimala me je umetnost uopšte, zanimalo me je slikarstvo, jedno vreme sam mislio da ću se baviti scenografijom, pisao sam pesme, čitao sam mnogo, interesovalo me je pozorište. Kada je, posle završene srednje škole, došao trenutak da se opredelim za buduće zanimanje, bilo je teško jer me je sve zanimalo – i tehnika i književnost i drugo. Na sugestiju jednog mog prijatelja, ređao sam fakultete na koje bih mogao da se upišem. Kada sam došao do Visoke filmske škole prijatelj je rekao – pa to je za tebe. Razmislio sam o tome i shvatio da bi bilo lepo da to i upišem. Položio sam ispit za Visoku filmsku školu i 1948. godine počeo sam ozbiljnije da se bavim filmom. Od tada, pa evo do sada, ja sam faktički 58 godina vezan za film na

razne načine, moja profesionalna autobiografija treba da pokrije nekih 60 godina. Znači, za svaku godinu moj dragi kolega Simić mi daje po 30 sekundi, to nije baš lako uraditi ali približno ćemo da se držimo toga vremena – *30 sekundi jedna godina*.

* * *

Studije su mi bile veoma zanimljive, kao i svim mladim ljudima, a tada je pogotovo bio izazov studirati film, sa očekivanjem da počnem da radim u našoj mladoj kinematografiji, kako se tada govorilo – to je bilo nešto veliko. U vreme kada sam upisao Visoku filmsku školu, u savremenoj jugoslovenskoj kinematografiji je bilo veoma malo igranih filmova, bilo je nešto više dokumentarnih filmova. Treba se setiti da su 1947. godine u Jugoslaviji bila snimljena svega dva filma: *Slavica* i *Živjeće ovaj narod*, 1948. godine još nekoliko. O onome što se sa našim filmom događalo pre Drugog svetskog rata, što sam ja kasnije vremenom otkrivao, govoriću na kraju moje autobiografije, pošto sam najavljen kao istoričar filma. O tome se nije mnogo znalo, nije se mnogo govorilo, iskreno rečeno ljude nije mnogo zanimalo šta se događalo ranije. Pohađao sam Visoku filmsku školu, koja se kasnije spojila sa Pozorišnom akademijom. Ja sam u stvari diplomirani pozorišni reditelj, tako mi glasi diploma, a režirao sam svega jednu pozorišnu predstavu – to je bila moja diplomatska predstava, Molijerov *Uobraženi bolesnik* u pozorištu u Rankovićevo, to je današnje Kraljevo koje se u to vreme zvalo Rankovićevo, doduše ne dugo, ali slučaj je hteo da sam ja diplomirao baš u Rankovićevo.

Posle diplomiranja, što je bilo uobičajeno za mlade ljude, svršene studente, počeo sam da radim kao asistent režije. Bilo je logično da budem asistent, da asistiram i da ono što sam naučio u školi, da ono što sam teorijski učio proverim i dokažem u praksi. Možda insistiram na ovome zbog onoga što sam uočio nekoliko decenija kasnije – kada sam predavao na Fakultetu dramskih umetnosti, ili danas kada predajem u Filmskoj školi Dunav filma, to je jedna solidna filmska škola. Mladi ljudi koji studiraju, ili završe režiju, uopšte ne misle da treba da budu asistenti, oni odmah traže da dobiju igrani film. To je verovatno zato što se danas mnogo više uči i možda zato što se studentima na neki način pruža veoma mnogo znanja, dobijaju mnogo šira, posebno stručna znanja, nego što smo mi dobijali od naših profesora. Danas se i čita i prevodi literatura i svi ljudi koji malo slušaju o filmu ili završe neke kraće filmske kurseve, čim dohvate u ruke videokameru izađu na ulicu, vide da ljudi prolaze, prolazi neka zgodna devojka, oni to snime do krupnog plana, pogledaju i kažu: ja znam da snimam. Sledeća stvar je: povežu taj kadar sa još nekoliko kadrova, nađu se mladić i devojka gde sede pred kafićem, oni to montiraju u kompjuteru i imaju sekvencu: devojka ide ulicom, sreća je mladića, seli su i zajedno piju kafu – pa kaže, ja mogu da pravim filmove. To nekada nije bilo tako. Mi smo sa strahopoštovanjem gledali u filmske autoritete, recimo u Vjekoslava Afrića, koji je bio direktor Filmske škole i reditelj prvog posleratnog igranog filma *Slavica*, mi smo u njih gledali sa strahopoštovanjem. Afrić je bio reditelj, potpisao je jedan film, posle toga je napravio još dva filma. Mi smo, sasvim logično, mislili da takvim ljudima treba da asistramo. Od naših domaćih reditelja ja sam asistirao prvo Gustavu Gavrinu, posle sam asistirao Radošu Novakoviću i od njih sam kroz praksu mnogo naučio i shvatio sam da bez takvog učenja na samom snimanju, tokom snimanja, nema zanata.

Sticajem okolnosti, a to su bile dobre okolnosti, posle 1950. godine jugoslovenska kinematografija se otvarala prema svetu. Godine 1953. kod nas je snimljen prvi koprodukcionni film *Poslednji most* Helmuta Kojtnera. Ovaj film nije samo prvi koprodukcionni film jugoslovenske kinematografije, on je prvi koprodukcionni film

između Istočne i Zapadne Evrope posle Drugog svetskog rata. Bila je to koprodukcija sa Austrijancima, nemački reditelj Helmut Kojtner, glumica Marija Šel, glumac Bernhard Viki, naši glumci. Pošto sam znao nemački bio sam Kojtneru prvi jugoslovenski asistent i to je za mene bilo otkriće, svi mi koji smo bili u ekipi videli smo da pored onoga što su naši stvaraoci znali, a stvarno su znali više od nas, postoji još neko ko zna daleko više jer je oslonjen na decenijsko iskustvo drugih kinematografija. Tada sam ja nastavio da učim na koprodukcijama. Kao asistent režije radio sam na većem broju koprodukcija kod velikih filmskih reditelja, to su bili reditelji kao Karmine Galone, italijanski reditelj još iz perioda nemog igranog filma, Đilo Pontekorvo, Rober Osen, Klod Otan-Lara. Od ovih reditelja, mi koji smo sa njima radili, a posebno ja, mnogo smo naučili. Naučio sam još više o filmu.

* * *

Međutim, da se vratim malo unazad. Završio sam Pozorišnu akademiju, samo tokom jednog semestra profesor mi je bio Bojan Stupica, bio sam u njegovoj klasi, posle toga on više i nije predavao na Akademiji. Zatim sam radio kao asistent kod Helmuta Kojtnera. Kada danas razmišljam ko je u profesionalnom pogledu najviše uticao na mene, mislim da su to bili Bojan Stupica i Helmut Kojtner. Šta je zajedničko bilo kod njih? Oni nisu pokazivali zanat, oni nisu govorili da kameru treba postaviti bliže ili dalje od glumca, ovako ili onako, oni su u stvari sve one koji su radili s njima navodili da razmišljaju o filmu. Znači, ja jesam naučio i neke sasvim, da kažem prizemne trikove, profesionalne, da asistent režije treba da ima u džepu kredu pa da obeleži glumcima gde treba da zastanu kada se radi u studiju, treba da ima parče kanapa i slično, to je zanat. Ali pored toga, ono što je veoma važno, ja sam naučio da razmišljam o filmu. Između tih asistentura počeo sam da pravim i svoje sopstvene dokumentarne filmove. Mnogo volim te dokumentarne filmove, stare crno-bele filmove. Napravio sam nekoliko takvih filmova, navešću samo neke teme koje sam obrađivao: proizvodnja seruma protiv zmijskog ujeda; napravio sam jedan film o Đuri Jakšiću, kao pesniku i slikaru – u njemu sam, prvi put, u crno-belom prikazao Đurin život kao pesnika a u koloru njegov život kao slikara. Dobio sam čak i neku republičku nagradu za taj film, to je bio zanimljiv eksperiment, ali danas to nikoga ne bi začudilo, to je uobičajeno; za Parisku izložbu sam pravio filmove o freskama. Tada je nastupio jednom trenutak, kada je u meni trebalo da dođe do nekog preloma, da li da nastavim svoj rad u oblasti igranog ili dokumentarnog filma. Posle iskustva sa asistenturama, imao sam čak prilike da dobijem igrani film, trebalo je da odlučim da li nastavljam da radim igrani film ili dokumentarne filmove – opredelio sam se za dokumentarne filmove. Pitanje je da li je to bila linija manjeg otpora ili je to bila neka druga vrsta radoznalosti. Meni je izgledalo pomalo dosadno: scenario, knjiga snimanja, rad sa glumcima itd., sve je to veliki rizik, velika lutrija, da li će se na kraju dobiti ono što želiš da napraviš. Dokumentarni film je za mene bio, naročito u početno vreme, a i kasnije dokumentarni film za televiziju, jedna nova stvar – pomažete ljudima da uoče ono što inače ne vide. Radio sam filmove o Gumpovoj graviri Opsada Beograda 1688, to je jedna divna gravira, postoji samo jedan primerak u Beču i jedan primerak kod nas u Narodnoj biblioteci. Na njoj ima negde blizu 2000 likova koji su veličine svega po nekoliko milimetara i ja sam to snimao mikrofotografski. Znači, čovek koji obično pogleda neke detalje i ne primeti, recimo, da se tu nalaze vodenice na Savi, da su tu baštovani koji obrađuju bašte uz obale Save i Dunava, da se napaja stoka, tu su neki zbegovi – ja sam kamerom izvlačio sve te detalje. To je za mene bio dokumentarni film koji me je zanimalo. Takođe, radio sam dokumentarne filmove o

industrijskoj proizvodnji, to su namenski ili naručeni filmovi, u kojima ljudima pokazujete kako se prave keramičke pločice i sl. Zbog toga sam se otisnuo u svet dokumentarnog filma, tako da ja volim da kažem da sam po profesiji reditelj dokumentarnog filma. Napravio sam preko 30 dokumentarnih filmova i preko 200 dokumentarnih televizijskih emisija. Tematski sam se usmerio u određenom pravcu, a ponekad sam na zahtev drugih pravio filmove. Srećan sticaj okolnosti je što sam radio za televiziju, volim što sam napravio dosta televizijskih putopisnih filmova. Radio sam filmove za TV Beograd, snimao sam u Kini, snimao sam na Kubi, zatim u skoro svim evropskim zemljama. U našoj nekadašnjoj lepoj Jugoslaviji – ja sam jugonostalgija, meni je otadžbina oteta – snimao sam u svim njenim krajevima, od Triglava do Jadrana, i mnogo volim te filmove. Sa svojim radom, kao reditelj dokumentarnog filma, ja sam veoma zadovoljan.

* * *

Pored toga što sam se bavio filmom i televizijom, kao reditelj dokumentarnih filmova i emisija, bavio sam se i mnogim drugim poslovima koji su vezani za film. Ponešto od toga bilo je namera, želja, nešto je bio samo sticaj okolnosti. Tako sam od 1962. do 1968. godine bio direktor ustanove koja je nosila naziv Festival jugoslovenskog filma. Organizovao sam festivale dokumentarnog filma u Beogradu, u Puli festival igranog filma, zatim sam organizovao učešće jugoslovenske kinematografije na nekim međunarodnim filmskim festivalima i to je bilo zanimljivo iskustvo. Mislim da je to bio rad koji je pre svega koristio našoj kinematografiji, da se ona na neki način pročuje u svetu, naši tadašnji festivali su imali mnogo stranih gostiju. Istovremeno, kada sam bio direktor festivala, pozvali su me na Fakultet dramskih umetnosti, tada pod nazivom „Akademija za pozorište, film, radio i televiziju“. Osnovan je odsek organizacije, a pošto sam se ja dosta bavio organizacionim problemima kao asistent režije, pa i kasnije, mene su pozvali na fakultet i počeo sam da predajem organizaciju filmske proizvodnje. Prva generacija mojih studenata mi je posebno ostala u sećanju i volim što ovde u studiju sedim sa jednim od mojih dragih studenata iz tog perioda. Mi smo svi zajedno pokušali da sagledamo i onu drugu stranu kinematografije koja je danas sve važnija i važnija, a to je ne samo da se napravi scenario za film, nego kako da se napravi film u organizacionom pogledu, kako da se obezbede sredstva.

Ja sam pored Akademije završio i Istoriju umetnosti, Radeći svoje dokumentarne filmove bio sam zainteresovan za istoriju i to me je, sasvim logično, dovelo i do istorije filma. Relativno kasno, negde sedamdesetih godina počeo sam ozbiljno da se bavim proučavanjem istorije filma na tlu jugoslovenskih zemalja, prvo u Beogradu i Srbiji, jer se o tome veoma malo znalo. Uspeo sam da 1971. godine identifikujem Andre Kara koji je prvi prikazao žive slike, film, u Beogradu 6. juna 1896. godine kod *Zlatnog Krsta* na Terazijama. Zatim sam nastavio istraživanja i malo po malo toliko sam se zagrejao za ovu oblast da danas pre svega smatram da sam istoričar filma. I to ne samo istoričar filma uopšte, nego baš istoričar filma početnog perioda, to se u svetu danas zove arheologija filma, ja sam arheolog filma. U svom istraživačkom radu sam iskopavo i iskopavam još uvek neke veoma zanimljive stvari. Objavio sam do sada 12 knjiga, najviše na našem jeziku, ali sam objavio jednu knjigu, koju mnogo volim, u Italiji, to su *Počeci kinematografije u Trstu od 1896. do 1918. godine*. U Tršćanskoj biblioteci tražio sam materijale u arhivu dokumenta za proučavanje kinematografije kod nas. Postojala su svega tri punkta preko kojih je film dolazio na tlo jugoslovenskih zemalja, to su bili Budimpešta, Beč i Trst. Pisao sam jednu knjižicu o počecima kinematografije u Puli, a

pošto Pula nije imala dovoljno arhivske građe, istraživao sam to u Trstu. Moji prijatelji iz Trsta predložili su da napišem nešto o Trstu i od toga je nastala knjiga od 300 strana, koju ja mnogo volim, raskošnije izgleda od naših izdanja.

* * *

Sada ću malo da govorim i o radiju, pošto smo ovde. Kao dete ja sam odrastao uz radio. Prvi radio sam dobio od svog oca, to je bio mali kristalni detektor koji je bio u obliku knjižice sa slušalicama i korice se primiču i odmiču da bi se našao Radio Beograd. Mi smo u kući tada imali jedan lep radio „Ingelen“, a moj otac je meni uvek govorio: slušaj dobro kako govori spikerka preko radija, tako treba govoriti. A to je bila Jelena Bilbija. Danas ja ne smem da kažem ni svojoj deci ni studentima – govorite onako kako govore spikeri preko radija, kao najavljiivači, najavljiivačice, novopečeni najavljiivači, čak češće ja im kažem: nemojte molim vas tako da govorite. Ime Jelene Biblije meni je ostalo u pameti zauvek. Kada sam nešto kasnije proučavao početke kinematografije kod nas, pa početke kinematografije u Zagrebu, saznao sam da je u Zagrebu 1917. bila osnovana, i radila je do 1923, Filmska škola pri „Kroacija filmu“, kasnije „Jugoslavija filmu“. U toj filmskoj školi glumu je završila Jelena Bilbija. To je mene isto tako fasciniralo, to mnogi ne znaju. Onda sam slučajno susreo njenog sina, u vozu Beograd–Budimpešta, saopštio sam mu svoje otkriće. On mi je kazao kako je njegova majka završila glumu ali nije mogla da dobije angažman i kao mlada glumica došla je u Beograd. U Beogradu je pokušala da dobije glumački angažman, ali nije uspela, bila je potpuno anonimna, nepoznata glumica koja je završila nekakvu filmsku školu u Zagrebu. Tada je Radio Beograd počeo da traži spikera i ona se javila. Pokazalo se da ona ne samo što je izvanredno govorila, što je imala divnu boju glasa, nego je govorila odličnim srpskim jezikom. Meni u detinjstvu ona je bila, pored ostalog, učiteljica i radio je meni bio učitelj, preko radija sam čuo i saznao kako treba govoriti i nadam se da se ni sada ne brukam kada govorim.

* * *

Istorija filma, ili arheologija filma, je veoma zanimljiva oblast, to je baš arheologija, kao da pravite neki mozaik, nađete jedan podatak, drugi podatak, treći, pa onda sve te podatke slažete. Nekada mislite da se neki bitan podatak nikada neće pronaći, uglavnom se koriste sekundarni izvori, kao što su štampa koja je nekada pisala o snimanju filmova, arhivska dokumenta itd. Ali osnovni izvor za proučavanje istorije filma bi bio film. Kada se pronađe neki izgubljeni film to je velika stvar. Trideset godina sam tragao za filmom *Karađorđe* Ilije Stanojevića iz 1911. godine, i već smo svi prestali da se nadamo da ćemo naći taj film. Onda je upravnik Arhiva Jugoslovenske kinoteke Aleksandar Erdeljanović taj film pronašao u Beču, zajedno sa još 12 dokumentarnih filmova snimljenih pre Prvog svetskog rata, to je javnosti već poznato. Neki od ovih filmova su prikazani, neki će tek biti prikazani, ali pronađena su prva dva srpska igrana filma *Karađorđe* i *Ulrih Celjski i Ladislav Hunjadi*, koji je sada u fazi restauracije, zatim i drugi divni dokumentarni filmovi. Drugom prilikom, recimo, meni javi jedan kolega iz Švajcarske i kaže da je našao neki film, kaže: izgleda iz dvadesetih godina, na kojem se vidi mostarski most. Pitam ga šta piše na kutiji, on veli „Šacgreber“. Ja mu odmah kažem – to je film *Kopač blaga od Blagaja* snimljen 1919. godine u proizvodnji Jugoslavija film GBH iz Beča, a to je bila filijala zagrebačke „Jugoslavije“. Uz pomoć švajcarske vlade obnovili smo taj film. To otkriće ili, kada je pronađen *Karađorđe*, ravno je onom osećanju arheologa kada su otvorili Tutankamonovu grobnicu. Ja još

uvek tražim te grobnice i zbog toga volim da kažem, i nadam se, da ću još dugo biti istoričar filma.

Koja veza još tu postoji, pri kraju ove moje autobiografije *30 sekundi po godini*. Reći ću gde je tu još jedno zanimljivo zadovoljstvo, kako može da se poveže dokumentarni film ili moja režija dokumentarnog filma sa arheologijom filma. Ja mnogo radim na revitalizaciji tih filmova. Recimo, mi smo u Arhivu Jugoslovenske kinoteke, to radim u saradnji sa Jugoslovenskom kinotekom, imali mnogo sovjetskih snimaka iz borbi za oslobođenje Beograda. Ja sam te filmove gledao i kao stariji Beograđanin prepoznavao sam sva mesta gde je nešto snimljeno. Onda sam uzeo filmsku kameru pa sam je postavio na ista mesta gde su sovjetski snimatelji 1944. godine stavili stativ sa svojom kamerom, a ispostavilo se da je nešto čak rađeno na uglu ulice u kojoj ja živim, Kneginje Zorke i Svetosavske. Ja sam pretapanjem sa crno-belog na kolor pokazivao kako je to izgledalo nekada i kako izgleda sada. To je jedna oblast koja je zapostavljena, ja se nadam da ćemo mi uskoro izdati, kada kažem mi, mislim na Jugoslovensku kinoteku, neke VHS kasete ili CD-ove sa tim starim filmovima. Možda će kasete sa ovim starim filmovima, u nekom video klubu u novoj zgradi Jugoslovenske kinoteke, uzimati da pogledaju oni koji se interesuju za istoriju filma, jer komercijalne kuće koje iznajmljuju VHS kasete i DVD izdanja nisu zainteresovane za stare filmove.

Ovaj naš razgovor se bliži kraju, ali se nadam da nije završen, da ću nekom drugom prilikom dobiti još sledećih 30 minuta, pa ću za svaku godinu imati po dva minuta, da vidimo šta će biti dalje. Prema tome, kada pogledam unazad, moj život je u stvari čitav niz pokretnih slika i te pokretne slike još uvek traju.

27. jun 2006.

ISAK ASIEL

Isak Asiel, rabin beogradski, nije iz Singerovih knjiga, mada ima takvu biografiju za koju će se već postarati neki dobar pisac koji će život ovog mladog čoveka smestiti u knjigu. Naslov „Jevreji, narodni poslanici u Srbiji“ krajem 19. veka, našao sam kao istraživački rad starog profesora dr Andrije Radenića, istoričara koji je, ako ni zbog čega drugog, zadužio naš kulturni i civilizacijski prostor otkrićem, prevođenjem i komentarima obimnog „Dnevnika“ Benjamina Kalaja, austrougarskog diplomate koji je na službi u Beogradu od 1869. do 1875. imao ličnu potrebu da piše dnevnik, unoseći u njega ljude i događaje tadašnje Srbije.

Veza njihova sa Asielom je samo vera kojoj pripadaju. Ta vera ima i svoje zakone. Asiel sam upoznao početkom ovog veka na jednoj društvenoj čajanci u ulici Kralja Petra u Beogradu, kada je Asiel krajnje vedro pričao o svojim krstarenjima po Srbiji, tačnije po klanicama, jer meso koje se izvozi u Izrael mora prethodno biti pripremljeno na poseban način da bi bilo košer, i to u prisustvu rabina. Tom činu treba da prisustvuje rabin. Naša rakija na primer, da bi stigla na jevrejsko tržište, mora da prođe sličan postupak košera. Kasnije sam jedva uspeo da pronađem čašicu ovog pića, da osetim razliku između dva načina pristupa „ognjenoj vodici“, našeg i onog drugog. O svemu ovome u Asielovoj autobiografiji neće biti ni reči.

ISAK ASIEL:

Pravo da vam kažem, u mladosti nisam verovao da ću sa nepunom 41 godinom, imam još malo vremena do septembra da uživam u 41, biti u prilici da uživo govorim o svojoj duhovnoj autobiografiji.

Rođen sam 1964. godine i kada sam stasao, negde 1979, 1980. godine, počinju moja prva duhovna razmišljanja. To je bilo vreme, da kažem, prilično blagodatno za našu generaciju. Godine 1979, kad sam završio osnovnu školu, jedan moj drugar, Zoran Stanojević, pozvao me je da odemo do jednog pozorišta, koje se zove „Škozorište“. Pošto sam ja pohađao srednju muzičku školu „Mokranjac“, svirao sam klavir, predložio je da bih mogao da sviram sa njima. Prihvatio sam ideju, otišli smo kod Ljubice Bjeljanski-Ristić. Rekla mi je da nešto odsviram, bila je zadovoljna. Tako sam počeo da dajem muzičku pratnju našim pozorišnim eksperimentima u to vreme.

Godine 1979/80. pohađao sam prvi razred srednje muzičke gimnazije „Mokranjac“. Tada je umro moj otac. Prilično teško sam podneo taj gubitak. Međutim, u čitavoj toj patnji osetio sam kao da se u meni nešto duboko otvorilo. Momčilo Nastasijević u jednom stihu kaže: „Dublje dno duši no stradanju“. To je bio moj susret sa smrću, i očeva smrt je kod mene otvorila bezbroj pitanja. Ali, duboko u sebi nešto sam osećao, nešto sam nosio a da nisam znao čemu to pripada i nesvesno sam osećao da moram, zapravo da je to moj zadatak, da osetim i otkrijem šta je to što u sebi osećam, čemu je to slično, gde se nalazi sličnost sa tim mojim unutaršnjim osećanjima.

Negde krajem 1978. i početkom 1979. godine, dok sam još bio u osnovnoj školi „Žikica Jovanović Španac“, mada sam ja svoje školovanje počeo u „Marku

Oreškoviću“, na samoposluzi na Novom Beogradu, kod okretnice šesnaestice, uočili smo plakat *Transcendentalna meditacija* – ulaz besplatan. Otišli smo da pogledamo o čemu se tu radi i malo po malo, mene je to privuklo, onako, više iz radoznalosti. To se dešavalo dok je moj otac bio živ. Istovremeno sam pohađao Osnovnu muzičku školu „Kosta Manojlović“, i te 1980. godine sam upisao muzičku školu „Mokranjac“. Kako je moj otac umro bio sam potišten, on je umro u martu a ja sam već u aprilu 1980. godine počeo intenzivno da čitam. Prvo sam pročitao knjigu Irvina Stouna *Stradanje duše* – to je biografija Sigmunda Frojda, zatim sam čitao Bodlera itd.

Sećam se da je naša profesorka srpskog jezika rekla u jednom trenutku: „Pa zar vi nikad niste sami. Napišite nešto upravo u tom trenutku kada ste kod kuće, kada ste sami, kada hoćete nekome da se obratite. E, to napišite i donesite, to vam je domaći zadatak“. Ja sam to dosta ozbiljno shvatio, pošao sam kući, vežbao sam klavir i u jednom trenutku sam napisao pesmu kojoj sam dao ime „Dodir“. Dok je moj otac bio živ, na Drugom programu TV gledao sam emisiju koju je, mislim, vodio Zoran Hristić – govorilo se o modernoj muzici, gost je bio Enriko Josif. Sećam se da je on tom prilikom govorio o jednoj svojoj kompoziciji koju je napisao: „Pokušao sam da oslušnem tu tišinu koja se nalazi izvan dometa zvuka...“. Meni je to bilo vrlo interesantno i ja sam već tada osetio veoma duboku naklonost prema tom čoveku i to sam rekao svom ocu. Čak sam sledeći dan sa svojom profesorkom klavira komentarisao tu emisiju i na tome je to ostalo. Kad je moj otac umro, kada sam napisao tu pesmu, negde u maju te iste godine, ja sam osetio u sebi poriv da tu pesmu posvetim upravo profesoru Enriku Josifu. Znao sam kako on izgleda, otišao sam na Muzičku akademiju u Beogradu i čekao sam. Čekao sam, mislim da je bio utorak popodne, i video sam profesora kako se približava akademiji. U tom trenutku sam mu prišao, predstavio se i rekao mu: „Imam nešto za vas“. Dao sam mu pesmu a on mi je dao broj telefona. Kroz nekoliko dana sam se javio i od tada je počelo naše druženje – intezivno druženje iz dana u dan. Mi smo se najmanje tri-četiri puta dnevno čuli telefonom. Ja sam odlazio kod njega u stan u ulici Ivana Milutinovića 13, na sedmom spratu – to je na mansardi, sa divnom terasom prepunom cveća o kojem i dan-danas vodi računa njegova udovica, gospođa Vera Krstić-Josif, i tu su počeli naši razgovori. Tada smo razgovarali, sećam se, o Tomasu Manu i *Doktoru Faustusu* i uopšte o modernoj savremenoj muzici i savremenoj misli. On je mene pitao šta čitam. Rekao sam mu da sam upravo završio čitanje knjige Tomasa Mana *Doktor Faustus*.

Tog leta, za vreme raspusta, putovao sam sa jednim mojim prijateljem sa kojim sam letovao svake godine. Odlazili smo u auto-kamp u Murteru u Hrvatskoj, tamo smo razgovarali o raznim pitanjima književnosti, filozofije i estetike. I baš tog leta 1980. godine, s njim sam imao veliku raspravu oko toga da li se muzika sluša umom ili srcem i da li je stvaralački čin, kada komponujete, kada stvarate nešto, da li je to čista kombinatorika ili u tome ima nečeg mnogo višeg, mnogo dubljeg, nečeg iskonskog, nekog dubljeg pečata. On je zastupao stanovište da je to najobičnija kombinatorika, dok sam ja smatrao da tu ima nečeg mnogo dubljeg – gotovo božanskog. To oko čega smo se sporili preneo sam profesoru Enriku i on se složio da je pečat stvaranja zaista – božanski dodir. Na našem narednom susretu razgovarali smo o jednom jevrejskom filozofu Martinu Buberu koji je napisao knjigu *Ja i ti*. Malo pre sam pomenuo da sam se interesovao za indijsku misao, u to vreme sam gutao sve i svašta, mnogo sam čitao. Pitanje da li postoji Bog – za mene je bilo gotovo jeretičko pitanje, jer sam znao, osećao duboko u sebi, da Bog postoji, da je sve ovo nemoguće ako nema stvoritelja. Nešto slično je izrečeno u jednoj talmudskoj priči: kada je jedanput filozof došao rabinu Meiru i rekao mu: „Slušajte, sve ovo što mi vidimo – to je sve plod jedne slučajnosti“. Rabin

Meir se na to nasmejavao, otišao je i kroz nekoliko dana doneo tom filozofu na poklon jednu pesmu koja je bila ispisana predivnim rukopisom i rekao mu je: „Evo, pogledajte ovo“. Na to je filozof pitao: „Ko je pesnik i ko je pisac?“. Rabin Meir je rekao: „Nema pesnika, nema pisca – ja sam jednostavno sedeo za stolom, prosuo sam tintu, tinta se razlila po belom papiru i taj papir je bio ispisan ovom pesmom“. Filozof mu je rekao: „Pa to je nemoguće“. Na šta mu je rabin Meir odgovorio: „Pa to ste vi rekli. Ako ova pesma treba da ima svog autora onda naravno da mora da ga ima i čitava vasseljena“.

U to vreme smo počeli da razgovaramo o ovim temama i naše prijateljstvo polako je preraslo u jedan odnos, takoreći duhovnog oca i duhovnog sina. Ja sam izgubio fizičkog oca, kad je on umro ja sam bio suviše mlad da bismo započeli da razgovaramo o temama koje su mene zanimala i ja sam to našao u liku Enrika Josifa.

Napomenuo sam vam da sam ja u sebi nešto osećao i da sam jednostavno tražio gde je to, šta je to što ja u sebi osećam, čemu to pripada. Moram da vam priznam da je u jednom periodu u meni postojala misao koja me je prosto mučila, a koja je u indijskoj misli bila gotovo opčinjavajuća: *da je svet božanska igra*. Meni je uvek smetalo da je stradanje i patnja tek neka vrsta privida, *maje*. Kada sam u knjizi Martina Bubera *Ja i ti* pročitao da svet nije božanska igra već *božanska sudbina*, za mene su mnoga pitanja Indije – ili čak, Hermana Hesea, koga sam tada gotovo gutao iz dana u dan jer sam osećao neverovatnu količinu straha, a Hese je upravo pisao o strahu – nekako već bila razrešena, bio sam blizu trenutku da imam odgovore na njihove dileme, da se više ne napajam raznim misaonim tradicijama. Jednoga dana sam čuo molitvu Šaloma Kaca „*El Male Rahamim*“ – to je jedan kantor koji je preživeo Aušvic i koji je pevao posmrtnu pesmu. Kada sam čuo to pevanje, znao sam da ono što ja osećam iznutra pripada tome, da je to to. Dakle, našao sam svoju duhovnu bliskost i tog trenutka negde u meni se rodila ideja da ću ja zapravo jednoga dana postati rabin.

* * *

Tako su moja druženja sa Enrikom Josifom tekla iz godine u godinu. 1985. godine sam počeo da učim hebrejski jezik i da se družim sa sada pokojnim beogradskim rabinima, Cadikom Danonom i Josifom Levijem, jer sam počeo intenzivno da učim hebrejske molitve i pesme. Tada sam počeo da skupljam sinagogalne napeve. Negde 1986. ili 1987. godine jedan Amerikanac, koji je vrlo često posećivao Jevrejsku zajednicu u Beogradu, Ašer Ostrin, on je inače bio i rabin, pitao me je da li bih voleo da idem na studije u Izrael. Ja sam rekao: „Vrlo rado“. On je govorio o jednoj godini kantorskih studija itd. Međutim, ja sam nekako odugovlačio i to odugovlačenje se na kraju ispostavilo kao vrlo dobro, mada to nisam svesno radio. Na kraju sam umesto jedne dobio pet godina, a zapravo sam ostao na školovanju gotovo sedam godina.

To su bile veoma dramatične godine u našoj zemlji. Ja sam otišao na školovanje 1988. godine u septembru. Sećam se da me je direktor škole pitao: „Kako su vaši?“. Upitno sam ga pogledao, a on mi je pokazao naslovnu stranu nekih novina, da li je to bio *Nenjsnjeek* ili *Times*, ili neke druge novine, videle su se slike sa Kosova itd. Tad je već počelo da se u Jugoslaviji trese.

Godine od 1988. do 1995. proveo sam na studijama za rabina u Izraelu. U Jerusalimu sam živio i školovao se prve dve godine, zatim sam živio i školovao se u Ješivi, koja je 25 km udaljena od Jerusalima, na putu prema Hebronu, prođe se kroz Betlehem, tu sam i završio svoje rabinsko školovanje. Tamo sam neumorno bdio nad knjigom, od jutra do večeri, to je za mene bilo uživanje. Bilo je to najlepših sedam godina u mom životu, gotovo najčednijih, kada je reč o učenju. To je toliko idealna

situacija da ja ne mogu da vam opišem. To nije sistem školovanja da dodete, slušate predavanje, odete, pa učite i onda se pred ispit pripremate. Ispita nema. Jednostavno svakog dana učite. Učenje je vid bogoslužnja u judaizmu i to je vaša obaveza. Bili vi bogati ili siromašni, da li imate vremena ili ne – morate svakog dana da odvojite određeni period vremena da učite Toru.

Jedan američki profesor zatekao se 1938. godine u jevrejskom delu Varšave i trebale su mu kočije. Pronašao je kočije ali nije našao kočijaše. Onda je pitao prolaznike: „A gde su ovde kočijaši?“. Oni mu kažu: „Tu su, u štiblu“. On je ušao unutra, to je jedna mala prostorija gde su kočijaši zapravo proučavali Mišnu i Talmud. Toliko o obavezi učenja. Svaki Jevrej, bilo čime da se bavi, dužan je da proučava Toru.

Negde pri kraju Drugog svetskog rata, kad su nacisti već izgubili, Nemci su hteli da naprave muzej o jednom narodu kojeg više nema – knjige koje su bile spremljene za taj muzej nosile su pečat Udruženja drvoseča iz Černobila za proučavanje Tore i Biblije...

Posle povratka u Beograd 1995. godine počeo sam da radim, to su takođe bile godine ne tako lake. Naravno, nastavio sam moja druženja sa Enrikom Josifom. Međutim, sada sam, posle sedam godina studija, bio u jednom intelektualnom smislu već sazreo. Ali, nedostajalo mi je iskustvo koje sam, nadam sa za ovih jedanaest godina koliko radim kao rabin ovde, sasvim lepo stekao. Ponovo zahvaljujući njemu, zahvaljujući rabinu Cadiku Danonu, rabinu Josifu Leviju i gotovo svakom čoveku s kojim sam došao u kontakt. Moram da vam kažem, iz ove priče, najveći deo moje duhovne autobiografije treba da zahvalim sigurno profesoru Enriku Josifu. Međutim, od svakog čoveka koga sam upoznao, s kojim sam razgovarao, imao sam prilike nešto da naučim. Moram da vam kažem, kada sada razmišljam, sve to izgleda kao mnogo kompleksnije pitanje. Za mene je Enriko jedna gromada u životu. Ali kad je reč o sazrevanju, na to utiče gotovo svaki kontakt. Ako mi zaista živimo u jednom iskrenom kontaktu sa ljudima, ako umemo lepo da slušamo, da razvijemo sposobnost slušanja, pazite, u hebrejskom reč *slušati* takođe znači *razumeti*, to je onda jedan neiscrpni proces koji traje. Onog trenutka kada prestanemo da učimo, tog trenutka počinje zaboravljanje i tog trenutka počinje naša duhovna smrt. Jer, učenje nije samo otvoriti knjigu i učiti nešto. Učenje je i pažljivo slušanje, odabrati pravu reč u pravom trenutku, pokušati da se nekome pomogne savetom i naći se u nekim situacijama kada vi takođe treba drugima da pomognete i kada ti drugi mogu vama da pomognu.

Godine 1999. je bilo ono nesrećno bombardovanje i tu sam prosto naučio još nekoliko stvari u životu. Ja sam kao vojni obveznik bio pozvan u jedinicu, u PVO, pošto sam u JNA bio vezista. Moram da vam priznam, kada sam se našao u toj teškoj situaciji sa mnogim drugim ljudima, ono što sam tom prilikom doživeo, ljudi koje sam upoznao, prijateljstva koja su se rodila tada, za mene su nešto najlepše što nosim i što smatram takođe jednim neotuđivim delom ove moje duhovne autobiografije.

* * *

Ovih dana smo proslavili 80 godina beogradske sinagoge. Bio je to jedan lep koncert na Kolarčevom univerzitetu. Ima jedan mali ansambl koji se zove „Šira Utfila“ – „Pesma i molitva“. Na hebrejskom jeziku te dve reči imaju istu brojnu vrednost, dakle pesma je molitva, molitva je pesma. U tom ansamblu, pored kantora beogradske sinagoge Stefana Sablića, takođe svira i jedan Izraelac Elad Gabaj, svira jedan Indus Akaš Bat, sviraju Filip Krumes i Srđan Đorđević, peva Isak Papo a ponekad i ja s njima. Uglavnom, ansambl je, da kažemo, etnički pomešan. U prošlu nedelju smo imali koncert u Kolarčevoj zadužbini. Muzika koju smo izvodili je set španskih Jevreja,

Bliskog istoka, Mediterana i Balkana. To iskustvo sviranja, pevanja, melodija koje su rođene u jednoj tradiciji, recimo sefardskoj, pa onda melodije koje su među sefardske Jevreje dospele iz, recimo, arapskih, turskih ili nekih drugih izvora. Kada to pogledate, kada shvatite da smo mi toliko izmešani, da smo toliko prožeti, da su, kada je reč o ovom našem podneblju ovde, koji za korene civilizacije ima judaizam, hrišćanstvo, islam – to je nešto fascinantno.

Kad se kao rabin beogradski i Jevrejske zajednice u Srbiji susrećem sa muftijom efendi Jusufspahićem, sa njegovim sinovima Muhamedom i Mustafom, ili sa vladikom Bačkim Irinejem, ili sada sa novopostavljenim vladikom za Australiju Irinejem Dobrijevićem, to su opet neka nova duhovna proširenja i saznanja. Nedavno smo bili u Peći na Kosovu, imali smo jedan međureligijski susret.

Postoji još jedna dimenzija na koju sam takođe ponosan – kada razgovarate sa ljudima koji dolaze iz različitih tradicija, razgovarate o svom sopstvenom iskustvu sa Bogom, razgovarate sa ljudima o svemu tome i slušate njih. To je novo obogaćivanje. Mislim da bi u ovoj našoj sredini trebalo malo više poraditi na tome, više otvoriti emisije takve sadržine gde bismo se međusobno bolje upoznavali, prepoznavali i onda bismo videli koliko imamo zajedničkih korena. Ovi zajednički koreni nas nose. Kad mi počnemo da se svađamo oko toga ko je došao prvi, ko je drugi, ko je treći, to izgleda potpuno besmisleno u odnosu na sve ono što nas spaja. Vidite, postoji mnogo više stvari koje nas spajaju nego onih koje nas razdvajaju. Šta nas razdvaja – to znamo već dve hiljade godina, međutim definitivno je došlo vreme da govorimo o tome što nas spaja. To smatram jednim od svojih zadataka za budućnost. Na pomenutom koncertu sam rekao da je veoma dobar jedan od projekata, koji je beogradski imam Mustafa Jusufspahić predložio, da imamo jednu utakmicu koja bi okupila muftije, imame, pravoslavno sveštenstvo, katoličko sveštenstvo, rabina i još druge iz jevrejske zajednice, mislim da je to nešto što bi zaista bilo od koristi za sve nas, jedan lep primer za ovu našu sredinu koja se već dosta dugo suočava sa veoma teškom situacijom. Ono što smo nažalost izgubili, to je jedna duhovna vertikala. Ta duhovna vertikala je upravo ono pitanje koje nas razdvaja od nas samih i što nas razdvaja od Boga koji je Stvoritelj. Ima jedan stih na hebrejskom jeziku, u Petoj knjizi Mojsijevoj, *Biblija* je pisana jezikom koji ne poznaje prošlo, sadašnje i buduće vreme, koji kaže ovako: „Ja stojim između Gospoda i vas u tom trenutku“, to je doslovan prevod. To Mojsije hoće reći: ja sam u tom trenutku stajao između Gospoda i vas. Da skratim, jedan rabin iz 19. veka lepo je to pročitao na sledeći način: „Ja, stoji između Gospoda i vas. Naš ego je lažna predstava koju mi gajimo o nama samima i to nas zapravo odvaja od Boga“.

* * *

Mi smo svi na istom brodu. Taj brod je danas Nojeva barka i ako jedan od nas počne da buši rupu ispod svog sedišta, svi ćemo potonuti.

29. jun 2006.

RAŠKO JOVANOVIĆ

Raška Jovanovića, u našoj široj javnosti poznatog pre svega kao radio kritičara, sreo sam prvi put u novinama kada je pisao o jednoj mojoj emisiji. Zapravo, evo o čemu se radi. Raspad Jugoslavije dogodio se devedesetih, a iza toga nekoliko godina kasnije, mnoge kolege su me pitale, pa kakav si ti dokumentarista kada nisi ništa uradio na temu „Jugoslavija“. Svakako da sam imao i lični podsticaj da ovo uradim, ali sam stalno razmišljao kako načiniti originalno delo koje neće ličiti na ono što smo već na tu temu čuli i videli. Tako sam došao na ideju da nađem što više glasova najznačajnijih ljudi sa političke scene Jugoslavije što nije išlo ni lako ni brzo, u rasponu od 80 godina, onoliko koliko je ta velika i lepa zemlja trajala. Mislio sam da sam pronašao odličan dramaturški postupak gde bi se osim mojih najava imena učesnika, sve dešavalo nekim logičnim vremenskim tokom, dobro komponovano sa muzičkim ilustracijama. Dugo smo eksperimentisali ton majstor Dejan Ivanović i ja, a kada je sve bilo gotovo i emitovano, pojavila se ova kritika Rašaka Jovanovića u novinama 1994:

„Dragoslav Simić načinio je podvig. Za nepunih 60 minuta, iskoristivši neke dosad nepoznate zvučne zapise, u dokumentarno-dramskoj emisiji „Jugoslavija – kratak pregled raspadanja“, prikazuje gotovo sve prelomne i odlučujuće trenutke koji su bili presudni tokom postojanja zajedničke države Južnih Slovena. Reč je o 80 godina uspona i padova, trzavica i nesuglasica, borbe, pobede i izgradnje, ali i delovanja centrifugalnih sila, uglavnom iz republičkih i pokrajinskih središta, koje neminovno dovode do raspada Jugoslavije.“ Tako sam upoznao radiokritičara Jovanovića pa je bilo sasvim prirodno da ga pozovem u emisiju.

RAŠKO JOVANOVIĆ:

Što reći, kako i zašto sam počeo? Mislim da je to veoma zanimljiva priča, bar za mene ali, nadam se, i za slušaoce, zato što moje interesovanje za radio počinje od najranijeg detinjstva. Iz vremena kada je radio bio malo čudo koji je u vidu kutija što sviraju, govore, ulazio u beogradske domove, i koji je na izvestan način predstavljao, može se reći, jednu novu vezu sa svetom, dotle nepoznatu. Pre toga su se čitale novine, dotle se razgovaralo, slušali su se glasovi, međutim radio je, kada se pojavio, bio jedna svojevrсна senzacija. Ja sam bio, što bi se reklo klinac, dečak koji je uživao da sluša sve ono što se moglo na radiju čuti još od malih nogu. I danas se sećam radio-aparata marke „Saksenverk“. Bio je to radio-prijemnik iz dva dela. Što bismo mi rekli, tjuner ili prijemnik. Bio je u jednoj kutiji, zvučnik je bio u drugoj kutiji. To je tako i počelo sa radio-prijemnicima. Posle su se integrisali a danas se eto opet razdvajaju, kao što znamo. Taj radio je imao samo srednje i duge talase i imao je dobar prijem. Čini mi se da nije bilo smetnji u prijemu srednjih talasa, tada 1935, 1936, 1937, radio nije bio prenapučen, program je išao, radio-talasi nisu bili prenaseljeni. Program je tada išao uživo. Ja se i danas sećam da su se emisije delile na tri segmenta. Postojao je jutarnji program koji je trajao do 8 ili do 9 časova. Podnevni program počinjao je na Radio Beogradu u 12 sati zvonima sa Saborne crkve. Posle toga sledio je program do 15 ili 16

časova, zavisno da li je zimski ili letnji period, zatim bi nastupao večernji program od 18 ili 19 časova koji je trajao do 23 časa ili do 24. Znači, u ta tri segmenta program je išao većim delom uživo, manjim u emisijama zvanim „Muzika sa ploča“. Uvek je naglašavano da je to „muzika sa ploča“, a to je najčešće bila zabavna muzika, dok su emisije narodne muzike išle uživo iz studija. Isto tako bilo je mnogo direktnih prenosa iz pozorišta, iz koncertnih dvorana i iz kafana. Uveče, naročito od 10 uveče, iz „Skadarlije“, iz kafane „Dva jelena“ ili neke druge, prenosio je radio pevanje pevača i onaj štimung koji se mogao čuti. No, kažem, radio je imao i govornih emisija. Naravno, to su bile prvo informativne emisije, vesti, zatim su bile govorne emisije koje su bile slične današnjem obrazovnom programu. Sećam se da sam pomno slušao kako preko radija govori moj otac, koji je bio profesor Univerziteta, inženjer Elektrotehničkog fakulteta, predavao je Električna merenja, Osnove elektrotehnike. Držao je predavanja na radiju, sećam se naziva jednog predavanja: „Opasnosti od električne struje“. Bilo mi je vrlo zanimljivo da čujem njegov glas i preko radija.

Isto tako, treba i ovo da kažem: radio je bio senzacija i za sve ljubitelje muzike. Zašto? Zato što su mogli slušati popularne pevače narodne muzike neposredno i zaista sa uživanjem, to su bili sjajni pevači. Sećam se Nade Aleksandrović, jednog soprana, koja je vrlo lepo pevala narodne pesme. Kada je išla u studio da peva ona bi prolazila Molerovom ulicom u kojoj je moja baba stanovala i pitala je moju babu: „Gospođa Katice, koju hoćete pesmu da vam pevam?“ – a ova bi naručila: „Pa znaš, onu moju“. I naravno, negde posle 16 časova kada je počinjala ta emisija, čula se pesma „Ajde Kato, 'ajde zlato“. Beograd je tada bio manji, ljudi su se poznavali, ali narodna muzika je uvek na programima Radio Beograda bila, može se reći, na visokom nivou i rado slušan segment programa i to je bilo jedino muzičko obeležje ove stanice. Naše pesme u izvođenju takvih pevača, kao što sam rekao, Nade Aleksandrović, pa zatim tu je bila i Darinka Tatović, koja je inače bila nastavnik likovnog vaspitanja ali odlično je pevala, pa Divna Radić-Đoković, koja je u međuratnom periodu pevala narodne pesme. Vuka Šeherović je bila specijalistkinja za sevdalinke. Bile su to dragocene emisije koje je voleo čitav narod, može se reći, i mlađe i starije generacije. Te su emisije trajale obično pola časa. Ispunjavali su ih najčešće jedan pevač sa narodnim orkestrom ili sa tamburaškim orkestrom. Narodni orkestar je najpre vodio Sima Begović. On je i pevao, on je i svirao gitaru, posle je i učestvovao u zabavnim emisijama. Taj program je bio izraz našega podneblja. Žalim što mnoge stvari nisu snimljene, postoje neke gramofonske ploče, ali to su samo bleđi ostaci. Zatim, tu je bio Mijat Mijatović čiji tenor bi mogao biti u operi, ali on je pevao i snimali su ga i kada je pevao u Skadarliji, on je snimio i ploče, pa Živojin Tomić i drugi pevači, koji su zaista proslavili našu narodnu pesmu, pored toga što su pevali i u operi, kao Živojin Tomić.

Radio je, dakle, bio jedna senzacija koja je sve više postajala deo svakodnevnog života, takoreći svake porodice. Ne zaboravimo, nisu tada svi mogli da imaju radio-aparate, oni su bili veoma skupi. Cevni prijemnici, uglavnom „Filipsovi“, zatim američke firme „Zenit“, pa nemački „Saksenverk“, potom i „Blaupunkt“ itd., kupovani su na otplatu, kako se onda zvala kupovina na kredit. Njihova cena je iznosila od 2–3, pa i do 5–6 plata, a kada je u pitanju „Kabinet“ sa gramofonom trebalo je izdvojiti i do deset plata.

Dakle, dužan sam da kažem da sam voleo da slušam i govorne emisije koje su bile u vidu vesti. Još u ušima imam zvonak sopran Jelene Bilbije. U sećanju mi je i izvanredna dikcija i sjajan izgovor Henrika Fingerhuta, mislim najboljeg spikera iz toga doba, ali on je na žalost poginuo u ratu. Da je njegov glas ostao zabeležen, on bi bio obrazac kakav

odnos treba imati prema mikrofону. Bilo je tu još spikera, ali nije ih bilo mnogo, s obzirom da emisije nisu išle čitav dan, nije bilo mnogo govornih emisija i teksta, ali se on pažljivo birao. Posebno su birane teme za, može se reći, centralnu emisiju koja je pokrenuta 1937–1938. godine, a zvala se „Nacionalni čas“, počinjala je u 19 sati. Nastojalo se da se u njoj reaguje na sve komplikovanija evropska kretanja, na dominaciju fašističkih ideja, da se kod masa bude nacionalna ubeđenja, patriotizam. Ove su emisije trajale 20 minuta i u njima su kao predavači nastupali značajni književnici i stručnjaci. To je bila središnja govorna emisija. Ja sam tada možda bio i premlad da bih razumeo sve sadržaje. Nekako u to vreme je i promenjen signal radio-stanice. Danas radio i nema signala, jer se program emituje non-stop. Signal je bio najpre jedna tema iz Mokranjčeve pesme „Milkina kuća na kraju“, a kasnije je promenjen, bila je to melodija „Hej trubaču s bojne Drine“, i to je već nagoveštavalo ratna zbivanja.

* * *

Godine su prolazile. Ja sam rat proveo u Beogradu. Bio sam još mlad i tada je Radio Beograd bio „Zender Belgrad“, to je bio moćan radio-centar za jugoistočnu Evropu. To je bila radio-stanica koja je imala studio u današnjoj zgradi Ministarstva spoljnih poslova, u delu prema Birčaninovoj ulici. Tu je kreirana i iz tog studija emitovana čuvena „Lili Marlen“ koja je davala obeležje čitavom programu okupacijskog radija, a i šire ako mogu tako da kažem, jer se Radio-Beograd, što je žalosno ali istinito, tada čuo i na istoku, na istočnom frontu, a čuo se i na afričkom frontu, tj. na Bliskom istoku, gde su Nemci ratovali sa Montgomerijevim trupama. Međutim, okupacijski radio bio je sveden samo na 2 časa srpskih emisija, negde popodne od 16 do 18 ili od 17 do 19 časova. Tada su bile kratke emisije narodne muzike, zatim humora i uglavnom emisije informativnog karaktera. Potom, od 1944. godine, nakon dolaska ruskih trupa i ulaska Rusa i partizana u Beograd, radio je vrlo brzo počeo emitovanje, već negde od 10. novembra 1944, a predajnik je bio u jednom vozu na železničkoj stanici, to je bio improvizovani predajnik, Rusi su ga montirali. Tada Radio Beograd počinje svoj novi život, svoju delatnost u tzv. novoj društvenoj stvarnosti koja je na neki način značila i promenu u smislu programa ali i promenu u značaju radija. Smatralo se u to vreme da je radio, može se reći, moćno sredstvo i za obrazovanje ali i za delovanje na mase. No, ja sam i dalje redovno slušao radio i naravno treba da kažem kako sam postao kritičar radija.

* * *

Godine 1976. na Novom Beogradu se svečano otvarala velelepna zgrada Akademije za pozorište, film, radio i televiziju tj. Pozorišna akademija. Ja sam tada predavao na Akademiji i mogu da kažem da se okupilo mnogo nas predavača sa svih fakulteta. Otvaranju su prisustvovali mnogi predstavnici kulturnog i javnog života. Meni je tada prišao reporter Radio Beograda, sa velikom NAGROM o ramenu, Miroslav Kostić, on je i sada u Radio Beogradu 2, i upitao me: „Šta mislite o programima Radio Beograda?“ Bila je velika larma i gužva, svečanost, rekao sam mu: „...Ma dajte, dođite ovih dana u kabinet kod mene i ja ću vam reći šta mislim o tome.“ – A on uporan: „Ne, ne, recite mi ovde, u ovom ambijentu.“ Pristao sam i rekao šta mislim o tadašnjem Radio Beogradu. On je rekao da imamo do 5 minuta vremena, a ja sam pričao 10 minuta, ako ne i duže. To je bilo negde novembra meseca. U decembru se on meni javio, zahvalio mi se i rekao da je moja emisija išla – moje izlaganje je bilo podeljeno u dva dela po 5 minuta.

Rekao je, takođe, da je on dobio pohvalu od svoga urednika i da je njegov urednik moje izlaganje ocenio kao najbolje od svih koja je skupio u anketi, te da bi želeo da sa mnom uspostavi saradnju. Pitao sam ga ko je njegov urednik? – On mi je rekao: „Dušan Slavković”. Da, Dušan Slavković je tada uređivao i vodio tzv. Programске službe u Radiju koje su se brinule o propagandi. Postojala je emisija „Radio pošta“ koja je išla od 7:40 ujutro. Na poziv Dušana Slavkovića, negde početkom sledeće godine, pošto je on bio uporan, došao sam u Radio Beograd. Rekao mi je da bi voleo da se ja jednom nedeljno oglašavam u emisiji „Radio-pošta“, kritikujući radio-program, jedna kucana stranica, to je uslov, da pročitam to, te da mogu da pišem o čemu god hoću i šta god hoću. Naravno da sam prihvatio. Sad ću reći i to – on se meni izvinio što može malo da mi plati, to malo je bilo nekih 25.000 dinara. Ja sam odmah to prihvatio jer moram reći da se toliko plaćao možda tabak naučnoga rada, tada sam radio na Institutu za književnost, a ovo je bilo za jednu stranicu. Ali to nije bitno. Ja sam počeo saradnju i ta emisija se zaista slušala. Nije prošlo ni mesec dana i pojavio se moj školski drug, urednik Kulturne rubrike *Borbe*, Branko Jovanović i u *Borbi* je počela da se štampa moja rubrika sa radio-talasa. Tako je to počelo, negde godine 1976–1977. u *Borbi* i tako traje sve do dana današnjeg. Nekih 20-ak godina sam pisao u *Borbi*, potom sam načinio malu pauzu, zatim sam pisao u listu *Politika Ekspres* i danas pišem u listu *Politika*. Sve vreme radio-kritiku sam jednom nedeljno govorio i na radiju. Posle su bile druge emisije, da ne pominjem „Radioskop“, pa onda „Magazin“ na Prvom programu Radio Beograda, pa sam jedno vreme govorio i na Drugom programu.

* * *

Meni je zadovoljstvo i danas da slušam radio. Zato me neki prijatelji zovu „radiomanom“. Ja volim da slušam radio i to volim da slušam radio na klasičan način – sa prijemnika, ne sa zvučnika, ne sa slušalicama, mada imam i vokmen i kada nisam u boljoj prilici – slušam i na vokmenu. Nastojim da u javnosti ukazujem na zanimljive emisije i na neke propuste itd., ali sve u najboljoj nameri da radio-program zaista bude na visokom nivou. Pored toga, imam satelitsku antenu i preko satelita slušam sve moguće radio-stanice, naročito one koje me posebno zanimaju, sa francuskog govornog područja – *France Culture*, *France Musiljue*, *Radio Classiljue* ali i druge, tako da mogu da poredim zbivanja na radio-talasila u svetu i kod nas.

* * *

Slušati radio za mene je veliko zadovoljstvo. Smatram da slika, televizijska i filmska, u suštini limitira čovekovu maštu i njegovu pažnju usredsređuje samo na to da vidi ono što se nalazi na ekranu. Slušajući radio ne moram da gledam, a pri tom zamišljam ono o čemu se govori. Ako slušam radio-dramu ili literaturu – zamišljam, a ako je poezija, a volim da slušam poeziju na radiju, ja uživam u melodici stiha, u nekakvim sadržajima i poetskim valerima tih stihova itd. Apolonijски karakter radija, kako su ustanovili teoretičari, zaista je neprevaziđena prednost radija koja omogućuje slušaocu fantaziju, maštanje, zapravo jedan ne toliko pasivan odnos kakav je kod onoga ko gleda u ekran, nego naprotiv on zaista razbuđuje maštu slušaoca. Isto tako, nagoni ga da pretpostavlja ovo ili ono, počev od toga kako izgleda onaj ko govori, pa do nekih drugih pretpostavki o onome šta se govori, ili do nekakvih uživanja u muzičkim emisijama, koje su sada zaista sve brojnije, mislim na emisije ozbiljne muzike ali i na druge emisije koje Radio Beograd nudi.

U svakom slučaju, smatram da radio kao medij neće biti prevaziđen. Nijedan medij u istoriji nije potučen. Pojavio se film – nije uništio pozorište, pojavila se televizija – nije uništila radio. Radio se sluša. On nije, na žalost, u sferi pažnje javnih glasila. List *Politika* jedini piše o radiju ili objavljuje radio-program, više niko ne objavljuje radio-program. U inostranstvu nije tako, veliki listovi objavljuju radio programe. Mislim da pojava ovolikog broja radio-stanica kod nas, stotine ih ima u Beogradu, govori o tome da se radio sluša i da je radio žilav medij koji će doleteti novim iskušenjima, iako je došao internet i kompjuterizacija. Radio će, po mom mišljenju, opstati upravo zahvaljujući nekim svojim izvornim oblicima, tj. emisijama uživo i direktnim prenosima.

* * *

Pa evo, da iz kritike „Više od podsećanja“ o emisiji „Jugoslavija – kratak pregled raspada“ pročitam i ove redove:

„Glasovi vladara i političara, počev od kralja Aleksandra, Milana Stojadinovića i Dragiše Cvetkovića, kao i kapetana Jakova Jovovića koji je preko Beogradskog radija 27. marta 1941. pročitao Proglas kralja Petra II kojim se odbacuje Trojni pakt, i beseda patrijarha Gavrila Dožića uoči aprilskog rata, dočarali su razdoblje između dva rata. Neke od njih čuli smo prvi put na radiju i to čini posebnost ove emisije. Stvarnost Nove Jugoslavije Simić prikazuje uzimajući u obzir sprovođenje nacionalizacije privatne svojine, proces uvođenja radničkog samoupravljanja, Ustav iz 1974. i događaje na Kosovu od 1981. do 1988, kao i sednice partijskih foruma, sve do zbivanja početkom 90-ih i izbijanja sukoba u Hrvatskoj i Sloveniji. Prikaz je skokovit ali sažet. Uglavnom je zasnovan na događajima u zemlji. Sličnim postupkom prikazan je ratni period. Selekcija materijala, sasvim opravdano izostavlja opštepoznate pojedinosti – početak šestoaprilskog rata, događaje posle Rezolucije Informbiroa, Carinski rat Srbije i Slovenije i drugo. To ne umanjuje objektivnost ukupne slike, niti pak inicira nekakve jugonostalgicne tonove...”

Sada bi, mislim, mogao da se snimi nastavak ove emisije o raspadu, jer „kratak pregled raspada“ se dopunjuje upravo ovih dana, događajima u Crnoj Gori.

* * *

Mislim da je ono što sam govorio moglo zanimati ne samo one koji su zaposleni, odnosno koji stvaraju radio-emisije, nego i obične slušaoce. Naravno, nisam za pola časa mogao reći sve ali mislim da sam rekao ono što je najvažnije.

23. maj 2006.

JOVAN ĆIRILOV

Jovan Ćirilov, čovek pozorišta, reditelj, dramaturg, pisac, novinar i ko zna šta još, našao je čak i mene koji sa pozorištem imam samo toliko veze što se u monodrami „Ne pucaj bre!“, koju je u Ateljeu 212 odlično igrao Taško Načić, kao kolektivni rad tri autora pominje i moje ime, da u svojoj kolumni „Pozorištarije“, objavljujanoj u Politici pod nazivom „Radiofonični carinik Ruso“ 28. marta 1998. napiše i ove radove: „Dragoslav Simić ima neobičnu i plemenitu strast da sačuva za potomstvo prošlo i naše vreme. Čovek izuzetne upornosti i tragalačkog smisla godinama prenosi režijski komponovano na magnetofonsku traku sve što misli da će jednog dana nepovratno razvejati vreme....“

E, dragi gospodine Ćirilov, kada ste sve to tako lepo napisali, sada je čas da i Vi ostavite svoj glas, da i pored ogromnog posla koji ste uradili i radite i Vaš glas ne bi jednoga dana „razvejalo vreme“.

JOVAN ĆIRILOV:

Osećam se kao mladi mornar koji ne zna da pliva a bace ga u more. Uprkos užasnoj vrućini, prihvatio sam da dođem u ovaj studio i da govorim. Rođen sam 30. avgusta kad vrućine malaksavaju. Za mlade ljude to je jedan nezgodan datum. Iako sam uvek bio odličan učenik, nisam baš voleo kada posle divnog leta, koje sam provodio bez obaveza, dođe 30. avgust, to je značilo da je blizu 1. septembar kada se polazi u školu ili počinje pozorišna sezona. Opredelio sam se za pozorište koje ima sličan ritam kao škola. Eto to je prvi dokument: rođen sam 30. avgusta, tog čudnog datuma. Retko sam u životu sretao nekog ko je rođen istog datuma kao ja. Imao sam knjigu u kojoj su zapisani rođendani značajnih ličnosti, nisam doznao da je neka značajna ličnost rođena 30. avgusta.

Svako moje leto bilo je divno jer je ono jedna bašta slobode, jedan zabran slobode koju sam uvek voleo. Zbog toga sam birao takva zanimanja u kojima ću se osećati slobodnim. Studirao sam filozofiju jer mi je ona najviše ličila na gimnaziju u kojoj se, s jedne strane uči književnost a, s druge, matematika i fizika. Nastojao sam da se suviše ne ukalupim. Da bih bio još slobodniji, veoma rano, već 1953. godine, počeo sam da pišem kritike. Voleo sam pozorište, kritike sam pisao u *Studentu*. Prva kritika koju sam napisao odnosila se na *Hvalisavog vojnika Plauta*, kojeg je u Jugoslovenskom dramskom pozorištu režirao Miroslav Belović. Tada nisam mogao da pretpostavim da će ova kritika biti odlučujuća za moj budući život, a tako se desilo. U Jugoslovenskom dramskom pozorištu pročitali su ovu kritiku. Belović je očigledno proučavao evropski cirkus, u cirkusu se možda sačuvalo nešto od evropske komediografske i komedijske tradicije. U to vreme nije postojala škola ili fakultet za dramaturge, te je Milan Dedinac, tadašnji umetnički direktor Jugoslovenskog dramskog pozorišta, odlučio da mene pripreme za dramaturga. Predložio je Beloviću da stupi u kontakt sa mnom, što je on i učinio. Belović i ja smo se sprijateljili i ostali prijatelji do njegove smrti. Pozvali su me da gledam probe, to je za mene bila živa škola. Sve probe, od prve do poslednje, gledao sam iz mraka partera. Kasnije, 1955. godine, primljen sam u Jugoslovensko dramsko pozorište. Na ovom pozorišnom drumu nalazim se i danas.

* * *

U svojoj priči neću da idem hronološki, govoriću o mojoj radoznalosti. Ja se ovde ispovedam kao u nekoj psihoanalitičkoj seansi. Sam moram da govorim, ne mogu da stanem. Dobro, biće muzika ako stanem.

Dragoslav Simić, urednik ove emisije, između ostalog, predstavio me je kao reditelja. Ne znam da li neko može biti reditelj ako je režirao jednu jedinu predstavu, a ja sam režirao predstavu „Nedozvanik“ u Centru za kulturnu dekontaminaciju. Režirao sam je samo zato što sam želeo da ovu predstavu vidim na sceni. Taj komad, „Nedozvanik“ Nastasijevića, je najbolja drama koja obrađuje građanski život kod nas, vrlo je dekadentna, neobična, modernistička. Nudio sam je našim najboljim rediteljima: Mijaču, Vidi Ognjenović koja je rekla da hoće da režira kada više ne bude ambasador, zatim sam nudio Jagošu Markoviću, Radetu Milenkoviću, Nikiti Milivojeviću, Savinu – svi su je na neki način izbegli. Jednog dana sam rekao Borki Pavićević: „Ne znam zašto to niko neće, trebalo bi ti da radiš tu predstavu“. Pitala je: „Pa zašto Vi ne radite?“. Rekao sam da to nije loša ideja, i tako sam prihvatio da režiram prvi i poslednji put, za sada. Mislim da više neću režirati, ne zato što to nije uspelo, nego baš zato što je uspelo, zato što sam za tu predstavu imao posebnu strast. Jako je važno imati strast za ono što radiš. Mogu sebi da kažem da sam hteo da dokažem da to može, da je to odlična drama, da glumci mogu da govore. Shvatio sam da težak jezik Nastasijevića, koji je škrkutav, neobičan i lapidaran, kao i u njegovoj poeziji, ne može da se izgovori na sceni. Ali eto šta su ti glumci, njima na prvoj probi to nije predstavljalo nikakav problem. Čitali su normalno, čitali su ono što piše, videli su u tome potpuno prirodni način izražavanja. Osvajali smo dubinske tokove tog komada, čak mi je uspelo da ih privolim da se zaljube u taj komad, da u njemu traže ono iracionalno, da traže više nego što bi kod Frojda i Adlera mogli da nađu, ne kao kod Stanislavskog, postoji tekst, pa podtekst, a ima i podtekst podteksta. Znači, u drami se nalazi ono što govoriš ali hoćeš da prikriješ ono što misliš, a ima i ono što govoriš, iako pri tom ni sam ne znaš da to u tebi leži, pa nevoljno izražavaš, bez sopstvene volje, ono što ti u stvari jesi.

* * *

Rekoh da neću da pričam hronološki, sada ću da govorim o onome što pišem. Pišem zaista mnogo. Obično me prijatelji pitaju kako mogu sve da postignem jer znaju koliko imam obaveza. Nedeljno pišem dva članka u „Blicu“, *Sa rukama u džepovima* sredom, subotom *Pozorištarije*, u „Ninu“, čiji je današnji broj preda mnom, *Reč nedelje* koju pišem već 20 godina, svake dve nedelje pišem *Svi moji savremenici*. Još pišem nešto o majkama u Sofiji. Pitaju me kako se ne zbunim s tim silnim obavezama. Odgovaram im da se osećam kao onaj junak u crtanom filmu koji se posle brzog trčanja nađe nad provalijom, ali i dalje pravi korake i odjednom hoda po vazduhu iznad provalije i padne tek onda kad se zapita kako može da hoda po vazduhu. Zato se ja mnogo ne pitam da ne bih upao u neku provaliju svojih briga.

Reći ću vam zašto sve to pišem. U NIN-u najduže radim, 20 godina. Oni koji redovno čitaju moje tekstove nadam se da su приметili da nikada ne pišem ako ne poznajem etimologiju. Mene uvek veoma interesuje šta jedna određena reč znači. Možemo da računamo, recimo postoje 53 nedelje u godini, za NIN pišem 20 godina, znači, napisao sam preko hiljadu svojih *Reči nedelje*. Polovina od toga je do sad već štampana u Budvi, kada bi se sve štamvalo to bi mogao da bude *Mali etimološki rečnik*. Evo šta sam napisao o *Magbetu*: mak, kojim počinju škotska prezimena znači sin. Dakle, reč je o tipičnom patronimu kakvih ima u svim jezicima, samo se formiraju na različite načine. U Srba Petrović, to je Petrov sin, mali Petar, Nikolić, Jovanović ili

Petrov, Nikolin, Jovanov, kod Germana Jozefson i Peterson itd. A uzgred budi rečeno, tako ja pišem, Makbet ili Magbed na galskom mask beatha, Magbet znači doslovno sin života ili u prenosnom smislu izabranik ili pobožna ličnost. To je, recimo, etimološki deo tog mog članka, moja radoznalost da saznam šta je to. Interesantno bi bilo da kažem koju reč sam najduže tražio – to je reč *cesna*, naziv za male avione. Značenje ove reči sam tražio onda kada je mladi ludi Namac na Dan graničara doleteo iz Nemačke u Moskvu, prešao granicu i spustio se na Crvenom trgu. Ja sam tog jutra bio na tom trgu. Šetali su se graničari i odjednom se spustio taj Namac, koji je posle odležao u zatvoru oko godinu dana – postigao je Herostratovu slavu. Značenje reči *cesna* sam tražio sve dok nisam saznao da je to ime jednog Čeha koji je konstruisao taj avion

* * *

Šta sam još radio? Volim tajno da crtam. Kada mi je dosadno na nekom sastanku – crtam karikature prisutnih ljudi. A moderni način beleženja stvarnosti radim idiot-aparatom kojim snimam sve što doživljavam tokom dana i sada ću izvaditi taj foto aparat. Pre neki dan sam na televiziji slikao, kamermani su me snimili dok sam slikao i to je ljudima bilo smešno i zgodno. Borka Pavićević mi je predložila da neke svoje neobične fotografije, od više hiljada koje imam, izložim jednog dana. Već sam smislio naslov izložbe, pošto se aparat zove idiot – izložba će se zvati *Ja i moj idiot*.

* * *

Nisam dobio mnogo nagrada za svoj rad. Jedna od nagrada bila je za kritike sa Sterijinog pozorja. Prvi put, posle 50 godina, bio sam u žiriju Pozorja – ovo je i dokumentarno interesantno. Bio sam i na prvom Pozorju, dolazio sam iz Beograda motociklom, ali nisam ja vozio – sedeo sam pozadi. U Beograd smo se vraćali noću, pošto sam imao nekih obaveza. Dobio sam i Oktobarsku nagradu za celokupno delo. Takođe, dobio sam Karićevu nagradu za publicistiku, to je najveća novčana nagrada, koju sam brzo potrošio. To su moje nagrade.

Često sam ranije bio u žirijima. Mogu da kažem da sam ove godine prvi put, kao član žirija Sterijinog pozorja, rekao ostalim članovima žirija da pokušamo da nagrade dajemo jednoglasno, da usaglasimo mišljenja, da u obrazloženju ne piše ono: „donet većinom glasova“. Kad se to čita, nekako mi deluje kao da je to manje vredna nagrada. Žiri nije bio jednoglasan samo pri dodeljivanju specijalne nagrade za Mladog Filipa half life. Izdvojila se Poljakinja, koja je inače urednica časopisa „Dialo“. Rekla je da oni u Poljskoj imaju mnogo predstava ovog stila i da ona ne može da se saglasi sa ostalom članovima žirija da i ova nagrada bude dodeljena jednoglasno. Ostale nagrade smo doneli jednoglasno, to sam uspeo. I još nešto, kad god sam u nekom žiriju, insistiram da se dodeli nagrada. Recimo, prošle godine bila je odlična režija predstave *Amerika* koja je došla iz „Bur teatra“, dali su divnu predstavu. Režija je predložena za nagradu, ali nagrada nije dodeljena zato što se nisu složili svi članovi žirija.

Kao što se zna, ja radim na BITEF-u već 40 godina. Nekoliko puta su me pitali da li sam ikada uticao na žiri. Čak i kad bi me neki prijatelj koji je u žiriju pitao: „Da li bi voleo da nešto bude nagrađeno?“, ja bih odgovorio: „Molim te, samo da se ne desi da ne dodelite nikakvu nagradu. Kome ćete dati, zaista sam radoznao da vidim, da me čak iznenadite, ali apsolutno neću da vam sugeriram“.

* * *

Pitam se, odakle mi energija da toliko stvari radim, između ostalog, da danas dođem u Vaš studio kada je napolju temperatura od 35 stepeni. Pre svega, smatram da sam obavezan – ako imam tu privilegiju da putujem, da biram predstave – da to moram da podelim s narodom s kojim živim ili s onima koji su za to zainteresovani, zato pišem. Nema nijednog putovanja o kojem nisam pisao, bilo u „Dnevniku Ludusu“ ili neku kratku dopisnicu u „Blicu“. Mislim da mi je dužnost da ostavim trag o tome. Ili recimo, ne mogu da odbijem novinare kad me pitaju o BITEF-u, ili o bilo čemu da me pitaju – mislim da sam obavezan na to. Ja imam kompleks ili sindrom nekog racionalističkog, pedagoškog i prosvetiteljskog, iako pripadam modernističkoj struji. Nije to slučajno, rođen sam u Banatu, gde je rođen i Dositej. On se rodio na rumunskoj strani Banata i posedovao je to prosvetiteljsko. Možda ne zvuči lepo: biti prosvetitelj, ne zvuči mnogo moderno ali zašto baš ja koji imam, tako da kažem, imidž nekog moderniste. Mihiz bi rekao: „Ništa gore nego mladi konzervativac i matori modernista“. Da je on živ, rekao bi: „Potpuno si u pravu, baš mi je drago što si me citirao, malo se trgni.“

* * *

Moj najveći prijatelj je bio Srejović. Osim što mi je odgovarala njegova narav i njegov temperament u pričanju, odgovaralo mi je i njegovo svestrano obrazovanje, bio je znalac u mnogim oblastima, pa i u onima koje ja nisam dovoljno poznavao. Za muziku je imao specijalan smisao, kao i za arheologiju i antropologiju koje su za mene bile veoma interesantne. Bez obzira što se čovek malo opusti u druženju sa prijateljima, često su ta naša, da kažem, prijateljovanja bila neprestani intelektualni dijalog. Ja sam sa dužnim poštovanjem priznavao svoje nepoznavanje određene oblasti, Srejović je smatrao da bolje poznaje pozorište od mene, da ima mnogo više ukusa. Recimo, prekorevao me je što na BITEF ne dovedem nijednu Brodvejsku predstavu. Rekao sam mu: „Pa kako mogu da dovedem, pre svega to nisu nove pozorišne tendencije“ – „Kako nisu, ima tu i novih tendencija“, veli on. Ja kažem: „Pa to ne može, zato što su to komercijalne predstave“ – „Nije to nikakav festival ako ti ne možeš da dovedeš predstavu sa Brodveja“, kaže Srejović i dodaje: „Kvariš mi ručak“, pošto smo razgovarali za vreme ručka, „eto ti se sad suprotstavljaš mom mišljenju“. Ja pitam: „A ti meni ne kvariš ručak time što smatraš da bolje od mene znaš šta treba da bude na BITEF-u“. On odgovara: „To je tvoja stvar, ja ostajem pri svome“. Vodili smo takve vrste razgovora ali nismo se nikada svađali.

Imam još prijatelja. Jedna od njih je Mira Trailović koja je u oblasti pozorišta imala osećanje za novo – po tome smo bili bliski. Prepirali smo se svakog dana, ali se nikad nismo posvađali. Uvek smo se mirili ako bi pala neka oštra reč, tu je ona bila pametna. Ona ne bi prespavala noć a da ostanemo u zategnutom stanju, nikako. Ne bi dozvolila da se sekira celu noć zato što me je uvredila, ili zato što sam ja nju uvredio, time je pokazala veliku mudrost. I još jedna mudrost, to bih voleo da znaju mladi ljudi kojima često govorim, da se nikada ne treba ljutiti na druge ako to izaziva sopstvenu štetu. A mi se i kao nacija često ljutimo na sopstvenu štetu. Čak kada u svetskoj politici možemo nešto da postignemo, mi se nešto ljutimo i gunturačimo, kako bi rekli Srbi, makar to bilo i na našu štetu.

Moja prijateljica iz detinjstva je Mira Bakovljević. Ne znam kada sam nju upoznao, ne zato što sam zaboravio već zato što su nas naše majke zajedno gurale u kolicima. Njena majka se zvala Rakila. Mira je udata Bakovljević, njen suprug je takođe postao moj dobar prijatelj, vidamo se barem jedanput mesečno. To je moje najduže prijateljstvo koje me

fantastično opušta. Nisam joj rekao da ću učestvovati u ovoj emisiji da me čuje, ali neko od prijatelja će joj reći da sam o njoj pričao.

* * *

Da kažem nešto i o politici, o prošlim vremenima, o mračnoj dekadi DŽDŽ veka. Iskreno, mi pozorišni ljudi smo imali sreću da bračni par Milošević nije voleo pozorište. Prema tome, nisu ga posećivali, nisu ga kontrolisali, smatrali su da je bezopasno. Ispalo je da baš i nije tako bezopasno, na demonstracijama pozorišni ljudi su bili veoma glasni i veoma aktivni. S druge strane, postojala je namera da se prikaže da postoji kontinuitet Titove politike, da postoji nekakva relativna sloboda. Nije bilo slobode za medije, naročito za one velike i snažne, a za umetnost je donekle bilo slobode. Mi smo to koristili po sistemu ketmana Česlava Miloša, to je onaj orijentalni pojam – praviš se da si bezopasan a u stvari držiš figu u džepu, kako bi Hrvati rekli, radiš po svome, radiš jeretično. Recimo, u Jugoslovenskom dramskom pozorištu radili smo predstavu *U potpalublju*, u kojoj se govori o onima koji su odbili da idu u vojsku, odnosno u naše besmislene ratove. Radili smo *Troila i Kresidu* kao antiratni komad, to je najoštrija stvar. Zatim smo radili Karla Krausa, *Poslednji dani čovečanstva*. Kraus je austrougarski pisac, sličan Krleži. Karl Kraus je snažno kritikovao Austrougarsku, bio je Krležin uzor. U komadu je igrao Ejodus – na kraju govori Karl Kraus koji se kao obreo u našem vremenu i završava sa pitanjem: šta ćemo sa Dubrovnikom, Srebrenicom i Vukovarom?

* * *

Počeli smo od mog rođenja. Neprestano sam živio na ovim prostorima, kako se kaže, a živio sam u devet država, zapravo u državi sa devet različitih imena. Rođen sam u Kraljevini Jugoslaviji, a obreo sam se sada u Republici Srbiji. Dvadeseti vek je takav da za njega može da se kaže: teško onom ko živi u zanimljivim vremenima. Preživio sam više ratova, za Drugi svetski rat bio sam premlad, za ove skorašnje ratove ovde bio sam prestar, tako da sam se generacijski izvukao, zbog čega čovek može da se stidi ili ne, ali neću sada to da ocenjujem. Ali hoću da kažem, užasno mi je što je zbog mnogih grešaka nas samih i ljudi iz našeg okruženja nestala jedna veoma dobra međusobna saradnja, ali i saradnja između svetskih i naših političara. Mnogo je života izgubljeno, mnogo je vremena potrošeno, mnogo je istorije potrošeno. Ali, s druge strane, volim što sam živio u zanimljivom vremenu, da budem svedok, između ostalog volim i da ostavim svedočanstvo o tom vremenu. Smatram da treba da imamo dovoljno snage da to sve izdržimo. Mladim ljudima treba reći da i u najtežim okolnostima mogu da se pronađu trenuci sreće. Meni je Žigon, koji je bio violinista u Dahauu, jednom rekao strašnu stvar: „Znaš šta, nećeš verovati ali i u Dahauu je bilo srećnih trenutaka. Ne u odnosu na to šta su nam Nemci radili, već zato što sam shvatio da je čovek jedna veoma oporna, snažna životinja, da nalazi trenutke sreće i pod najtežim okolnostima“.

Eto ja bih to mogao da poručim. Nadam se da više neće biti takvih trenutaka, najstrašnijih u kojima smo živeli, ali preporučujem mladima da pokušaju da pronađu sreću i u najtežim okolnostima.

* * *

Evo, znam latinsku poslovicu, *si tacuises philosophus mansises* – da si ćutao bio bi filozof. Ja sam bio isuviše iskren.

22. jun 2006.

RADOMIR PUTNIK

Radomira Putnika, pisca i dramaturga, nisam poznavao lično sve do prošlogodišnjeg Sajma knjiga u Beogradu kada je na jednoj promociji govorio o književnoj i pozorišnoj zaostavštini Milana Đokovića nekadašnjeg upravnika Narodnog pozorišta u Beogradu. U onoj vašaarskoj gužvi dok je govorio, Putnik je delovao odmereno i pribrano kao da se na svojoj katedri za dramaturgiju u potpunoj tišini obraća studentima. Nas je tada upoznao Raško Jovanović. Njegov daleki rođak reditelj Jovan Putnik predavao je psihologiju na Pozorišnoj akademiji. Kao student slušao sam godinu dana Batu Jovana Putnika sjajnog profesora čija je najveća slabost bila: pozorište. Tako su se ova dva čoveka sa simboličnim prezimenom spontano ukrstila u mojoj glavi kada sam razmišljao ko će biti sledeći u seriji autobiografija. Svi smo putnici kroz život, ali baš zato samo jedan pravi autentični Putnik, kada već nema onog mog profesora, treba da se pojavi pred mikrofonom. U najavi za radio rekao sam ne bez razloga: Radomir Putnik – opčinjen Sterijom. A evo zašto.

RADOMIR PUTNIK:

Već sa ovom najavom – opčinjen Sterijom – terate me na ozbiljno razmišljanje o tome kakav je moj odnos prema Jovanu Steriji Popoviću. Tačno je da godinama, da ne kažem decenijama, izučavam Sterijino, pre svega dramsko delo. Ali, poslednje dve-tri godine sve više proučavam Sterijinu poeziju i, rekao bih, prvi postmodernistički roman u Srba *Roman bez romana*. Iz svega toga proizlazi da je Sterija veći pisac nego što mi mislimo da jeste i da njegovo delo zaslužuje iznova proučavanje. I u tom smislu nešto se dešava. Evo – svedoci smo – da su se tokom minule godine pojavile dve sjajne studije o Steriji. Jednu je napisao dramski pisac i profesor Fakulteta dramskih umetnosti Nebojša Romčević *Sterijine rane komedije*. Drugu studiju *O Sterijinim „Rodoljupcima“* napisao je teatrolog Milorad Rikalo, do sada nepoznat široj javnosti. To su dve izvanredne studije koje, koristeći teatrološki metod, osvetljavaju Sterijine komedije iz potpuno novog ugla. Neko će reći, o Steriji je mnogo pisano, pisali su toliki naučnici – sve je to tačno. Pisali su lepo, dobro, najčešće afirmativno. Poznato je da je Jovan Skerlić, krajem decembra 1904. godine kada je bilo praizvođenje *Rodoljubaca*, održao konferenciju uoči predstave – tako se to onda zvalo – jednu besedu u kojoj je istakao vrednosti do tog trenutka nepoznatog Sterijinog dela. *Rodoljupci* su napisani u periodu od 1851–1854. godine. I tek pedeset godina po nastanku prvi put su izvedeni, a štampani su 1909. godine. Znači, *Rodoljupci* uopšte nisu bili poznati srpskoj javnosti. Skerlić je ukazao na vrednosti *Rodoljubaca* i njegova ocena *Rodoljubaca* stoji do dana današnjeg. Ali novi istraživači kao što su Romčević, Rikalo, kao što je Petar Grujičić, takođe mlad dramaturg, ukazuju na mogućnosti novog scenskog tumačenja Sterijinih komada, i to je

onaj beočug u lancu koji nam nedostaje. Mi svi Steriju volimo i poštujemo kao klasika. Neki cinik je rekao: „Klasik je onaj pisac koga poštujemo ali ne čitamo“. Reč je o tome da Steriju iznova treba tumačiti na sceni i taj princip novog tumačenja Sterije uveo je Mijač 1974. godine postavkom *Pokondirene tikve* u Somboru. Posle toga postavio je *Rodoljupce* u Jugoslovenskom dramskom. Egon Savin postavio je *Kir Janju* u Narodnom pozorištu, Ljuboslav Majera postavio je *Kir Janju* u Srpskom narodnom pozorištu. Dakle, možemo reći, tokom poslednjih 30 godina nešto se dešava u vezi sa Sterijinim komadima, odnosno Sterija se tumači na način koji je primeren našem današnjem shvatanju pozorišta, ali je istovremeno taj način duboko vezan za ono što je Sterija napisao, za njegovu ideju, za njegovu estetiku. Time hoću da kažem, i da završim ovo kratko izlaganje o Steriji, da je Sterija pisac za sva vremena. On je to ne samo zbog svog prosvetiteljskog stava koji je veoma važan i koji je, čini mi se, potrebno obnoviti u Srbiji – prosvetiteljstvo nam nedostaje – nego i zbog estetike koju nam je nudio. I na kraju još jedna Sterijina vrlina – pišući komedije Sterija je, a to će reći istraživači, manje-više obrađivao neke opšte teme koje su poznate u svetskoj drami, npr. teme tvrđičluka, kačiperstva, toga imate još od Plauta preko Molijera pa do Sterije. Ali tome je pristupao iz pozicije našeg načina mišljenja i tu je u stvari suštinska Sterijina vrednost. On je autentičan jer je naš, jer je uhvatio korene našeg življa, našeg nacionalnog bića smatrao je, a takvo je njegovo delanje bilo uopšte, da treba raditi na polzu naroda.

* * *

Nosim prezime Putnik, koje je, može se reći, i relativno retko, ali i relativno često, posebno u Banatu, u Vojvodini. Moji koreni ili koreni Putnika potiču iz južnog Banata. I danas u Vršcu, Beloj Crkvi, u Pančevu, Kovinu živi priličan broj Putnika. Tako, imate Putnika i sa one stane granice, znači u Rumuniji. Ima Putnika i Srba i Rumuna. Prelistavajući razne knjige, ustanovio sam da prezime Putnik postoji u Vojvodini još negde od 17. veka. Postojao je jedan mitropolit, Mojsije Putnik, pa je bilo više oficira u austrougarskoj vojsci sa raznim činovima. Doduše, to su bili niži činovi, nijedan nije pregurao čin kapetana, pa da stigne do čina pukovnika.

Da na trenutak odem do Soluna, do srpskog groblja u Zejtinliku. Kada sam pre petnaestak godina bio tamo sa suprugom i sinovima obišli smo spomen groblje, i tada je Đorđe, čovek koji vodi brigu o groblju, nama pokazao gde poživaju ostaci nekih od vojnika Putnika koji su bili dobrovoljci. Dakle, Putnika ima, kako vidimo, 3-4 veka u Vojvodini, posebno u Južnom Banatu. Onoliko koliko sam se raspitivao mogu da ustanovim sledeće – postoje dva roda Putnika. Jedni slave Svetog Jovana, drugi slave Svetog Georgija – Đurđić. Ja pripadam ovom drugom rodu. Od poznatih Putnika, spomenuo bih Jovana Putnika, našeg sjajnog reditelja, pisca, pesnika, filozofa, mislioca – o njemu sam pisao više puta. Mi nismo bili bukvalno u srodstvu, ali jesmo rod. Evo kako: majka Jovana Putnika je sestra od ujaka mog pokojnog tasta Dragiše Jankulova i, kako bi Nušić rekao, rod smo po ženskoj liniji. Jovan Putnik je režirao jednu moju dramu 1975. godine u Narodnom pozorištu „Sterija“ u Vršcu. Drama se zove *Heroji ne umiru* – nije slavno prošla, kriv je pisac, ne reditelj i glumci – a meni je bilo zanimljivo da pratim probe Jovana Putnika. Tad je on već bio čovek u godinama i načet teškom bolešću. Sedeo je u dvorani i nadgledao mizanscenske probe – znači rasporedne probe, glumci su već savladali tekst, nadgledao je njihovo kretanje, ulaske, izlaske, odnose na sceni – nije mu bilo teško. Kada glumci nešto pogreše trebalo je da istrči iz sale na pozornicu, da odforšpiluje glumcima kako treba da igraju, znači, da im prikaže, onako

prezaglašeno, kako treba nešto da odigraju i da se vrati nazad. Naravno, otpratio sam celu probu. Posle toga pitao me je da li mogu da ga odvezem do Beograda. Odgovorio sam: „Mogu Baticu“ – svi smo ga zvali Batica. Vozio sam ga od Vršca prema Beogradu i u jednom trenutku on kaže:

– Daj gas, požuri!

– Zašto da žurimo?

– Imam probu u operi, kaže on.

Stigli smo na vreme u Operu, nešto pre dva sata.

– Ovde ću biti do 5 sati, onda dolaze po mene kolima, voze me u Leskovac.

– Šta ćete u Leskovcu?

– Tamo režiram jednu predstavu.

– Pa kako ćete sve da postignete?

– Tamo sada radi asistent nekoliko dana, dok ja ovo u Vršcu ne učvrstim malo, ovde u operi imam pouzdanu saradnicu, ona će to da učvrsti, a onda idem u Leskovac par dana.

– A kako stoji stvar sa terminima premijera?

– U Vršcu je 2. oktobra, to je Dan oslobođenja Vršca, u Beogradu je 4. oktobra premijera opere, a u Leskovcu je recimo 6. ili 7. oktobra.

Eto, bio je čudo od čoveka, od reditelja, od umetnika. Jovan Putnik u isto vreme radio je tri različite predstave i pri tom je imao dovoljno vremena da u Vršcu obučava glumce – on je njima držao časove. Glumci koji su tada bili u angažmanu u Vrščkom pozorištu nisu bili akademski obrazovani. Njima je nedostajalo teorijsko znanje iz oblasti pozorišta. A Jovan Putnik, kao genije, znao je sve o pozorištu. On je sa glumcima radio uveče i noću posle predstava, držao im je časove iz opšte estetike, iz istorije drame i pozorišta. Pa je čak stigao do, u to vreme popularne, semiologije pozorišta. Dakle, bio je jedinstvena pojava. Ja se nadam da će njegov sin David, koji je završio pozorišnu režiju, koji je mlad čovek, koji teče svoju rediteljsku karijeru – nastaviti da nosi tu štafetu reditelja Putnika.

* * *

Kako sam postao dramski pisac? Tamo negde 1961. godine objavio sam prvu pesmu i recimo 7–8 narednih godina objavljivao sam stihove, onako neumorno. Verovatno nema književnog lista i časopisa u to vreme u onoj velikoj Jugoslaviji gde se nisam oglasio, gde nisam bio prihvaćen. Tako je bilo i kada sam došao u Beograd na studije. Dakle, stihovi su bili moja glavna preokupacija. Učestvovao sam na brojnim pesničkim manifestacijama. Godine 1964. sam objavio prvu knjigu pesama koja se simbolično zvala *Kuda krenuti*. Sve u svemu, objavljivao sam intezivno, družio se s pesnicima, vodali su me svuda po zemlji Srbiji da čitam stihove – tada sam svoje stihove umeo lepo da recitujem.

Međutim, mene je zainteresovala drama. Na neki način odrastao sam u pozorištu u Vršcu i pozorište sam zavoleo od mladih dana, od malih nogu, kako se kaže, i bio član dečije scene u Vršcu. Igrao sam tamo u raznim komadima. Dakle, drama me veoma privukla. Moju zainteresovanost za pozorište su još malo dosolili Mira Santini i Mirko Zakić, dvoje mojih dragih kolega dramaturga, kojima sam ja stidljivo pročitao nešto u dramskoj formi, što sam napisao na jednom zimovanju u Trpnju – studenti su tada imali odmaralište u Trpnju, zime smo tamo provodili. Oni su mi rekli da nastavim da pišem drame. I ja sam, dabome, pisao drame.

Napisao sam jednu dramu za radio – zove se *Venijaminov krst* – poslao na konkurs Radio Beograda, dobio sam nagradu i dođem naravno da se javim u redakciju. Dočeka me je Aleksandar Obrenović, danas nažalost pokojni. Pitao me je da li imam predlog ko bi mogao da režira dramu? Odgovorio sam da bih voleo da to režira jedna mlada rediteljka koja je već nešto radila na Radio Beogradu, do tada još nije stekla neko rediteljsko ime, ona je početnik. – Pa ko je ona, pitao me je? – To je Vida Ognjenović, odgovorio sam. On nije imao ništa protiv, rekao je da dovedem tu mladu damu pa ćemo se dogovoriti. I tako je, eto, Vida Ognjenović dobila zadatak da režira moju radiodramu. Tad je započela saradnja između Vide i mene, to je bilo 1968. godine. Već 1969. Vida je režirala moju farsu *Šta je najveći domet seksa* u Teatru u podrumu Ateljea 212.

* * *

Po zanatu sam, kako se to kaže, diplomirani dramaturg i radni vek proveo sam u Televiziji Beograd, u redakciji dramskog programa. Posle se ta redakcija nazvala Redakcija igranog programa. Učio sam redakcijski zanat od Vasilija Popovića, on mi je bio prvi urednik, a zatim od Filipa Davida i Ljube Radičevića. To su mi bili urednici najduže vremena, i jedno kratko vreme pokojni Slobodan Stojanović. Dakle, za ono što sam naučio o televizijskoj drami, o televizijskoj seriji, zaslužni su ovi ljudi koje sam spomenuo. Kao dramaturg i urednik, potpisao sam otprilike oko 220 dramskih ili serijskih programa. Sâm sam napisao jednu dramu koja je izvedena na televiziji i jednu dramsku seriju. Serija je bila dosta popularna u vreme kad se pojavila – to je *Kraj dinastije Obrenović*. Ona razmatra gašenje te dinastije 1903. godine u Majskom prevratu. Malo je neobično kako je došlo do toga da napišem ovu seriju. Mi urednici u dramskom programu imali smo običaj da vrlo intenzivno razgovaramo sa rediteljima koji su bili u radnom odnosu u Televiziji. Tu su bili Slavoljub Stefanović Ravasi, Aca Đorđević, Zdravko Šotra, Sava Mrmak i Dejan Ćorković, najčešće. U razgovoru sa Savom Mrmkom, spomenuo se i Majski prevrat, veoma značajan događaj koji je, može se reći, izmenio istoriju Srbije. Zajedno smo rekli Milovanu Vitezoviću, uredniku Dramskog programa, odnosno tada već Igranog programa, da bi bilo dobro da se napiše ova serija.

- Ko bi to pisao, pita on?
 - Ja bih to pisao, odgovaram.
 - Pa dobro, onda sedi i piši.
 - Koliko epizoda, Milovane?
 - Koliko treba, veli on.
 - Nemoj tako, koliko treba, može da ih bude 200.
- On se smeje i kaže:
- Pa neka bude 200, ali ih neće biti toliko.

Naravno, Sava i ja okvirno se dogovorimo da to bude 6 epizoda po sat vremena. Međutim, proučavajući građu shvatio sam da je materijal ogroman, da sve ono što treba reći ne može da stane u 6. Na kraju je priređeno 11 epizoda po sat vremena. Serija je snimana 1994. godine u vreme oporavka posle one drastične inflacije kada nije bilo ni sredstava, kada je tehnika Televizije Beograd bila u veoma lošem stanju. Snimana je za rekordno kratko vreme od 3 meseca i to u onim letnjim danima kada je temperatura u reportažnim kolima iznosila, recimo 50 stepeni. Vrlo teško i nezahvalno za snimanje, ali imam utisak da smo uradili dobar posao. Serija je bila emitovana 1995. godine. Odjeci serije su bili veliki. Tada je ona prikazivana u Republici Srpskoj, ali gledala se i u Hrvatskoj, pa čak i u Sloveniji i Makedoniji. Naravno, gledana je i u Bosni i

Hercegovini, gledana je i u Bugarskoj i u Rumuniji. Dakle, u svim onim prostorima gde je dopirao signal. Posle toga je reprizirana nekoliko puta. Koliko znam, ona je sada snimljena i na DVD, može se nabaviti i u dijaspori. Dakle, to je moje iskustvo sa televizijskom serijom.

Interesantno je i sledeće. U vreme kada sam započeo da pišem seriju prešao sam na rad u Narodno pozorište, kao na neku vrstu zadatka. Tada je došlo do promene u Narodnom pozorištu. Za upravnika je imenovan Berček. On me je pozvao, ponudio da napravim koncept rada drame Narodnog pozorišta za četiri godine i da ga realizujem. Napravio sam taj koncept. On je podrazumevao ne samo izbor drama koje će se igrati na velikoj i maloj sceni, nego i kadrove s kojima će se taj repertoar napraviti. Tada je došlo do smene generacija glumaca; neki su napustili pozorište, a jedan broj starijih, po sili zakona, morao da ode u penziju. Dovedi smo, da sada rezimiram, 12 glumaca, od toga je devet bilo mladih i troje iskusnih koji su već igrali. Dovedi smo reditelja Nikitu Milivojevića u angažman, doveli smo lektora Sanju Živanović, koja je juče doktorirala i na tome joj čestitam, napravili smo jedan dobar tim koji je za četiri godine napravio 28 premijera na Velikoj i Maloj sceni. Opšta je procena da je rad te uprave bio uspešan, kad je reč o programu, jer je šest ili sedam predstava koje smo napravili na velikoj sceni igrano još sedam, osam ili devet godina pošto je ta uprava demisionirala. To je, znači, pokazatelj uspešnosti rada jedne uprave.

* * *

Postavlja se pitanje kako odoleti raznim pritiscima kojima smo izloženi u svakom kriznom vremenu, a krizno vreme je bilo i sredinom 90-ih godina i, posebno, kako odoleti svemu tome u Narodnom pozorištu, koje je, po prirodi stvari, neka vrsta središnjeg pozorišnog mesta kod nas. Interesantno je sledeće. U to vreme nekih posebnih političkih pritisaka na mene, kao čoveka koji je bio direktor drame, nije bilo. Jednostavno, na početku sam objasnio glumcima da se ne bavim politikom, mene zanima isključivo umetnička politika, da ostvarim ono što sam predložio i što je Upravni odbor kuće usvojio – da napravimo sjajne predstave u kojima će se afirmisati i pozorište i pojedini glumci. U tom smislu glumci su bili, mogu reći, dosta odgovorni i nisu se bavili politikom u samom pozorištu. Svako od njih je imao svoj izbor, kojoj političkoj stranci pripada, ali jednostavno za to vreme, dok sam bio tamo, politika je bila na neki način proterana iz pozorišta. Rekao sam glumcima – idite vi na svoje sastanke u svoje stranke, demonstrirajte – bilo je tada demonstracija – učestvujte javno, ali vi ste glumci ove kuće, vaša je obaveza da uveče budete na predstavi. Predstave gledaju pripadnici svih političkih stranaka, ljudi svih političkih opcija. Dakle, dolaze ovde da bi se obrazovali, razgalili, rasonodili, zabavili ili da bi nešto naučili i vaša je obaveza da se odradite svoj posao. Tako je i bilo. Dakle, u tom smislu ja nemam nekih loših iskustava. Sad bi bila duga priča da govorim uopšte o tome šta sve treba da radi direktor drame jednog nacionalnog teatra.

I za kraj ovog obraćanja, pozvao bih slušaoc na jednu malu pozorišnu svečanost. To je Festival monodrame i pantomime. On će se održati početkom jula meseca u Pozorištu „Pinokio“ u Zemunu. Festival postoji od 1973. godine. To je festival međunarodnog karaktera. Umetnost jednog glumca, dramskog glumca ili pantomimičara, to je prilika za upoznavanje ove malo skrajnute pozorišne umetnosti, za taj herojski gest i podvig jednog glumca da sam bude pozorište sat vremena.

* * *

Možda će biti zanimljivo da uspostavimo jednu malu paralelu. Na početku smo govorili o Steriji, da završimo sa Nušićem. Sterija je otac srpske drame, Nušić je naš najveći majstor komediografije. Nušić je svoju pristupnu akademsku besedu posvetio Steriji. Prema tome, Nušić je ukazao na korene srpskog teatra i srpske drame. Nušić je pisac za sva vremena, isto kao i Sterija. Ja ova dva velikana srpske drame nikako ne mogu da razdvojim. Oni su, u stvari, jedno.

8. jun 2006.

DRAGOLJUB POKRAJAC

Dragoljuba Pokrajca upoznao sam preko novina. Povod za njegovo pismo upućeno rubrici „Među nama“, bio je moj članak „Prošlost viđena mikrofonom – govorna istorija“, objavljen 30. marta 2006. u „Politici“ na strani 6. Pokrajac je pisao: „...Budući da mi je jedan od hobija sakupljanje starih snimaka, želeo sam da Vama, ali i autoru članka, predočim da se u Kongresnoj biblioteci u Vašingtonu još čuvaju neki snimci od značaja za našu istoriju. Tako je sačuvan snimak Simfonijskog orkestra Radio Beograda pod upravom Mihajla Vukodragovića, direktan prenos „plave mreže“ iz Beograda 1938. Sačuvan je i snimak govora kneza Pavla Karađorđevića 5. marta 1939...“ – pisao je Pokrajac navodeći još sijaset nepoznatih snimaka naše govorne istorije.

Kada sam mu napisao pismo i zamolio da mi kaže nešto više o sebi, odgovorio je: „Ja predajem računarstvo na fakultetu u Doveru, država Delaver. Najveći deo vremena koristim za svoj hobi, sakupljanje naše narodne muzike snimljene u SAD do 1941. na pločama, onim starim koje krckaju dok se vrte na gramofonu. Amerikanci su čak objavili i katalog naše muzike...“

A onda je jula ove godine Pokrajac došao u Beograd, odnosno u Niš u kome je živeo. Bio je to debeljuškast, veoma simpatičan, mlad čovek koji je u okviru „Riznice“, Drugog program Radio Beograda, čak dva puta uzastopno govorio o svojim ekskluzivnim muzičkim „pronascima“. Imao je neku neobičnu energiju u glasu iz koga se osećala životna radost. Rekao je da za njegova čula uopšte ne postoji vizuelna umetnost, samo audio. U njegovoj autobiografiji koja je ovde zapisana ne pominje se da Pokrajac izvanredno peva skoro kao veliki pevač narodne muzike Mijat Mijatović koji je plenio slušaoce pre Drugog svetskog rata. Tako njegovu autobiografiju dopunjavam da je ovaj Nišlija – Amerikanac, ustvari „skinuo“ Mijata. To nam je pokazao uživo, ali nažalost tek posle emisije.

DRAGOLJUB POKRAJAC:

Često čitam naše novine preko interneta, čitam ih i kad treba i kad ne treba, čitam ih i kad imam i kad nemam vremena. Neki bi rekli da ih uglavnom čitam kad nemam vremena i zbog tog uopšte u stvari nemam slobodnog vremena, ali eto, čitam te novine. Hajde da ih ne reklamiram, ali čitam uglavnom sve novine osim pojedinu stranačku štampu koju čitam kad sam baš nervozan i pokušavam da se iznerviram do kraja. Zašto čitam te novine? Hoću da znam šta se u ovoj zemlji dešava. Sve razmišljam da ću jednog dana da se vratim za stalno, pa kada se to desi da ne lupim kao tele u šarena vrata, već da znam ko je i šta uradio, šta se novo izgradilo, šta se novo desilo u politici, u kulturi, u nauci itd. Čitam novine i razmišljam koliko se ova zemlja promenila za ovih nekoliko godina koliko ja ne živim u Srbiji. Razmišljam o ljudima koji su sada valjda drugačiji od ljudi koji su bili tu dok sam ja živeo u ovoj zemlji. Razmišljam o ljudima

koji su otišli iz nje iz raznih razloga i u raznim periodima njene istorije i razmišljam da li će to tako da se nastavi ili ćemo mi jednog dana prestati da se osipamo kao nekakvi ekseri iz tegle koja se otvorila i prosto ti ekseri se prosuli i ostalo je još malo eksera u tegli, a da li će ti ekseri da se nekako namnože ili će da presahnu poput onih koji su već nestali iz tegle, to je druga stvar. Šta da ti kažem? Delujem kao neki starac, a nisam baš neki starac ali nema veze, bar sam u duši, što kažu, mlad.

Hoću da govorim kako sam otišao u Ameriku i šta sam tamo video kada sam stigao. Bio je 31. decembar 1997. godine. Uzleteo sam *British Airways-om* iz Beograda. U to vreme za Englesku nije trebala viza, dobijao se pečat na aerodromu s kojim si mogao da ostaneš u Engleskoj 24 sata. U to podjednako srećno vreme *British* je platio hotel, u mom slučaju to je bio „Hilton“ na aerodromu, jer sam imao let za Ameriku tek sledećeg dana.

Jedini problem u svemu tome je bio što noć pred polazak uopšte nisam spavao, to mi je bilo prvo prekookeansko putovanje, imao sam veliku tremu. Morao sam da se spakujem i naravno u prvom pokušaju kofer nije mogao da se zatvori, morao sam da sednem na njega da bi se zatvorio. Ne mogu da se setim da li sam te noći uopšte spavao. Ušao sam u autobus u Nišu, došao u Beograd, uzleteo itd. Kada sam sleteo na aerodrom u Londonu, odjednom mi je bila muka. I na putu od Gejtvika do Hitroa počeo sam da povraćam. Na žalost, prvo sam povraćao na pod autobusa, a posle sam uspeo nekako da odem do NjC-a u autobusu i glavnina povraćanja je bila u NjC-u, tako da nisam mnogo zagadio autobus. To su bila moja prva iskustva sa putovanja.

Stigao sam u Ameriku 31. decembra uveče, sleteo sam u Sijetl. Prva osoba koja je meni prišla bila je jedna fina gospođica koja me pozdravila na engleskom i pitala: „Jeste li vi iz Češke?“ Ja rekoh: „Nisam iz Češke, ja sam iz Srbije“ – ponosan, ja iz Srbije, nisam se baš busao u grudi kao onaj Tarzan ili, ne znam, onaj majmun iz filma. Shvatim ja da ona hoće mene da zbari za neku protestantsku grupaciju. Dobro je bilo što smo mi, kada smo bili primani na univerzitet, dobili jednu knjižicu sa uputstvima šta sve možemo da očekujemo pri prvom dolasku u Ameriku. Otprilike, značajan deo je bio posvećen tome da nas ohrabre da, kada stignemo u Ameriku, zadržimo svoj kulturni identitet, uključujući i verski identitet. U toj knjižici bilo je nekoliko saveta o tome kako odgovoriti nekome ko previše navaljuje i jednostavno te primorava na nešto što ti ne želiš. Ja sam razumeo šta dama traži, odgovorio sam joj: „Hvala lepo, ali ja sam pravoslavan“. Pustila me je i ja sam, posle još nekoliko sati čekanja na aerodromu da se razbistri vreme, sleteo u mesto Pulman gde sam proveo prve dve i po godine svojih studiranja.

* * *

Prvog našeg čoveka koga sam uopšte sreo u Americi bio je profesor Veljko Malbaša. On je redovni profesor na Univerzitetu u Novom Sadu, primio me je vrlo srdačno u svojoj kući, pošto znate, kada negde dođete 31. decembra uveče obično ne možete da nađete hotel, a pogotovo kada ste student pa i nemate baš puno para za hotel. On je tada bio gostujući profesor na *Njashington State University*. Zatim sam posle dvatri dana kad su se vratili Aca i Sloba, to su moje kolege koji su završili sa mnom, ja mislim da su bili na *Ronjls Bonjlu*, dole negde u Pasadeni, vratili su se, a posle nekoliko dana upoznao sam svog budućeg mentora Zorana. Međutim, prvi pravi emigrant kog sam upoznao u Americi bio je gospodin Ivan Micić, koji je u to vreme radio u Sijetlu kao neka vrsta automehaničara. Čovek je automehaničar, mislim imate raznih vrsta automehaničara, automehaničari uzmu i popravljaju kola ljudima za pare. E, ovaj je

kupovao polovna kola, onda bi ih vario, popravljao, zatim bi ih prodavao kao relativno nova kola. On je od toga pravio lepe pare.

* * *

Nastavak ove moje priče dešava se 2000. godine u leto. Ja sam dobio neku letnju praksu u okolini Sijetla i hteo sam da promenim kola. Moj prvi automobil je bio jedan stari Ford koji je koštao 900 dolara, plus 1.500 dolara za opravku. Nisam želeo da bacim ova kola, hteo sam da uradim bilo šta sa njima, pošto sam kupio novija polovna kola. Dao sam ovaj automobil Ivanu. Rekao sam mu: „Ivane, evo ti ova kola pa ih lepo prodaj, uzmi koliko možeš, daj mi deo, nije važno koliko“. Uzeo je Ivan kola, ali se nije javljao. Ja se već preselio u Filadelfiju a on se još uvek nije javljao. Pozovem ga i pitam šta se dešava, a Ivan kaže: „Znaš šta, nešto ti motor lupa.“ – „Čoveče, opravi ga, automehaničar si“. Opravi on motor, onda je malo vozio moj automobil, pošto mu se očigledno dopadao. Negde u novembru 2000. godine, zove mene jedan uspaničeni glas – Ivan Micić: pao sneg, prva poledica, on se zabio u neki jarak i uništio moja kola. Dobro je rekao jedan moj prijatelj koji živi u Kanadi: „Svako može svakog da zezne, ali niko nikoga kao Srbin Srbina“ .

* * *

Život u Srbiji 90-ih godina bio je „mnogo lep“. Kada mi pomeneš Slobodana Miloševića, prva stvar koje se setim jeste jedna prodavnica, ja sam inače iz Niša, što se možda da čuti. Bila je tamo jedna prodavnica koja se zvala „Ugled“, u Nišu kod Suda, ljudi koji su iz Niša znaće gde je to mesto. Prodavnica „Ugled“ je bila neka vrsta manjeg supermarketa. U njoj je mogla da se kupi hrana ili sve ono što se kupuje u supermarketima. U toj prodavnici „Ugled“ 1993. godine nije više bilo ničega. Dakle, u toj prodavnici bili su potpuno prazni rafovi, ali potpuno prazni, – osim što je na zidu stajala slika Slobodana Miloševića. Meni je jedino žao, iskreno rečeno, bilo me strah da to fotografisem da mi neko ne uzme za zlo, ali trebalo je. U ovome se upravo odslikavala opšta situacija koja je u ovoj zemlji vladala u to vreme i bio je to, rekao bih, jedan od glavnih pokazatelja njene propasti.

* * *

Diplomirao sam 1993. godine. Bio je, mislim, 11. novembar, više ne mogu da se setim koji je bio dan. Za neke bedne pare kupili smo sodu, koka-kolu, za celu godinu sam popio jednu jedinu koka-kolu i to onda kad sam otišao na rođendan kod jedne devojke čiji je otac imao para. Došlo je njih sedmoro na moju proslavu diplomskog. Posle je počeo moj rad na fakultetu. Prva tri meseca nisam, koliko se sećam, primio nikakvu platu, osim što mi je jedan od mojih profesora, profesor Miša, dao 5 hiljada miliona, 5 nečega, dao mi je 5 nečega iz džepa, kaže: „Evo ti Poki, da ti se nađe pošto te ne plaćaju“. Sedeo sam u jednoj velikoj laboratoriji koja je bila potpuno prazna. Tu su bili stolovi ali nije bilo ničega drugog. Bio je jedan stari računar. Ja sam tu sedeo i programirao. Međutim, taj program nije mogao čak ni da se prevede, tako da sam bukvalno sedeo i kucao program. To je trajalo nekih dva-tri meseca. Za to vreme, grejanja nije bilo na fakultetima. Imali smo dve grejalice. Ja sam grejao levu i desnu stranu tela, međutim leđa su mi se mrzla.

Dešavalo se da po deset sati ne jedem baš ništa. Jedna koleginica, mislim da je bila Bosanka poreklom, slavila je nešto, stalno je neko nešto slavio i pozvala je mene na

slavlje. A ja mrtav gladan, ništa nisam jeo bukvalno satima. Dođem kod nje, postavili su sto u drugoj laboratoriji, oni su uvek imali više para nego naša laboratorija, postavili oni sto i hajde ja ću da jedem nešto. Tu su bile dve vrste pite i neki sokovi. Dobro, ja popijem sok, probam prvu pitu – ono pita od kupusa. Ja u životu nisam jeo pitu od kupusa. Ipak sam pojeo sam tu pitu od kupusa, ali pogledam, s druge strane ima neka druga pita. Ovo mora da je pita od jabuka, izgleda tako, nema teorije. Uzmem ja, ali bila je to pita od krompira. Ja zaista ne volim pitu od krompira. Stavio sam tu pitu u usta, sakrio se iza paravana i lepo sam ispovratio sve što sam pojeo i bukvalno ništa nisam jeo taj dan.

* * *

Učestvovao sam u građanskim protestima 1996. godine u Nišu. Kod vas ovde u Beogradu studentski protesti su, ja mislim, bili više „morfensi“ nego građanski, ali kod nas su građanski zaista bili „morfensi“. Kod nas je 17. novembra 1996. godine došlo do krađe glasova, kada su socijalisti pokušali, zamalo uspeli, da manipulacijama prekreje izborne rezultate na lokalnim izborima. Niš je izašao na ulice u noći između 1 i 2 sata ujutro, 17. na 18. novembar. Šta se desilo? Jednostavno, jedna lokalna stanica je emitovala rezultate izbora. Prosto, kako ko dođe u izbornu komisiju, oni bi anketirali čoveka, pitajući ga: ko je pobedio na tom biračkom mestu. Iznenada, oko pola jedan, ta stanica je prestala da emituje rezultate izbora. Posle sat vremena programa, koji više nije bio isti nego je samo puštao muziku, bilo je evidentno da se nešto dešava. I ništa, ja sam sedeo kod prijatelja, slušali smo te rezultate, pisali na papiru ko je gde dobio, i kažem ja – „Peđa, idemo mi u grad“. U gradu se već skupili ljudi da protestuju. Tako je bilo 96 dana protesta, ali ja ne bih sad o protestima. Međutim, posle tih protesta, jednostavno energija koja je u protestima postojala, postepeno se sve više i više topila. Godine 1997. u septembru su, mislim, bila dva kruga prvih izbora za predsednika Srbije. Onda kasnije, u decembru su bila još dva kruga za predsednika Srbije, u Beogradu SPO je stupio u koaliciju sa socijalistima, Đinđić je smenjen sa mesta gradonačelnika, politička situacija je bila očajna. Situacija na fakultetu nije bila dobra, mada to nije bilo ništa u poređenju sa onim što će da bude 1998. posle sramnog Zakona o univerzitetu. To su bili razlozi zbog kojih sam ustvari želeo da odem još i ranije, ali sada jednostavno više nije bilo načina da se ovde ostane. Meni je na fakultetu, što se tiče nauke bilo OK, međutim, niti je bilo para, niti je bilo literature, niti je bilo neke naročite nade. Ja sam trčao u Beograd po neke radove da ih kopiram, neke smo dobijali sa Tehničkog instituta itd. Jednostavno nije moglo ljudski da se radi. Jednostavno, imao sam sreću da pronađem mog mentora, Zorana Obradovića i otišao sam kod njega u decembru 1997. godine.

* * *

Ja sam studirao 4 i po godine i uvek kažem da sam pao pola godine na doktorskim studijama. Očekivao sam da ću da završim za 4 godine. Jednostavno nije moglo, nisu mi prihvatili jedan rad i čekao sam dok mi ne prihvate drugi rad. Doktorirao sam, našao sam posao 2002. godine. Bilo je teško naći posao sa doktoratom zato što je gomila ljudi iz industrije, iz firmi, izgubila posao i tražili su mesto u akademiji. Ja sam našao posao na mom *Delaware State University*, to je jedan mali univerzitet u državi Delaver. Po mom slobodnom mišljenju, niko u Srbiji ne zna gde je država Delaver. Ako nađete na karti Filadelfiju i Vašington, pa onda povučete jedan pravougaoni trougao tako da je hipotenuza Filadelfija-Vašington, a pošto je trougao jednakokraki pravougaonik – onda će na mestu onog temena gde je pravi ugao, približno da bude grad Dover gde je moj

univerzitet. Znači, moj univerzitet je nekih 130–140 km udaljen od Vašingtona i otprilike isto toliko od Filadelfije.

Moji studenti su fini ljudi. To su ljudi koji na žalost potiču iz siromašnih porodica. Oko 75% populacije univerziteta su afroamerikanci. To su američki crnci kako bi kod nas rekli. Hteo bih da kažem da ja te ljude zaista volim. U Americi među srpskom populacijom postoji totalno pogrešno mišljenje o crncima. Ja ne znam koji je razlog tome. Pretpostavljam da su ljudi koji su tamo ranije došli možda bili slabijeg obrazovanja i jednostavno su se sa crncima takmičili u poslovima koje su i jedni i drugi jedino mogli da rade. Moje iskustvo je apsolutno odlično. Crni ljudi, znači američki afroamerikanci, veoma podsećaju na Srbe. Ali izuzetno – sličnost je frapantna. Izuzetno su emotivni. Kad crnac dobije prve pare, prvo će odlično da se obuče. Drugo, kad dobije još malo para – kupiće kola. Odnos prema radu je, rekao bih, veoma sličan. Dobra stvar je što sam ja na sve to vrlo lepo navikao tako da nemam mnogo problema. Mene belci, iskreno rečeno, veoma nerviraju. Belci nemaju dušu, belci su sterilni, hladni, veoma licemerni i to se meni, eto, ne dopada.

* * *

Postojao je jedan veoma težak period za vreme dok sam bio u Americi. Najteži dan mi je bio 24. mart 1999. godine. Tada je, kao što bismo trebali da znamo jer je to deo naše istorije, počeo rat – koji se popularno zove bombardovanje. Dan pre toga mi smo trebali da držimo neko predavanje. Radili smo jedan projekat i trebao je da nas poseti čovek iz agencije koja je fondirala taj projekt iz oblasti poljoprivrede, da neko ne misli da sam nešto radio za vojsku. Dolazio nam je u posetu čovek iz tog naučnog instituta, trebali smo da uradimo prezentaciju u 8,30 ujutro. U 7,30 zvoni moj telefon, javlja se moj kolega Sloba i kaže: „Poki, ne mogu da dodem, upravo mi je umrla majka“. Bože mili! To je bio uvod. Dan pred početak rata. Ja sam bio potpuno van sebe. Znao sam da je žena bolesna, ali čovek se nada. Bilo mi je žao mog kolege, imao je tada 28 ili 29 godina i bilo je stvarno tužno i jadno. Držali smo prezentaciju bez njega. Ali njega nije bilo tokom celog dana. U to vreme tamo nije bilo mobilnih telefona, bar ga mi nismo imali kao studenti. Pitamo se gde je Sloba? Nema Slobe. Pola devet uveče, skupili smo se kod njega: Aca, ja, naša koleginica Radmila, mislim da je tu bila i njena sestra i još jedan dečko Nemanja. Znači, nekoliko nas njegovih kolega studenata čekali smo kod njegove kuće, ali Slobe nema. Gde je? Nema mu ni kola, da se nije negde zabio? Aca kaže: „Ma nije, Sloba nije takav, nije on suicidan“. Ko zna, majku mu. Ipak, došao je negde oko devet sati. Mi svi srećni. Čoveče, živ je! Bukvalno, baš smo se uplašili. To je bilo dan pred rat.

Na sam dan rata, kada je počelo bombardovanje, ja sam igrao golf. Mi smo kao studenti mogli da biramo šta ćemo da treniramo – to je ekvivalentno našem fizičkom. Ja sam se opredelio da učim da igram golf. Za sportove sam bio totalno netaalentovan, čak sam povredio glavu dok sam igrao stoni tenis – šta više da se priča. Ali, hajde da pohađam taj golf, šta znam, možda nekog dana budem buržuj, pa da znam da igram golf. Tog dana, bila sreda, 24. mart, odem ja ujutro na golf, golf ko golf – nikog nisam pogodio lopticom – to je bio dobar dan za mene. Vraćam se na fakultet, bilo je oko 11 sati pre podne po zapadnom vremenu, a to je mislim oko 8 uveče po jugoslovenskom vremenu. Vidim ja svoju koleginicu Radmilu, ona je bila na osnovnim studijama, postdiplomskim, izlazi iz laboratorije gde smo mi sedeli, 327 joj je broj, izlazi Radmila i počinje da plače. Kaže: „Počeli da gađaju, gađali Batajnicu“. A njeni otac i majka i mlađi brat živeli su u Batajnici. Njen otac je bio pukovnik, majka je radila isto neki

posao pri vojsci. Rekoh: „Majko moja!“ Bio je to grozan dan. Ceo dan smo gledali onaj odvratni *CNN*. Čitam one e-mailove šta je sve gađano. Niko od nas nije radio – šta možeš da radiš sa onim mislima, ne možeš ništa da radiš. Pet dana nisam mogao da učim, nisam mogao ništa da radim. Potpuno sam bio van sebe. Samo sam slao e-mailove i gledao taj *CNN*, đavo da ga nosi. Kasnije se malo normalizovalo, ali utisak je bio grozan. Neko priča – gađaju nas Amerikanci, gađaju Srbiju – ja sve to znam, ali ljudi su prema meni ponašali sasvim uobičajeno i niko me nije mrzeo, pozdravljaju me, još pitaju: kako su tvoji? – Pojma nemam, govorio sam. Čudan utisak.

* * *

Nostalgija nije laka bolest. Ne da boli samo telo, boli i duša. Počeo sam da se interesujem za muziku, oduvek sam voleo muziku. Ljudi koji su slušali ovu emisiju prethodne nedelje verovatno to znaju. Sreo sam gospodina Kozmarića, na internetu sam ga upoznao. Prosto, našli smo se, razmenili smo e-mejllove, poslao on meni neku muziku, i ja njemu. Tako, pokušavamo da se skupimo, skupljamo se u crkvi, pevamo.

* * *

Proteklih godina dosta sam putovao. Godine 2000. sam bukvalno vozio od Sijetla do Filadelfije. Sedam dana mi je trebalo, i to tri meseca nakon što sam položio vozački. To je bio zanimljiv doživljaj. Konačno, putovao sam u Evropu, video sam Francusku, Italiju, Mađarsku, išao sam na Tajland prošle godine. Ljudi te čudno gledaju. Srbin si, pa si još blizu, nisi zarastao u bradu i ne držiš nož za vratom, zardale kašike bacaš u đubre a ne donosiš za skupštinsku govornicu. Sve skupa, šta da kažem – doživljaji su bili veoma interesantni. Kada čovek ode u inostranstvo, pa tamo kraće boravi, oseti da jednostavno ne pripada ni tamo ni ovde, ili je i tamo i ovde. Ja mislim da je to prednost, mada nije lako, ali jeste prednost. Mislim da čovek treba da kombinuje obe kulture, ili više kultura ako neko živi na različitim mestima. Sreo sam prethodne godine Momčila Pantelića, dopisnika *Politike*. Čovek je živeo u Kini, pa u Argentini, sad je dopisnik iz Njujorka. On se susreo sa još više kultura nego što sam ja imao prilike. Pametan čovek, stalno kombinuje ta svoja iskustva, izvlači najbolje iz svega.

Na žalost, ima mnogo naših emigranata, ljudi koji imaju oko 60, 70 godina – to je ona ekonomska emigracija iz 60-ih, 70-ih godina 20. veka. Ovi ljudi su na žalost poprimili najgora iskustva i najgore osobine obe kulture. Iz američke kulture su pokupili potrošački mentalitet, iz svoje, srpske kulture su pokupili uskogrudnost, neku vrstu pokvarenosti, mizernosti i nikada nisu naučili jezik. Mislim, što više jezika čovek zna to je njegovo bogatstvo veće. Ja mogu da pričam engleski, mogu da pričam o normalnim stvarima. Ne mogu da diskutujem balet ili likovnu umetnost, zaista ne mogu. Pitanje je da li mogu i na srpskom o ovome da diskutujem. Ali mogu da se sporazumevam, pišem radove. Srpski pričam kako pričam, sa akcentom koji imam. Međutim, hoću da kažem – naša emigracija iz 60-ih, 70-ih godina prošlog veka – ti ljudi nisu nikad naučili engleski. Naš jezik govore veoma loše, suštinski su nepismeni na oba jezika, ne posećuju crkve, deca su im se totalno odrodila. To su ljudi sa kojima ja, na žalost, zbog kulturnih razlika, ne mogu da se družim. Družim se sa ljudima koji su, da kažemo, moja generacija. To su ljudi koji imaju visoko obrazovanje i još nešto preko toga, ali nije ni samo to bitno. Ne delim ljude po obrazovanju, delim ih po tome šta imaju u glavi. Moj najbolji prijatelj u Filadelfiji je vozač kamiona Vinko Marković iz Zenice, čovek koji je inače hobista slikar i koji fenomenalno svira rok muziku na gitari.

* * *

Ova naša zemlja izgleda kao mlada nevaspitana devojka u pubertetu. Ima bubuljice, lepa je, ali je divlja i neuredna. E sad, da li će neko da joj kaže da ode kod kozmetičara da sredi te bubuljice, da se lepše obuče, da bude malo vaspitanija na korist i sebi i drugima, to je druga stvar. Nadam se da će ta devojka jednog dana da odraste. Hoću reći da se nadam da će jednoga dana neko u mom Nišu da postavi kante za đubre tamo gde im je i mesto, a ne da ja moram u džepu da vučem otpadak 200, 300, 500 metara i da nemam gde da ga bacim. Nadam se da će u tom istom Nišu neko da postavi one fontanice koje su nekad radile, da rade ponovo. Takođe se nadam da će neko da se seti da u Beogradu asfaltira ili da boljim asfaltom pokrije ono ruglo oko autobuske i železničke stanice, a onaj ko to ne primećuje neka ode u Zagreb pa neka vidi kako u Zagrebu izgleda predeo oko autobuske i železničke stanice. To jesu sitni detalji, ali moramo stvari da dovedemo do kraja. A mi smo narod koji mnoge stvari radi ofrlje. To je veliki problem. Ako ne budemo bili koncentrisani nema ništa od nas, propašćemo, kao Hazari – izumrećemo. Da li hoćemo da izumremo?!

Nećemo!

2. avgust. 2006.

IVAN ALEKSIĆ

Ivana Aleksića, vlasnika fabrike za proizvodnju veštačke gume iz Londona, upoznao sam kao čoveka koji je pomogao da 12000 zaostalih knjiga u izdanju Našeg dela iz Londona, tokom dugog perioda od 40 godina, nerasprodatih, stigne tek prošle godine u Srbiju. Ti naslovi do devedesetih bili su na indeksu nepoželjnih knjiga za unošenje u zemlju. O kakvim je knjigama reč najbolje govori jedan naslov iz februara 1982, „Nacrt za demokratsku alternativu“ , a deo teksta nacrtu glasi: „Ljudi iz Jugoslavije nastanjeni u zapadnim demokratijama, još od samog početka komunističke vladavine u zemlji, povelili su raspravu o demokratskoj alternativi koja bi se mogla uspešno suprotstaviti režimu na vlasti.... Polazna tačka sporazuma naroda Jugoslavije jeste priznanje prava da se slobodno izjasne da li žele da ostanu u državnoj zajednici Jugoslavije ili traže svoje posebne države.“

U okviru knjiga čije je dopremanje u zemlju pomogao Aleksić, nalazi se i „Demokratija“ reprint izdanje istoimenog zabranjenog lista iz 1945. koji je u Beogradu uređivao Milan Grol, a u Londonu priredio 1990. Desimir Tošić.

Aleksić je u ovom slučaju donator, a u Engleskoj je naučio poslovan, pragmatičan jezik privrednika, manje sklon književnom izražavanju.

Britanska kraljica Elizabeta odlikovala je Ivana Aleksića posebnim priznanjem sa obrazloženjem da se nagrađuje za poboljšanje demokratije u SCG i unapređenju odnosa sa Velikom Britanijom.

IVAN ALEKSIĆ:

Ja sam Beograđanin koji živi u Engleskoj. Vratio sam se u Srbiju. Govoriću vam nešto o tome zašto sam ovde i uopšte o Srbiji. Poslednjih petnaestak godina učestvovao sam u političkom životu u dijaspori i pokušao sam da pomognem da se ostvari san demokratije, demokratske Srbije i njen ulazak u Evropu. Mislim da se to dobrim delom ostvarilo. Odlučio sam da dođem u Srbiju da bih pomogao, pošto imam fabriku u Engleskoj koja radi već 32 godine, pogotovo što se radi o specifičnoj proizvodnji koja na ovim prostorima Balkana još ne postoji.

Ako se zajedno sa mnom pitate da li je to stvarno vredan pokušaj, da li smo mi nacija koja tako nešto zaslužuje ili kojoj treba pomoći, moram da vam priznam da sam još uvek u dilemi. Došao sam tačno pre godinu dana, uvezao sam fabriku ali još uvek se susrećem sa velikim problemima. Izgleda da su u Srbiju dobrodošle samo investicije ukoliko ih donose veliki biznismeni – neki ljudi ovde čak su spremni da im postave i crvene tepihe. Nedovoljno se prihvataju srednja ulaganja ili osnivanje malih preduzeća.

Ulaskom moje fabrike u zemlju počele su teškoće sa birokratijom, sa korupcijom, nedovoljnom stručnošću carinskog osoblja itd. Verovali ili ne, i dan-danas, posle godinu dana ja se suočavam s tim problemima.

Dok sam živeo u Engleskoj, pored svog rada bavio sam se, kao što sam rekao, političkom delatnošću. Ja sam pripadnik generacije Desimira Tošića i jedan od sledbenika politike Demokratske stranke Ljube Davidovića. U okviru *Saveza za*

oslobođenje imali smo *Naše delo* koje je štampano u Engleskoj, a osnovano je 1949. godine u Švajcarskoj, a biblioteka je pokrenuta 1952. i delovala je do 1990. godine – u njoj je objavljeno preko 25 knjiga sa prosečnim tiražom od 2.000 primeraka. Prema proceni *Našeg dela* štampali smo oko 50.000 knjiga koje su uglavnom na razne načine distribuirane u Srbiji. Jedan deo knjiga je ostao u Engleskoj i njih sam 2004. godine preneo u ovu zemlju, bilo je tu oko 12.000 primeraka raznih naslova. Ove knjige mogu i danas da se dobiju u prostorijama Fonda Ljube Davidovića, na Terazijama 29 u Beogradu.

Naravno, posle 5. oktobra, pored političke podrške Srbiji trebalo je pomoći finansijski, donošenjem novih ideja itd. Veliki otpor je postojao, između ostalog zato što naš čovek, prvo, nije navikao na radnu disciplinu. Nivo naše radne kulture i ponašanja uopšte je vrlo nizak. Kada sam došao sa svojom idejom neki od mojih prijatelja su mi rekli: „Pa ti si stvarno jedna od retkih budala koja bi to učinila, zašto ti to treba“. A ja sam ipak, kao Balkanac i Srbin, želeo da dokažem i pokažem da to kod nas može da se ostvari.

Vratću se kasnije na probleme koje sam imao oko osnivanja preduzeća. Danas ovo preduzeće izvozi 98% proizvodnje, samo čvrsta valuta ulazi u zemlju. Međutim, vi to nemate kome da objasnite, niko vas neće razumeti, baš nekog briga što vi želite pomoći domaćoj privredi. Verovali ili ne, i dan-danas je teško naći radnu snagu koja je voljna da sa vama saraduje i radi punih 8 sati u fabrici.

* * *

Ja sam rođen u Beogradu, otišao sam iz zemlje 1959. godine. Živeo sam desetak godina u Francuskoj, a potom u Engleskoj, gde i danas živi moja familija, ja više boravim u Srbiji. Fabrika koju sam preneo u Srbiju proizvodi veštačku gumu. Kada sam malopre rekao da takva fabrika ne postoji na našim prostorima, čak ni na Balkanu, postoji poseban razlog za to. Sirovine koje se proizvode u Americi su strateškog karaktera i nije bilo dozvoljeno da se izvoze u zemlje komunističkog bloka. U Engleskoj sam dobio penziju i posle toga, kao što rekoh, dođoh ovde ne bih li učinio nešto pozitivno za ovu zemlju, da pokažem da je to moguće.

Za nas, kao pripadnike naroda sa Balkana, svaka uniforma predstavlja vlast i autoritet, čak i poštar u uniformi. Svakog takvog čoveka morate da uvažavate sa strahopoštovanjem, da razgovarate s njim, iako ste se, živeći u inostranstvu, odvikli od svega toga. Nekome se obraćate sa uvažavanjem samo zato što je on državni službenik, a on jeste tu zbog vas, da vam pruži uslugu, vi ne postojite zbog njega već on postoji zbog vas. Pokušao sam da objasnim da ja plaćam porez od kojeg on dobija platu, ali isto tako plaćam školski sistem, popravku puteva itd. Mislim da ovakav način razmišljanja kod nas još nije ušao u svest ljudi i da će proći prilično vremena dok se to ne promeni. Kada me pitaju da li sam nacionalista, odgovaram da nisam nacionalista ali kao moderan Srbin smatram da moji unuci i unuke na ovim prostorima treba da žive kao i sva deca Evrope, da imaju posao kada završe školu, da mogu da se žene i udaju, da imaju stan, decu i da dožive svoju penziju. Ništa više i ništa manje.

Još uvek se sukobljavam sa raznim birokratskim preprekama, bilo da su u pitanju prevoz, carina, zakonodavna nesigurnost. Takođe, smem da kažem da se vrlo često desi da se u skupštini donese neki zakon o kome pročitate informaciju u novinama, ali kada zađete u suštinu stvari vidite da se zakon nije mnogo promenio, a ima još puno zakona koji datiraju, ako smem da kažem, još iz sedamdesetih godina. Posledice toga osetio sam na carini, kad su tri šlepera iz Engleske u kojima je bila utovarena moja fabrika sa

svim mašinama demontiranim za postavljanje u Srbiji, u Pazovi, držali sedam dana na granici. Činovnik ima svoj stari propis iz 1972. godine i on se drži toga, makar je Vlada donela mnogo rešenja o privrednom ulaganju ili nešto slično posle 2000.

Kada govorimo o dijaspori treba se upitati zašto je ona značajna. Znači, moguće je dobiti mnogo više sredstava od dijaspore nego od finansijskih institucija pozajmljivanjem 10, 20 ili 30 miliona dolara. Prve generacije iseljenika koje su otišle iz zemlje danas su već stariji ljudi, žele da se vrate, da umru na svom tlu. Oni svi imaju penzije, kuće, prema tome, došli bi ovde da ulože novac ali im treba poverenje. Njihova deca su stvorila porodice i svoj biznis. Treba da stvorimo poverenje u bankarski sistem da bi naša dijaspora uložila svoj novac u banke, što bi nam i te kako koristilo.

* * *

Šta sam radio kada sam došao u Englesku? Počeo sam sa teškim radom u fabrici, ali školujući se i izgrađujući sebe kao malog biznismena, kasnije sam otvorio i svoju fabriku. Navikao sam na svet biznisa u kome postoji koliko-toliko fer odnos u poslu. Nema ni petogodišnjih planova, ni ugovora, ni obaveza... Kod nas, čak i mladim ljudima, vrlo je teško objasniti šta znači slobodno tržište. Slobodno tržište znači sledeće: ako ja imam fabriku vode i hoću da mi neko proizvodi flaše, ako on da povoljniju cenu i dobar rok isporuke, ja prihvatam ponudu. Sve dok meni odgovara ja ću raditi s njim, imaću obavezu prema njemu i on prema meni. Onog trenutka kad se pojavi neko ko će dati bolju cenu, bez ikakvih obaveza ja ću ići kod njega. To je našem čoveku vrlo teško objasniti, jer oni još uvek traže programe, planove, obaveze, ugovori itd. Doduše, postoji opravdanje, dugo smo bili u izolaciji, tolike godine izolacije, nepoznavanje tržišta, nepoznavanje ljudskih odnosa u biznisu koji postoje na Zapadu. Navešću vam jedan primer, ne znam koliko poslovnih ljudi to zna: mi imamo privilegovan položaj od strane Evropske zajednice da, ukoliko popunimo formular *Euro 1*, nijedan naš klijent bilo gde u Evropskoj uniji ne plaća porez od 6,5%. Međutim, kada sam ja prilikom prvog izvoza za Englesku počeo da popunjavam ovaj formular službenik mi kaže da mi to ne treba, da nama niko ne veruje. Zašto nam ne veruju? Navode krađu šećera, krađu ovoga i onoga... Ja sam mu rekao: ne, ne gospodine, popunite vi to, pa neka meni neko kaže da ne može, ostavite vi meni da to raspravim. Morate se truditi, ulagati napor da naučite da postoji neki red koji mora da se poštuje, ako vi poštujete taj red sigurno će ga poštovati i druga strana.

Takođe, imate situaciju gde će vam reći da ne možete ovako, nego možete drukčije... Naša pošta još nije organizovana na dobar način, smem ovako preko radija da kažem da Pošta jedva čeka da se otarasi naših paketa. Onog momenta kada oni pređu granicu Srbije, pa bilo da odu u Poljsku, Mađarsku ili bilo kuda, to je najjeftinije, a posle neka se snalaze kako znaju da bi paketi stigli do Engleske ili do drugih zemalja Evropske unije. Ima puno stvari o kojima moramo da razmišljamo, oko kojih moramo da se trudimo da ih poboljšamo i da na neki način stvorimo red, kako bismo jednog dana mogli da uđemo u Evropsku zajednicu.

* * *

Povodom izdanja *Našeg dela*, i to je vrlo interesantno, knjige su u bivšoj SFRJ bile tretirane isto kao oružje i eksploziv koji unosite u zemlju.

Postojale su samo dve kuće koje su imale pravo uvoza, to su bile *Nolit* i *Prosveta*. Ja sam pre 4 godina kada je reč o unošenju tih knjiga iz Londona, od ministra unutrašnjih poslova, gospodina Zorana Živkovića, dobio odobrenje sa listom knjiga koje mogu da

unesem u zemlju. Da bih to uradio, da vam ne pričam da sam morao i da potplaćujem i da dajem mito, da platim prevoz da bi knjige ušle u zemlju, da neko dobronameran, neko ko je naklonjen demokratiji može da ih pročita jer nikada nije imao mogućnosti da vidi drugu stranu medalje. Nadam se da je to bio dobar potez koji je učinjen u korist napretka demokratije u Srbiji.

* * *

Učestvovao sam u politici kao član Kraljevskog instituta za međunarodne odnose u Velikoj Britaniji. Imamo sam kontakte sa raznim predstavnicima demokratskih snaga iz Srbije, mnogim današnjim i bivšim ministrima. Engleska vlada, tj. Britanska kraljica me je odlikovala ordenom MBE, sa obrazloženjem da se nagrađujem: *za poboljšanje demokratije u Srbiji i Crnoj Gori i poboljšanje odnosa između Srbije i Crne Gore i Velike Britanije.*

Vrlo aktivno sam učestvovao u životu i radu Crkve u dijaspori. Kao što znate, imate generacije koje su iz zemlje otišle 1945. godine. Kasnije su odlazili oni koji se nisu slagali sa režimom u zemlji, dok su drugi odlazili u emigraciju sa ekonomskim motivima. Među ovim ljudima iz različitih socijalnih slojeva postojali su sukobi, različita mišljenja. Ja sam u celom svom radu pokušavao da nađem neku zlatnu sredinu. Ako imate nekog nacionalistu, pripadnika crkve, sa uskim pogledima koji ne ume da vam objasni svoje stanovište, a s druge strane imate nekoga ko ima mnogo šire političke poglede, međutim kada je Crkva u pitanju on ne želi ni s kim da saraduje, onda vi morate da nađete neku sredinu, da i s jednim i s drugim možete da komunicirate, da ne dođete u sukob itd. Kao nagradu za svoj rad u Crkvi dobio sam orden Svetog Save.

Jedna od glavnih ideja dijaspore bila je da se osnuje Ministarstvo za dijasporu, mislim da će ono nastaviti sa radom kako je počelo, čime će se stvoriti veće poverenje i otvoriti vrata dijaspori koja može mnogo da pomogne. Do sada se država okretala dijaspori samo kada je bila potrebna finansijska pomoć. Mi smo skupljali novac i kupovali hranu, odeću ili bilo šta drugo, a naplaćivalo se pri prelasku granice. To je jedino što su mnogi tada vezivali za dijasporu. Međutim, postoji jedna daleko šira platforma koja bi mogla da se upotrebi i sa kojom bismo mi mogli da saradujemo. Mnogi žele da pomognu i mnogi će hteti da uđu i da pomognu, ako ima malo razumevanja za njih i za njihove dobre namere ovde..

* * *

U našem razgovoru pre početka emisije, takođe ste pomenuli nešto što smatram vrlo interesantnim, ponoviću to da bi čuli i vaši slušaoci. Pre četrdesetak godina, kada smo mi u Londou okupljeni oko redakcije lista „Naša reč“, kao neka avangarda pričali o demokratiji, o trezvenom razvitku demokratije na našim prostorima, proglašavani smo za aveti, bilo od strane jedne ili i druge ekstremne emigracije. Međutim, kao što vidite, vreme je pokazalo da smo bili u pravu, da smo opstali. Kao i moj prijatelj Desimir Tošić i neki drugi, i ja sam došao u zemlju. Nastavljamo svoj politički rad. S druge strane, imate dijasporu koja je, ne toliko ekstremna kao što je to bila hrvatska, ali u izvesnom smislu jeste. Tako je srpska dijaspora u Austriji bila više promiloševićevska ili prošešeljevska, nego što je to bila dijaspora u nekim drugim zemljama. Dijaspore u Engleskoj je potpuno drugačija. Dijaspore u Americi je na neki način izmešana. Nekoliko talasa emigracije, izbeglica dolazili su u ove zemlje. Svi oni su nosili neku odliku društva iz kojeg su dolazili. Mislim da su mnogi od njih danas promenili

političke poglede. I oni, na neki način, sada vide da zemlji treba pomoći, kako bismo izašli na dobar put.

* * *

Na kraju, treba reći nije sve tako crno kao što na prvi pogled izgleda. Ali kad me pitate kakva je budućnost, kakva je perspektiva, ja stvarno živim u nedoumici. Kolebam se da vam kažem da li ćemo uspeti. Ipak ćemo uspeti. Sigurno je da će za naš uspeh trebati mnogo više vremena nego što smo mislili. Nadam se da će mlađe generacije da se potrude, da učine ono što smo mi propustili ili što su mnogi drugi propustili, da pomognu da stignemo na pravi put.

10. jul 2006.

RAJKO ĐURIĆ

Rajka Đurića, novinara, pesnika, prevodioca i pisca, nisam sreo u Berlinu 2002. kada sam tamo nekim poslom boravio. Đurić je živeo u nemačkoj prestonici još od devedesetih jer je u jednom televizijskom intervjuu, koji je vodio Jugoslav Ćosić, rekao da je Milošević polio benzinom celu Jugoslaviju. Posle te izjave „nepoznata lica“ obila su mu stan i savetovano mu je da „nestane“. Za vreme studentskih demonstracija '68. u govoru pred kolegama koji o tome i danas svedoče, predložio je da Tito podnese ostavku na sve funkcije. Ove, 2006. godine, u jednoj kafanici blizu Radija, upoznao nas je Đorđe Malavrazić. Upitao sam ga: da li biste sa temom „Biti Rom“, hteli da učestvujete u mojoj emisiji? Đurić je svojim poreklom Rom. Prihvatio je poziv bez kolebanja. Najava koju sam izgovorio u emisiji, glasila je: „Viđeni srpski intelektualci pred mikrofonom, autobiografija, uživo.“

RAJKO ĐURIĆ:

Svi smo se oglasili plačem kad smo pali na zemlju. Kad bi čovek znao da rekonstruiše taj put, kad bi čovek češće prizivao svoje izgubljene i zaboravljene suze i razmišljao o njima, možda bi se malo izmenio. Možda bi donekle promenio svoj odnos prema drugom čoveku. Možda bi zaključio da smo svi mi braća po suzama.

Ja sam naučio tu lekciju u ranom detinjstvu od moje babe koja je, pričajući o lošim i zlim ljudima, govorila da ima i takvih koji mogu naterati mrtvaca da zaplače. I kamen da propišti. Te njene reči postale su mi neka vrsta uputstva kada sam počeo da istražujem holokaust Roma i da, tim povodom, razgovaram sa preživelim logorašima Aušvica, Aušvic-Birkenaua, Dahaua, Bergen-Belzena, Mathauzena, Jasenovca. Ovo sam opisao, na literarni način, u tekstovima „Ja sam Aušvic Namac“ i „Svadba u Aušvicu“ koje je objavio 90-ih godina *Letter International* u Berlinu.

Ljudi koji su zaboravili da ih je majka rodila, spremni su na neviđene gadosti. Isto tako, ljudi koji zaboravljaju da su očevi i majke mogu lako i brzo da krenu putem nečovečnosti. U detinjstvu sam naučio i neke druge lekcije na koje sam se vratio kada sam pisao tekst „Živeo sam u Hegelovom grobu“. Jedna od tih lekcija je iz 50-ih godina kada je bilo zabranjeno držati koze. Mi smo imali jednu kozu koja je po nalogu mesne vlasti morala biti zaklana. Kada su je zaklali i rasporili iz nje su izronila dva jarenceta. Moja majka je pred tim prizorom kazala: „Teško nama, ova vlast je gora od smrti“. Tako sam ja počeo da stičem svest o našoj bivšoj vlasti, predstavu o anatomiji našeg državnog i društvenog sistema. Uvek je to moje razmišljanje pratila slika zaklane koze i dva jarenceta koja su uginula pre svog rođenja. Na ovo su se nadovezivali razni drugi događaji, počev od agrarne reforme i drame porodice moga druga iz detinjstva Vlade Matejića, preko kuluka izgradnje Doma kulture, koji je eto, ostao do danas nezavršen, pa sve do Đilasovog slučaja, čija mi je knjiga slučajno dospela do ruku kad sam bio dete, neznajući da ću kasnije, 90-ih godina sa njim i drugovati ovde u Beogradu.

S druge strane, već u detinjstvu sam se suočio s činjenicom šta to znači biti Rom. Bio sam, srećom, odličan đak i miljenik mojih učitelja, inače divnih ljudi. Ali, uvek se nađu pojedinci koji su skloni reći „Crne ti oči u glavi“. U mojoj školi u Malom Orašju, kod Smedereva, postojao je samo jedan dečak koji je pevao pesmicu: „Cigu-ligu na

taljige, taljige se polomiše, Cigani se potopiše“. Kada je prevršio meru, dobio je ono što je zaslužio. Ali to je video dežurni nastavnik, pa je ošamario mene tako snažno da mi je ispao zub. U znak protesta ja sam napustio školu, otišao kući i rekao mome dedi: „Od danas ja neću više da idem u školu“. Moj deda, iako nepismen, ali iskusan i mudar čovek, milujući me po kosi, kazao je: „Slušaj sinko, da bi bio bolji od njihovog najgoreg, moraš biti tri puta bolji od njihovog najboljeg, ne samo u školi, već na svakom mestu, u svakoj prilici, do kraja života“. Bilo je to ustvari, da tako kažem, moje prvo iskušenje, ili bolje rečeno, moja prva „vakcina“ koju sam dobio da bih savladao diskriminaciju, rasizam koji je Žan-Pol Sartr razjasnio na brilijantan način u svome eseju „O antisemitizmu“. Rasisti su, pisao je Sartr, potencijalne ubice. Odista, čak i taj, koji me je nekada zadirkivao, završio je kao ubica. Od tada mi je postalo jasno da mržnja može dovesti do toga da duša postane izvor bola za telo i telo izvor bola i patnje za dušu. Srećom, u gimnaziji i na Filozofskom fakultetu u Beogradu nisam imao nikada problema zbog mog romskog porekla.

Radio sam kao prevodilac za vreme snimanja filma Aleksandra Saše Petrovića *Skupljači perja*. Tada sam video veliku bedu u kojoj su živeli Romi u Apatinu i Vršcu, to me je prenulo, takoreći uplašio sam se od te bede. To je nadilazilo i moje najcrnje slutnje o životu ljudi. Tada sam rekao sebi: „Ovi ljudi osuđeni su na tiho umiranje. Ovo je klanica ljudskih duša. Ti nešto moraš da učiniš“.

Sticaj okolnosti je doprineo da se upoznam sa Slobodanom Berberskim, neverovatno istrajnim i hrabrim čovekom, koji je prvi put otvoreno i javno progovorio o Romima u našoj zemlji. S druge strane, usled nataloženih nepravdi u bivšem jugoslovenskom društvu, u meni je sazrevala svest o potrebi da se promeni i društvo u ovoj našoj zemlji. Tako je došlo do toga da sam se zbližio sa Vladom Mijanovićem, tada studentom sociologije, i mnogim drugim kolegama sa Filozofskog, Prirodno-matematičkog, Poljoprivrednog i drugih tehničkih fakulteta.

Junu 1968. godine, u Studentskom gradu, sa zarobljenih vatrogasnih kola imao sam tu dužnost, da kažem i čast, da uputim poziv mojim kolegama, drugovima iz Studentskog grada, da pođu na Trg Marksa i Engelsa sa namerom da tamo organizujemo demonstracije. Nebojša Popov je objavio jednu fotografiju koja pokazuje Slobodana Miloševića kako u blizini tih vatrogasnih kola pravi beleške dok sam ja govorio. Na jednom konventu Filozofskog fakulteta, junskih dana 1968. godine, koji je držao akademik Mihailo Marković, moj profesor metodologije, tada, moram reći, moj najomiljeniji profesor, predložio sam da se Tito smeni sa svih funkcija. Kada su studentske demonstracije bile završene, Udba je počela da me saslušava. Moram reći, bili su odista vrlo korektni prema meni. Međutim, sa dosijeom koji sam dobio 1968. godine meni su bila zatvorena sva vrata što se tiče posla.

* * *

Politika je, srećom, sedamdesetih godina raspisala konkurs za pripravnike. Ja sam konkurisao i bio sam primljen. Problemi su, međutim, nastali kada sam završio pripravnički staž. Jer, kadrovici bivšeg Centralnog komiteta nisu, naravno, bili saglasni da postanem novinar *Politike*. Ali, tadašnji zamenik glavnog urednika Aleksandra Saše Nenadovića, mudri Voja Đukić, poručio je kadrovicima: „On je bio najbolji, mi smo odlučili da ga primimo, a vi intervenišite“. Nisu, naravno, intervenisali. I tako sam ja postao novinar *Politike* zahvaljujući Voji Đukiću koga sam odista izuzetno cenio i zavoleo kao meni najbližeg čoveka. *Politika* je bila, mogu reći, moj novi veliki univerzitet. Čini mi se, vredniji od tri fakulteta. Tu su bili divni ljudi, izvanredni

novinari, ljudi predani svom poslu i svom pozivu. Počev od Saše Nenadovića, tada glavnog urednika, Voje Đukića, Svete Ljubisavljevića, Slave Đukića, mog prijatelja i danas, Mire Radojčića sa kojim sam proveo mnoge dane i noći u razgovorima, Vaska Ivanovića, Vase Popovića, Dragana Markovića, Dragoslava Zire Adamovića, jednog predivnog čoveka, čoveka od koga sam mnogo naučio što se novinarstava tiče, pa do Viba s kojim sam takođe drugovao i koji mi je poklonio svoju knjigu „Budilnik“ sa posvetom: „*Rajku, koji ne dozvoljava da mu drugi kroje kapu*“, pa do starog Predraga Milojevića doajena novinarstva u našoj zemlji. I naravno, mnogih drugih ljudi izvan *Politike*, sjanih pisaca, intelektualaca. Neke moram da pomenem, jer su susreti s njima bili za mene „velike lekcije“. To je, recimo, bio susret sa Ivom Andrićem. Pokojni Zira Adamović poslao me je da za *Politiku* donesem priču od njega. Međutim, zbog zastoja u gradskom saobraćaju, ja sam zakasnio. To je bilo moje prvo i poslednje zakašnjenje, jer sam se uverio da je kašnjenje neka vrsta nepoštovanja ličnosti ljudi. Moram da pomenem i Crnjanskog s kojim sam imao više intervjua; Mešu Selimovića koji je meni ostao u najdražoj uspomeni kao sagovornik, jer to je odista bio čovek i pisac koji je znao i da sluša i da govori, čovek koji je znao šta je dijalog i kako se dijalog vodi, pa do Koče Popovića, Marka Ristića, Radeta Konstantinovića. Dakle, intelektualaca širom Jugoslavije, pa i Evrope mogu reći, jer sam bio na raznim simpozijumima i kod nas u zemlji i van naše zemlje u raznim evropskim metropolama i centrima.

Dakle, sve je to doprinelo, ako tako mogu da kažem, da steknem jedan neposredan uvid u život i da steknem ono što se zove horizont, bez kojeg verovatno i najučeniiji čovek ostaje provincijalac. To mi je pomoglo dok sam pisao svoje knjige. Dosad sam ih napisao 34, od kojih naravno najveći broj predstavljaju knjige pesama, jer sam pre svega po vokaciji pesnik. Svi mi se u stvari rađamo kao provincijalci i svi živimo u svojim „špiljama“. Oni koji nisu kadri da blagovremeno napuste svoju „špilju“ postaju, ako tako mogu reći, *barbarogeniji* po navici. A navika je, kako je rekao Dostojevski – druga ljudska priroda. U to sam se uverio i kao novinar i kao bivši urednik kulturne rubrike *Politike*, jer sam imao prilike da tada čitam razne rukopise, počev od naših akademika do pisaca, istoričara, političara. Uočio sam da smo i tada imali akademika koji ne umeju akademski da misle, istoričara koji hronično boluju od kratkog pamćenja, pisaca koji, kako bi rekao Krleža, godinama ispisuju svrab iz svojih prstiju i, naravno, političara koji možda najbolje odgovaraju onim tipovima ličnosti koje su u svojim esejima na briljantan način opisali Nušić, Radoje Domanović ili Krleža, ili, pak, moj prijatelj Esad Ćimić u knjizi *Politika kao sudbina*. Možda bi za naše slušaoce bilo interesantno da se upitaju zašto baš mi ovde, u našoj zemlji, imamo Nušića koji je tako pisao o vlasti, Radoja Domanovića koji je tako predstavljao političke vođe ili razne druge političke pojave, od kojih se izgleda nismo oslobodili sve do današnjeg dana. Ukratko, zašto je politika, pre svega, kod nas imala i ima takoreći značenje kuge?

S druge strane, to mi je omogućilo da saznam koliko u ovoj našoj zemlji, u ovom našem narodu imamo predivne, izuzetno pametne, izuzetno učene, obrazovane ljude. Dozvoljavam sebi da ovom prilikom pomenem samo jednog mog kolegu, Milana Vlačića, koji je valjda najobrazovaniji čovek i novinar, živa enciklopedija. Ali prema tim ljudima se oni koji imaju moć i vlast odnose najkomotnije, ne umeju se takvi ljudi ceniti, vrednovati i poštovati. To je znak ozbiljne bolesti društva i ostavlja neminovno posledice po društvo i njegov razvoj. U ozbiljnim državama, u zrelim društvima, mnogo se drži do takvih ljudi, dok su kod nas takvi ljudi od znanja i poštenja, čestiti ljudi, više nepoželjni nego poželjni. Upropašćavati najbolje, znači otvarati vrata najgorem.

Dokle god se bude tako činilo, mi smo kao zemlja i društvo osuđeni na nazadovanje, ako ne i na propast.

* * *

Naravno, i novinarstvo i moj, da tako kažem, angažman na strani mog naroda, Roma, doprineli su da upoznam i mnoge Rome u našoj zemlji i izvan nje. Pored već pomenutog Berberskog, imao sam prilike da drugujem sa kolegom Slobodanom Glumcem, koji je takođe bio Rom, ili sa Mićom Popovićem, čija je majka bila Romkinja iz Loznice, ili sa mojim profesorom koji mi je predavao na Filozofskom fakultetu Miladinom Životićem. Uostalom, čovek koji je mnogo poznat ovoj radijskoj kući Aleksandar Acković, osnivač Trećeg programa Radio Beograda, takođe je bio romskog porekla. Ali vidite, kada o tome razgovaramo, postoje mnoge predrasude, stereotipi, itd. Moj profesor i prijatelj Miladin Životić, jednom prilikom, dok smo sedeli preko puta Radio Beograda u bašti „Šumatovac“, rekao mi je: „Ja se tebi divim kad možeš i javno da kažeš da si Rom. Ja, nažalost, još nemam tu hrabrost“. Zamislite Miladina Životića, koji je bio angažovan sve vreme u *praksis grupi*, koji je važio kao disident, koji je bio otpušten sa fakulteta zbog svog političkog angažmana, rekao je: „Ja još nemam hrabrosti da budem Rom“. Možda ova njegova izjava govori, s jedne strane, o težini pripadanja tom narodu i, s druge strane, o mogućnostima da čovek može odista da se oseća ravnopravnim u ovom društvu kao Rom. Ili, da budemo malo uopšteniji, o težini šta znači biti drugi i drugo u smislu kako je to rekao Žan-Pol Sartr.

Na moj odlazak u Berlin, gde sam boravio duže vreme, primorao me je bizaran razlog. To je bilo zbog moje izjave na Trećem kanalu Televizije Beograd, tj. za vreme intervju sa našim kolegom Jugoslavom Ćosićem, koji sada vodi „Poligraf“. Tada sam rekao da je Milošević polio celu Jugoslaviju benzinom i da sad svaka luda može izazvati požar nevidenih razmera. Nažalost, to se dogodilo i mi smo to doživeli. Zbog te rečenice bio mi je, nakon dva dana, obijen stan i sve vredno iz njega odneto. Tada mi je jedan moj kolega rekao: „ako se ne ukloniš u roku od dva dana, bićeš ubijen u hodniku Makedonske 31“ – gde inače stanujem – „i biće objavljeno: istraga je u toku!“ To su bili razlozi zbog kojih sam morao da napustim Beograd i odem u Berlin, gde sam živeo do 2004. godine.

Vreme provedeno tamo mi je omogućilo da upoznam mnoge nemačke intelektualce, među njima i Gintera Grasa, kao i čitav niz romskih intelektualaca, počev od sjajnih pisaca kao što je bio Mateo Maksimov iz Pariza, autor mnogih romana. Zatim, tu je Balcar, romski pisac koji je napisao 12 romana na finskom i koji danas predstavlja možda najznačajnijeg finskog autora. Upoznao sam Hozea Maju iz Španije, pa Marijelu Mer, jednu neverovatno hrabru ženu, Romkinju iz Ciriha, koja je napisala više poznatih romana i ima izuzetno veliki ugled u švajcarskoj literaturi, itd., itd. Upoznao sam i romske pisce koji su autori prvih memoara. Reč je o bivšim zatočenicima konclogora u Aušvicu i Aušvic-Birkenauu. To su, verovatno, moji najtužniji susreti tokom mog celokupnog života. Naime, to su uvek bili razgovori koji su bili prekraćivani suzama, čak i jecajima. Interesantno je da većinu čine žene koje su u svojoj najranijoj mladosti prošle taj užas, Aušvic, Aušvic-Birkenau, Ravensbrik. Jedna od njih koja je objavila memoare, Čaja Stojka, ispričala mi je jednu epizodu koja je dovoljna sama po sebi da ilustruje taj život. Rekla je: „Moju majku su odveli u gasnu komoru kada su videli da ima jedan privezak oko vrata. U tom privesku bio je pepeo moga ubijenog oca“. Ili jedna druga neobična priča, koja omogućava da se shvati kompleksnost nekih istorijskih događaja i procesa, potiče od jedne druge, izuzetno lepe žene, bivše zatočnice logora

Aušvic-Birkenau. Ona mi je jednom rekla – Znaš, mene je spasio esesovac. – Ja sam se prenuo i pitao – Kako? – Pa, kaže ona, jednostavno, on se zaljubio u mene. Ljubav je najmoćnija stvar u životu – kazala je ona. Izgleda da ova žena odista ima pravo. Nju je, dakle, i u paklu spasila ljubav. Ja sam na početku pomenuo priču o suzama, a evo druge lekcije koja nas uči da je ljubav takođe spasonosna stvar, najmoćniji lek i valjda najvažnije osećanje koje čovek, dok je čovek, mora gajiti u svome srcu i u svojoj duši.

Mi smo, nažalost, doživeli ono što smo doživeli. Kada sam u Berlinu u nekoj biblioteci prisustvovao literarnoj večeri stekao sam snažan i šokantan utisak. Svi prisutni ljudi sa naših prostora odjednom su počeli da se izjašnjavaju kao Hrvati, kao Slovenci, kao Muslimani, kao Srbi – a ja sam imao utisak kao da sve grane otpadaju sa drveta i ptica koja leti više nema mesta na tom drvetu. I to osećanje, koje sam prvi put doživeo u toj biblioteci za vreme literarne večeri, navelo me je da napišem esej koji sam drugom prilikom pročitao. Opet sam varirao Slobodana Miloševića, jer su on i Tuđman bili ti koji su doveli do raspada Jugoslavije i do užasa koji smo doživeli. Pročitao sam pesmu „Zverodan Zverošević“. Nakon te pesme publika se oglasila gromoglasnim smehom, pa mi se učinilo da smo se svi ponovo ujedinili, makar za trenutak.

Đilas je u esejima, koji su objavljeni u *Politici* avgusta 1991. godine, vrlo jasno predočio da ako bude došlo do rata, onda će to biti najstrašniji rat koji je Evropa doživela. Osim toga, Đilas je već avgusta 1991. godine rekao – postoji tekst koji je *Politika* tada objavila – da će NATO sigurno intervenisati ako se ovo naše ludilo nastavi. Ali kratko pamćenje, ta strašna bolest od koje pati ova sredina, kako je upozoravao pametni Marko Ristić, onemogućava ljudima da se sete i onoga što se takoreći dogodilo juče, a nekmoli pre 10 godina. Kada već govorimo o sećanjima, možda bi bilo dobro da se setimo šta je još 1902. godine napisao Milan Grol u tekstu „San“. To je verovatno najkraći i najpregnantniji tekst o Srbiji i srpskom društvu. Danas kada ga pročitamo stiče se utisak da je Milan Grol svedok našeg doba. Ali, uprkos svemu, ja verujem da mi imamo snage da, zbog naše dece i našeg potomstva, počnemo da verujemo u budućnost, jer je budućnost jedina ta koja nam može doneti sreću. Ja sam nedavno rekao, varirajući ona četiri S – „Samo sreća Srbiju spašava“. I kada budemo počeli da o tome razmišljamo kao zreli ljudi, kao zrelo društvo, počće da se ostvaruje taj san o slobodi i sreći. Dotle nam preostaje gorko saznanje i opomena: „Da se nismo raspali, ne bi se znalo da smo najgori!“

31. avgust. 2006.

DORĐE MALAVRAZIĆ

Dorđe Malavrazić je glavni urednik Drugog programa Radio Beograda i baš zbog te činjenice, svi korisnici ove knjige, reći će: „Eto, morao je da uzme šefa...“

E, nije tako bilo.

Malavrazića poznajem dugo kao novinara, a svoj talenat da govori na javnom mestu u punoj meri ispoljio je aprila 1992. tokom štrajka Drugog programa Radija kada je neko hteo da nametne svoju političku volju, a mi smo se tome opirali verujući da bi naše prihvatanje, bilo novo srozavanje novinarske profesije u funkciji Miloševićevog režima.

Još davno uočio sam njegov talenat da koncentrisano bez teksta u ruci govori, da briljantno analizira teme na način koji daleko prevazilazi običnu novinarsku retoriku. Ovaj Bokelj, jednostavno rečeno, spojio je u sebi smisao erudite da na samo njemu svojstven način, upotrebi znanje u funkciji ideje, da slušaoca omami snagom žive reči. I ono što je važno, svoj talenat nije trošio na svakodnevicu već je progovarao onda kada su to nalagali istraživački projekti iz oblasti eseistike, istorije radija ili književnosti. Zato sam ga pozvao da kao pisac predgovora za moju dokumentarnu knjigu „Raskol u eteru“ o majoru Nikoli Kosiću našem sigurno najvećem radio novinaru volonteru u Americi, govori u Čačku na prvoj promociji knjige. Kosić je bio iz Čačka, a u Americi je 30 godina vodio radio čas. Kroz radio program prikazao je autentično raskol srpske crkve u SAD. Malavrazić je u kratkoj formi pred slušaocima, suštinski definisao dramu stotina hiljada ljudi raseljenih posle Drugog svetskog rata po celom svetu kao „polet i tragizam“, misleći pri tom na srušene ideale generacija koje su ostale bez otadžbine, a posle se našle u tragičnom sukobu raspolučene crkve, ne znajući kojoj strani se treba „u ratu“ privoleti.

U najavi za autobiografiju citirao sam jedan naslov iz njegove knjige „Književnost i radio“, „Zvuk i mastilo“ Đorđa Malavrazića.

DORĐE MALAVRAZIĆ:

Intelektualci – a oni govore u ovoj seriji emisija – po pravilu teže saznanju celine, ali su svakome od nas dati samo delići i krhotine stvarnosti. Svako, zapravo, uzima jedan mogući uzorak života, na primer, dvadesetak za sebe presudnih knjiga, možda isto toliko značajnih filmova i pozorišnih predstava, nekoliko kvalitetnih ljubavnih veza, od kojih jedna može da postane bitna, desetak prirodnih pejzaža koji se useku u pamćenje... To je uzorak na kome mi pokušavamo da izgradimo svoj doživljaj i spoznaju celine, bića sveta.

Ja sam uvek mnogo čitao i nešto me je od toga još u detinjstvu duboko potreslo i formiralo, slušao sam u Londonu Hajdnovo *Stvaranje sveta*, a dirigovao je Seidi Ozava, gledao sam Elizabetu Tejlor u pozorišnom komadu *Male lisice* Lilijane Helman, divio se Pini Bauš i Tadeušu Kantoru na Bitefu, udubljavao se u estetiku Hartmana i Hajdegera, uranjao u talase zvuka na radiofonskom festivalu *Pridž Italia* u Raveni, na Kapriju i drugde, i tako sam, dakle, nešto saznao, a to nešto bila je, pre svega, opširnost

onoga što ne znam. Prema fizičaru Frenklinu, kad god pojačamo lampu, mi povećamo granicu između svetlosti i mraka.

To prikupljanje osnovnih utisaka, kao kamenčića sa žala, počelo je u detinjstvu, u Herceg Novom, koji se rado naziva gradom književnika i slikara. Tu sam, prilikom šetnji duž ulica i obale, sretao usamljenog i zamišljenog Ivu Andrića, kojem su moji ponosni profesori jednom odneli moj maturski rad, čija je tema bila *Regionalni pisci – jedna karakteristična osobenost naše književnosti*. U tom radu sam jedino Andrića i Njegoša uzdizao daleko iznad granica regionalizma. Sretao sam i prefinjenog estetičara i estetu Branka Lazarevića, koji se uvek, pa i za vreme velikih letnjih žega, šetao gospodstveno odeven i vodio sa sobom jednog malog, neobičnog psa. Kada bi deca uznemiravala to otmeno, ali prgavo stvorenje, stari gospodin bi povikao: „Varvari!“, a to je za uši navikle na druge i grublje reči zvučalo smešno. Nedavno je Zavod za udžbenike i nastavna sredstva izdao njegova kompletna dela, i sad bolje znamo koga smo imali. U Herceg Novom su živeli i Zuko Džumhur, Dušan Kostić i Mihailo Lalić, od meštana ugledni vajar Luka Tomanović... Na početku je tu bila i veoma jaka Umjetnička škola, u kojoj je predavao Vojo Stanić, a iz koje su ponikli Dado Đurić, Kemal Ramujić, Živko Nikolić, kasnije filmski reditelj, i mnogi drugi.

Ali – eto, sada dolazimo do onog presudnog ideološkog *ali*, koje trajno obeležava našu istoriju i naše živote – kada pogledate nazive hercegovinskih ulica i trgova, vi vidite da to zapravo nije grad književnika i slikara nego narodnih heroja i narodnooslobodilačkih odreda. Tu je ulica Stijepa Šarenca, ulica Mića Vavića, ulica Desete hercegovačke brigade, Trg Nikole Đurkovića, Trg Orjenskog bataljona, tu je i sada kao i nekad Trg maršala Tita, veliko Stepenište 28. oktobra, što je datum oslobođenja grada, i tako dalje. Tako je bilo pre pedeset ili šezdeset godina, a tako je, sasvim neizmenjeno, i danas. Čini mi se da ova činjenica veoma mnogo govori o putu i bespućima našeg naroda, jer je u Herceg Novom preovlađujuće srpsko stanovništvo.

Kad sam već pomenuo ideologiju, reći ću da smatram da ona bitno određuje, posebno u totalitarnim i autoritarnim društvima, granice svih ljudskih delatnosti i napora. Da bih to dalje potkrepio, pošto je ovo usmena autobiografija, i prema tome vrsta ispovesti, izneću jedan sasvim ličan podatak. U nevelikoj zbirci starih porodičnih fotografija, jedna je posebno upečatljiva. Na njoj su otac, majka i petoro nedorasle dece, od kojih je najmlađe, dakle ja, beba u naručju majke. To je moj otac, valjda 1948. godine, demonstrativno naručio, a moglo se za to platiti i zatvorom, da sve nas slikaju ispred male gostionice *Hercegovina*, koja mu je nacionalizovana, a bila je izvor porodičnih prihoda i preživljavanja. Ta fotografija bila je nagoveštaj teških i oskudnih godina.

Na sreću, moja braća i sestra nagomilali su tokom školovanja jednu malu biblioteku od pedesetak knjiga, koja me je zatekla. U gradu se nalazila i veoma dobra javna biblioteka, dobra utoliko što ste mogli prići policama i svaku knjigu uzeti u ruke, osetiti joj težinu i videti sadržinu, a to je doživljaj koji se uglavnom izgubio u ovo doba numeričkih datoteka. Često sam dolazio među te police, posložene kao domine, otvarajući, od knjige do knjige, jedan po jedan svet. Andrić jeste zabeležio da u Herceg Novom ništa nije napisao, toliko mu je pažnju odvlačila lepota svetlosti, mora i bujnog rastinja. Ali, to je samo literarni kompliment gradu, jer zašto biste ostajali uvek na istom ako vam knjige otkrivaju tajne hiljade gradova?

Sećam se da nas je nastavnik, u osmogodišnjoj školi, jednom sve pitao šta smo čitali za vreme velikog raspusta. Jedni se nisu mogli dosetiti ničega, drugi su pominjali Nušića, Matavulja, Glišića. Mene je, više od uobičajene lektire, privlačila

eksperimentalna književnost toka svesti. Tako sam ja govorio o romanu toka svesti *Daj nam danas* Radomira Konstantinovića, o *Buci i besu* Viliijema Foknera, *Talasima* Virdžinije Vulf, *Uliksu* Džemsa Džojisa. Drugovi su me zato odmah nazvali *filozof*, a to, kao što pretpostavljate, u maloj sredini nije baš pohvalna reč.

Naravno, ne samo knjige, nego nam je i radio, u to doba, otvarao velika vrata sveta. Radio Beograd se tada u Herceg Novom čuo odlično, bolje nego što se danas čuje u samom Beogradu. Idući kroz grad, mogli ste nedeljom od prozora do prozora da slušate bez prekida uzbudljive sportske prenose i karakteristični, nazalni glas velikog Radivoja Markovića. Ja sam ponekad slušao uveče sjajne radio-drame, i dobro se sećam, recimo, *Ponora* i *Svetionika* Đorđa Lebovića.

Otac je imao svoje. On se svako veče prosto unosio u aparat, tako ga vidim i sad, da bi čuo Grgu Zlatopera i *Glas Amerike*, i za vreme te emisije niko nije smeo ni da šuška ni da priča. To slušanje je bilo ispotiha i imalo je oreol nečeg zabranjenog i tajnog. Svima nam je, nekako i bez reči, bila jasna ogromna, politička razlika između onoga što se misli i onoga što se kaže, između privatnih i javnih istina.

Naravno, mudri roditelji su nam savetovali, kao Polonije Laertu, da se prilagođavamo društvenim prilikama i držimo oblika ponašanja koji su bili očekivani od svih. Međutim, politika uvek dođe po svoje. Jednom, kada je trebalo da krene štafeta ispred škole *Milan Vuković* na Srbini iznad Herceg Novog – pretpostavljate da je Milan Vuković jedan od narodnih heroja iz našeg kraja – neko je bacio mastionicu na nosioce tog kultnog predmeta. Pod istragu je došlo nekoliko učenika koji su u tom trenutku bili u zgradi škole namesto da odu na gradski trg, gde je trebalo dočekati štafetu. Ja sam bio među njima. Ostao sam zbog nezainteresovanosti za taj spektakl. Ali, i nezainteresovanost je bila kažnjiva, pa sam dobio ukor, i to je bio moj prvi, malo bolniji sudar sa politikom.

Da ne prođem gore, postarao se moj dobri razredni starešina, profesor srpskog jezika i književnosti Dušan Dostinić. Predavao mi je i Lazar Seferović, i danas aktivni istoričar umetnosti, koji je poznat među likovnim kritičarima u Beogradu – na primer, dobro ga zna kolega Bratislav Ljubišić. A Svetozar Seferović, profesor istorije, učio nas je učiteljici života bez imalo dogmatizma, objektivno, izbegavajući ideološke zanose. U stvari, većina profesora i mi đaci živeli smo u mediju fenomena koji je Česlav Miloš nazvao *ketman*. Ideološki obredi su bili poštovani u svom formalnom izvođenju, ali su istinska saznanja bila mnogo šira i dublja.

* * *

U Beogradu sam se upisao na Fakultet političkih nauka, smer novinarstvo, nadajući se da ću tako, po završetku studija, brzo dobiti zaposlenje i potpuno stati na svoje noge. Pošto sam poticao iz jedne manje sredine i skromne porodice, nisam umeo da anticipiram svoje mogućnosti u odnosu na druge. A desilo se da sam postao, po opštem priznanju, najbolji student ovog fakulteta. To samo po sebi ne znači ništa, ali je otvaralo izgled za jednu moguću univerzitetsku karijeru. Međutim, naišao je novi talas istorije, došla je burna 1968. godina, i ta je perspektiva naglo i potpuno presečena.

Zna se da je te godine studentski bunt plamteo širom evropskih gradova, pa i u Beogradu. Fakultet političkih nauka uživao je donekle loš ugled režimske institucije, a baš tokom uzavrelih junskih dana šezdeset osme on je, na žalost, potpuno začutao i tek negde pred kraj nešto mlako i dvosmisleno progovorio. Ja sam, međutim, često odlazio u središte događanja, na Filozofski fakultet. Imao sam nekoliko primećenih istupa, u kojima sam stao na stranu radikalnog krila studentskog pokreta. Mostove iza sebe

porušio sam govorom na Prirodno-matematičkom fakultetu, koji je, uzgred rečeno, Ilija Moljković pre nekoliko godina preštampano u tematu časopisa *Republika*. Kritikovao sam svog profesora i partijskog sekretara Univerziteta Branka Pribićevića što je sa jednog skupa, zajedno sa svojim istomišljenicima, isterao Vladu Mijanovića – popularnog Vladu Revoluciju.

Usred mojih studija, to je bio moj konačni raskid, a da to još nisam znao, sa fakultetom na kojem su predavali državni i partijski funkcioneri Radoslav Ratković, Aleksandar Fira, Jovan Đorđević, Najdan Pašić, Jovan Marjanović, Baša Špadijer i drugi. Bilo je, razume se, i sjajnih profesora, vernih pozivu nauke, pogotovo onih koji su na početku angažovani sa drugih fakulteta – pomenuću istoričara civilizacije Alberta Vajsa, sociologa kulture Miloša Ilića i teoretičara prava Stevana Vračara. Ali, kad pomijem Stevana Vračara, mislim da je indikativna njegova sudbina. On je 1971. godine, u časopisu *Gledišta*, predložio dopuštanje dvopartijskog sistema u Jugoslaviji, s tim što bi i ona druga partija, pored Saveza komunista, bila socijalističke orijentacije. Zbog toga je bio osuđen na godinu dana zatvora.

Buntovnici iz šezdeset osme bili su decenijama sumnjivi, na razne načine progonjeni i teško su dolazili do posla. Kad to imam u vidu, rekao bih da sam imao sreće što sam 1970. godine, na preporuku profesora Ratka Božovića, došao u Treći program Radio Beograda. Na Fakultet političkih nauka, u ulicu Vojvode Stepe na Voždovcu, otišao sam još samo jednom, 1975. godine, kada sam branio magistarski rad *Teorije o kraju ideologije*. Član komisije, profesor Radoslav Ratković žestoko je kritikovao taj rad, tvrdeći sasvim zasnovano da je on impregniran idejama nove levice, a nova levica bila je za tadašnju socijalističku vlast, dakle staru levicu, nešto krajnje opasno i neprijateljsko. Ja sam se suprotstavio. Kritikovao sam doktora Ratkovića i druge predavače sa Fakulteta što služe dnevnoj politici namesto da se bave naukom, kao što bi priličilo jednoj visokoškolskoj ustanovi. Ovu polemiku diplomatski su priveli kraju profesori Ratko Božović i Vojislav Stanovčić.

Na toj javnoj odbrani bilo je i nekoliko kolega iz Radio Beograda. Ja sam već bio u višim, trećeprogramskim sferama duha. Pisao sam kulturne komentare i držao kontakt sa ljudima formata Nikole Miloševića i Zorana Konstantinovića. Ali, da ne ulepšavam stvari. Ponekad sam, kao mlad novinar, morao da nosim glomaznu *Nagru* i mikrofona, i da na raznim tribinama snimam za program one iste profesore koje sam kritikovao i njihove asistente. To je bolna dijalektika idealizma i životne realnosti. Svi oni su se bavili sistemom, a ja ne znam da li neko danas još razume taj žargonski izraz i smisao tada krucijalnog pitanja: „Baviš li se ti sistemom?“

Što se tiče antisistemske šezdeset osme, hteo bih da istaknem da je ona imala u svojoj osnovi ideje slobode i demokratskih promena. To napominjem zato što se u naknadnim interpretacijama često ironično komentariše, sa visoka, da je u pitanju bila pobuna ideoloških vernika, koji su hteli više marksizma i komunizma nego što je zvanično nudila vlast. Reč je o ružnoj podvali, koja se servira mlađim generacijama od ljudi podaničkog duha, koji sada posredno hvale sami sebe što se nisu dali zavesti da i sami nešto pokušaju da urade. Iz njihovih glava lansiran je podrugljivi naziv „šezdesetosmaši“, kao što se danas lansiraju podrugljive floskule „šetači“ i „oni koji su lupali u šerpe“. Nasuprot tome, istinski konzervativci podržavali su bunt protiv autoritarne vlasti, mada su im bile strane sve levičarske ideje i parole. A šezdeset osma jeste bila posečena i ugušena, ali su njeni koreni ostali ispod zemlje, čekajući bolje vreme da opet proključaju.

* * *

U Trećem programu Radio Beograda dominantna je bila figura Aleksandra Ackovića, protivrečne, ali u osnovi pozitivne ličnosti. On je bio Rom i preživio je strahote rata u logoru Dahau. Posle je ušao u Oznu i napisao dva sasvim slaba policijska romana. I, upravo taj čovek sa nimalo povoljnim socijalnim startom, pošto je neko vreme bio novinar Radio Jugoslavije, osnovao je i podigao Treći program, jednu od elitnih i ekskluzivnih ustanova naše kulture. On joj je udahnuo život i izgradio izuzetno visoke intelektualne kriterijume, po kojima je Treći program postao prepoznatljiv i poznat.

Na tom kanalu slušaoci su mogli da se upoznaju sa tekovinama fenomenologije, egzistencijalizma, semiologije, hermeneutike, strukturalizma, lakanovske psihoanalize i svih drugih, najmodernijih pravaca mišljenja u svetu i kod nas. Tekstove i autore visokog ranga birali su Radoman Kordić, Rade Kalik, Radmila Gligić, Vera Trenković, Đorđe Zorkić... Njih sam zatekao u Redakciji.

Možda je čuvanje trećeprogramskih kriterijuma ponekad dobijalo i preterane oblike. Recimo, jednom sam iz Muzičke sobe čuo briljantno izvođenje Vivaldijevih *Godišnjih doba*. Ušao sam i rekao kako je lepo što ćemo to što se sada preslušava imati uveče na repertoaru. Kasnije sam saznao da je urednica Muzičke redakcije Mira Daleore, odmah po mom izlasku, naredila da se Vivaldi skine sa programa, jer, ono što se dopada jednom novinaru ne može da bude nivo Trećeg programa.

Drugi put je sekretarica Milada Pavlović pozvala telefonom sociologa Necu Jovanova i preslišala ga zbog imena. Te – verovatno je to tepanje, neki hipokoristik, ime od milja, nadimak, a to ne može na Trećem programu. On joj je pomalo žalostivo odgovorio da se zaista zove Neca, ali, ako to ne zvuči dovoljno ozbiljno, neka uz ime stavi i ono mr–magistar. I, zaista, mada se na Trećem programu ne najavljuju akademske titule, tom prilikom je izašlo u novinama: „magistar Neca Jovanov“.

To su neki pojedinačni slučajevi, ali, u osnovi, Treći program je u početku izvanredno dobro povezivao našu sredinu sa najnovijim svetskim tendencijama.

Napomenuću još da su pomalo bili favorizovani hermetični tekstovi, sa zamršenom terminologijom, u koju je bilo teško proniknuti. To je davalo dodatnu vrednost esejima, na primer, Abdulaha Šarčevića, Tarasa Kermaunera i Vanje Sutlića.

Sad, pitaćete – a gde je tu ono ideološko *ali*, ona nepogoda istorije pred kojom smo nemoćni? Jer to je, očigledno, lajtmotiv ove naracije. Pogotovo je pitanje logično ako znamo da je Treći program puštao i filozofe Praksis-orijentacije i snimke sa zasedanja Korčulanske letnje škole. Uz to, jedan od glavnih autora, pored Radomira Konstantinovića, bio je Nikola Milošević, kritički mislilac izvan svakog marksističkog vidokrug.

Odgovor je da je na Trećem programu političku granicu predstavljala snažna ideologija antinacionalizma. Ona je dobila vrhunski izraz u Konstantinovićevim velikim delima *Biće i jezik* i *Filosofija palanke*. Ali, ona jeste bila ideologija – u smislu da je radikalno isključivala neke autore i projekte. Glavni bauk bio je velikosrpski nacionalizam, pa nije moglo da bude ni pomena, recimo, o Dobrici Ćosiću, Meši Selimoviću ili Živoradu Stojkoviću. A uoči velikih srpskih praznika, Božića i Uskrsa, gledalo se da obavezno ide katolička duhovna muzika.

Ni danas ne znam odakle u našoj kulturi toliko dubok rasep između nacionalista i antinacionalista. Čini mi se da u drugim narodima to nije glavni princip deoba, jer se

oko razlika u tumačenju onoga što se naziva nacionalni interes i identitet uglavnom ne pletu velike ideološke priče.

Možda su bliži običnosti slučajevi nacionalne mimikrije. Recimo, već pomenuti Vanja Sutlić bio je na Trećem programu pre svega cenjen kao istaknuti filozof marksističko-hegelijanske orijentacije, ali mu je cena pomalo rasla i zbog hermetičnosti njegovog stila i zato što je bio Hrvat. Govore, međutim, da se on pred kraj života definitivno identifikovao kao Jovan Kuga, po očevoj liniji Srbin, pravoslavac, koji je uzeo drugo ime i prezime da bi mogao da napreduje u sredini u kojoj je živeo. Eto povesti o identitetu i kriterijumima.

Moje privremeno političko stradanje na Trećem programu bilo je vezano za manje sudbinske uzroke. Rade Kalik, Slobodan Divjak i ja bili smo se usprotivili da rano preminulog Aleksandra Ackovića nasledi bleđi kulturni delatnik Boris Iljenko, a postavili smo i pitanje umetničkih slika u Radio Beogradu. Naime, Radio je nekad imao kolekciju kakvu danas ima i izlaže *Politika*, ali su zidovi naše Kuće već sedamdesetih godina ostali goli ili sa bezvrednim reprodukcijama. Naše traženje krivca za to pustošenje bilo je osuđeno na jednom velikom sastanku partijske organizacije u čuvenoj Kuli, i mi smo se nalazili pred otkazom. Spasao nas je, mislim, Divjakov otac, prvoborac i ratni komandir direktoru Branku Dadiću.

Godinama kasnije, Divjak je postao koordinator Saveza komunista za celu Radio-televiziju. Poveren mu je ključ jednog masivnog sefa, u kojem je pronašao i materijal koji se odnosio na nas trojicu. Bili smo poimenično označeni kao elementi čije dalje delovanje treba konstantno pratiti, jer se povezujemo sa filozofima Praksis-orijentacije, suprotstavljamo rukovodstvu Kuće i Partije, i tako dalje.

Malo poznata politička istorija radija, zatvorena među zidovima Kuće, prati, kao senka, medijsku istoriju radija. Ali, i kad je o razumevanju medija reč, nesuglasice mogu da budu duboke i teške. Meni nije odgovarao spikerski, čitani radio. Smatrao sam da on nema reljefnost i dubinu. Ono najbolje što sam ostvario na Trećem programu jesu tribine o *Biću i jeziku* Radomira Konstantinovića i, prvi put kod nas, o fenomenu intertekstualnosti (*Citat, montaža, kolaž: Mreža tekstova*) te, razume se, razgovori sa Stefanom Moravskim, Anrijem Lefevrom, Piterom Volenom, Edgarom Morenom, Cvetanom Todorovim, Anjesom Sola, Aleksandrom Flakerom... Zalagao sam se za dijaloški radio i bio u koncepcijskom nesporazumu sa većinom kolega na Trećem programu.

Tako mi je na kraju dobro došla inicijativa, potekla iz dramske Redakcije, da postanem glavni urednik Dramskog programa Radio Beograda. Ideja možda i ne bi prošla da na čelu Radija nije bio Milutin Milenković, vrhunski novinar i autoritet koji je bio sklon da, bez ikakve računice, podrži ono za što je smatrao da je pravo.

U Dramskom programu, za tri i po godine mog uređivanja, dobili smo četiri velika međunarodna priznanja – tri na festivalu *Pridž Italia* i jedno na festivalu *Premios ondas*. Takve koncentracije kvaliteta i uspeha nije bilo ni pre ni posle toga. Za rezultate je zaslužna, pre svega, jedna izuzetna generacija stvaralaca, koju su činili Darko Tatić, Boda Marković, Neda Depolo, Ivana Stefanović, a od spoljnih saradnika Arsenije Jovanović i Vladan Radovanović, ali nešto od opšte afirmacije neizbežno je išlo i na moj račun.

Ja sam uređivanje shvatao kao kreativnu delatnost i bio sam začuđen, kada sam došao, koliko se čak i stvaralačke ličnosti formata Bode Markovića i Nade Bjelogrić usmeravaju ka nagradama za Dan borca i recitalima za državno-partijske svečanosti. Postojala je i sasvim konkretna sorealistička želja za što masovnijom proizvodnjom,

namesto da se snage koncentrišu na manji broj izglednih – nije se smelo reći elitnih – zamisli i projekata. Mislim da sam, sa malo poteza, brzo izmenio atmosferu i opštu lestvicu vrednosti, i da je to oslobodilo kreativnu energiju ljudi koji više nisu hteli da se bave književnom ili knjižskom dramom, kako hoćete, već istraživanjima u oblasti novog, eksperimentalnog zvuka.

U redakciji su bila, doduše, i dva klasika iz ranog perioda – Miodrag Đurđević i Aleksandar Obrenović. Oni su još pedesetih godina dali značajan doprinos našoj radio-drami, ali je žica, koju su pronašli, sada već bila iscrpena.

Pred svaku premijeru, cela redakcija se okupljala za jednim velikim stolom da čuje i oceni novi proizvod. Aleksandar Obrenović bi prosto polegnuo gornjim delom tela na sto. Ne verujem da je to bilo opuštanje, neka ležernost. Mislim da je on zvuk primao gotovo taktilno, onako kako su vibracije strujale od zvučnika preko poda i nogu do same ploče stola. Kad bi slušanje bilo završeno, on bi se uspravio i rekao: „Ovo nije radio-drama.“

Te stalno ponavljane reči bile su uglavnom tačne, jer to zaista više nije bila klasična radio-drama. Došlo je novo doba u kome smo, 1985. godine, pokrenuli i *Radionicu zvuka*, i sa njom bili na vrhu novih radiofonskih tendencija u svetu.

Medijsko i političko izmešalo se ponovo u kratkoj istoriji Festivala dokumentarne radiofonije (FEDOR), koji sam 1986. godine osnovao zajedno sa Miroslavom Jokićem. U najtamnije Miloševićevo vreme, pod okriljem Radio Beograda, nagrađivana su na tom festivalu društveno kritička dela Ivane Stefanović, Svetlane Lukić, Svetlane Vuković, Gorana Cvetkovića, Arsenija Jovanovića, Dušanke Gikić, Borisa Gajića... Neki od ovih autora bili su tada „na prinudnom odmoru“, otpušteni iz Radija kao tehnološki višak. Kad se više nije moglo dalje, 1995. godine, Fedor se jednostavno ugasio.

Sada, eto, govorim na Radio Beogradu 2, programu kulture i umetnosti. Novinari, urednici i ja, kao glavni i odgovorni urednik, formirali smo taj moderni, autorski radio, čija je deviza *Elitizam za sve*. To je nezavršena priča, ali sa predistorijom koja poučava da na ovom mestu treba odmah uraditi što više za što kraće vreme, jer nikad ne znate koliko ćete se tu zadržati, dok vas neki iznenadni talas politike ne povuče. Prošli put mene je odneo 1992. godine, pa sam deset godina snimao razgovore sa intelektualnim svetom, estetičke komentare i kulturne magazine. Vreme, dakle, nije proteklo uzalud.

Želeo bih, međutim, da podsetim na april 1992, kada je jedan autoritarni režim hteo da instrumentalizuje sve medije, pa i naš kulturni, kritički radio. Tada je program bio sedam dana u štrajku, ne radi ovog ili onog imena, nego radi slobodnog novinarstva. Bio je to opasan protest cele redakcije i zna se da je jedna od varijanti vlasti predviđala hapšenje petnaestak najistaknutijih štrajkača.

Neki od nas tada su se podsetili šezdeset osme. Međutim, onda smo držali velike govore sa iskrenim uverenjem da će biti bolje i sa osećanjem neranjivosti, kao da smo otporni na sva zla koja bi mogla da nas pogode. Aprila 1992. nije bilo te naivne vere, već pre egzistencijalne samoodbrane i otpora sumanutosti.

Često se zaboravlja da su ubrzo posle štrajka Drugog programa usledili štrajkovi u *Politici*, u Radio Pančevu, Radio Čačku i drugde. Naše novinarstvo još je imalo snažnu profesionalnu osnovu i, ako pogledate, recimo, brojeve *Politike* iz prve polovine 1992. godine, uverićete se koliko je to, u tom intervalu, bilo kritičko i slobodoumno glasilo. Možda više od pola godine Milošević je od medija imao samo televiziju. To mnogi analitičari ne žele da uoče, jer im je stalo da pokažu kako Miloševićev režim u Srbiji nikad nije nailazio na ozbiljniji otpor, pogotovo ne u medijima.

Cela ova priča svodi se na jedno pitanje: kako opstati u socijalistički indoktriniranoj školi, na polurežimskom fakultetu, u državnom radiju? Jedan mogući odgovor je: uz kompromise i prilagođavanja, ali bez bitnog ustupka koji bi vodio dezintegraciji ličnosti i napuštanju vrednosnog kriterijuma kao osnova intelektualne dispozicije. O toj dijalektici pobune i prilagođavanja, kroz celu istoriju Radio Beograda, sakupio sam uzbudljiva svedočanstva više književnika koji su bili zaposlenici naše Kuće i objavio ih u jednom važnom poglavlju zbornika *Književnost i radio*.

Na kraju bih rekao da je jasno da od 5. oktobra 2000. godine ulazimo u doba radija javne službe. Međutim, sada već nije jasan oslonac u koji smo se nekad uzdali, a to su plan i uloga Evrope. Zato bi možda mogla jedino da nas uteši biblijska reč:

„Zaboravićeš muku, kao vodè koja proteče
opominjaćeš je se.“

Sve to, naravno, pod uslovom da voda, kao ni vetar, ne pamti, nego sve briše. Ali, Tejar de Šarden izneo je teoriju da ništa u etru ne propada i ne gubi se. U njegovoj noosferi ostaje sačuvana svaka izgovorena reč, pa i reč radija. A to znači da ostaju sačuvane i sve muke i radosti kojima nas je radio ikad približio.

1. septembar 2006.

Biografski podaci

Slobodan Jovanović, rođen je 1869. u Novom Sadu, tada Austrougarskoj, a umro je u izgnanstvu u Londonu 1958. Za njega je Vladimir Ćorović zapisao: „Slobodanu Jovanoviću ide u jednu od najvećih zasluga što je bez naročitog upinjanja, izradio srpski moderni intelektualni stil.“ Još 1897. postavljen je za profesora državnog prava na beogradskoj Velikoj školi, kasnije Beogradskom univerzitetu. Objavio je veliki broj knjiga iz istorije, pravnih nauka i književnosti. 27. marta 1941. ulazi u koalicionu vladu generala Simovića, a jedno vreme u Londonu je bio i predsednik Jugoslovenske izbegličke vlade.

1946. na insceniranom suđenju generalu Mihailoviću u Beogradu, komunističke vlasti osuđuju Jovanovića u odsustvu na 20 godina zatvora. Sve do 1990. godine njegova dela nisu mogla biti štampana u Jugoslaviji.

Danilo Basta rođio se 4. septembra 1945. u Zrenjaninu. Za redovnog profesor Pravnog fakulteta u Beogradu na katedri za teoriju, sociologiju i filozofiju prava, postavljen je 1993. godine. Njegove najznačajnije objavljene monografije i udžbenici: „Johan Goglib Fihte i francuska revolucija“, „Pravo pod okriljem utopije“, „Pravo i sloboda“, „Večni mir i carstvo slobode“ i „Pet likova Slobodana Jovanovića“. Danilo Basta doktorirao je 1978. godine. Prevodi Kanta, Fihte, Ničea i druge.

Matija Bećković rođen je 29. novembra 1939. godine u Senti. Redovan je član SANU od 1991, pisac antologijskih knjiga pesama „Reče mi jedan čovek“, „Lele i kuku“, „Kaža“, „Ćeraćemo se još“ itd. Upečatnjiva književna pojava, Bećković je svojim pokretom i glasom jedna od najzapaženijih pesničkih ličnosti srpske književnosti. Kritičari su kao pravi podvig ocenili njegov rad na planu jezika. Mihiz ga je nazvao „duhovitim princom srpske poezije.“

Aleksandar Jerkov profesor Filološkog fakulteta rođen je 1960. godine u Beogradu. Autor je niza knjiga od kojih se izdvajaju *Antologija srpske proze postmodernog doba*, *Antologija postmoderne proze postmodernog doba*, *Nova tekstualnost*, *Antologija beogradske priče*, studija „Od modernizma do postmodernizma“ i druge. Jerkov je bio urednik „Vidika“ i glavni urednik „Prosvete“.

Dušan Janjić, rođen 28. marta 1950 u Vranju. Diplomirao na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu, magistrirao (1987) i doktorirao (1997), na istom fakultetu, na temu teorijskog određenja pojma „nacija“.

Autor je preko 100 publikacija (knjiga, članaka itd.) među kojima su i sledeće: *Otvoreno pitanje nacije*, Beograd, 1980; *Rečnik „nacionaliste“*, Beograd, 1986, Drugo dopunjeno i izmenjeno izdanje, 1988; *Određenje nacije* (Analiza „konstitutivnih elemenata“ definicija nacije i pokušaj sintetičkog određenja nacije), doktorski rad, Beograd, 1987; *Država i nacija*, Zagreb, 1988; *Nacija – šta je to?*, Beograd, Trento, 1993; *Bosna i Hercegovina između rata i mira*, Institut društvenih nauka i Forum za etničke odnose, Beograd, 1972; *Sukob ili dijalog. Srpsko-albanski odnosi i integracija Balkana; Srbija između prošlosti i budućnosti* (na srpskom i engleskom), Beograd, 1995 i 1997.

Osnivač i koordinator Forum za etničke odnose.

Član SK Srbije (1968–1988), osnivač i potpredsednik Socijaldemokratije (1997–1999)

Urednik različitih stručnih časopisa i izdanja.

Dejan Kosanović, rođen u Beogradu 1930, diplomirao režiju na Akademiji za pozorišnu umetnost u Beogradu 1952. godine. Radio na filmu, prvo kao asistent režije mnogih domćih i stranih filmskim reditelja, zatim kao reditelj realizovao 35 dokumentarnih filmova i preko 200 televizijskih dokumentarnih emisija za jugoslovenske i inostrane televizije (Francuska, Nemačka, SAD). Od 1962. godine predavao Organizaciju filmske proizvodnje na Fakultetu dramskih umetnosti u Beogradu, gde je i penzionisan 1995. kao redovni profesor.

Od 1971. godine aktivno se bavi proučavanjem početnog perioda istorije filma, doktorirao 1983. sa tezom *Počeci kinematografije na tlu Jugoslavije 1896–1918*. Objavio preko 250 bibliografskih jedinica u zemlji i inostranstvu, najvećim delom posvećenih ranoj filmskoj prošlosti, od čega 13 knjiga (na srpskom, italijanskom, engleskom i francuskom jeziku). Živi i radi u Beogradu

Isak Asiel, rabin beogradski, rođen je 1964. u Beogradu. Osnovnu i Srednju muzičku školu *Mokranjac* završio je u Beogradu. Visoku talmudsku školu *Yeshivat Har Etzion* završio u Izraelu februara 1995. godine. Od marta 1995. je rabin jevrejske zajednice u Srbiji i Makedoniji. Za svoj rad dobio je dva priznanja Svetske organizacije ortodoksnih rabina u Jerusalimu 2001. i 2006. Oženjen je Rahelom Hanin. Imaju dve ćerke Hanu i Orli. Živi i radi u Beogradu.

Raško Jovanović, rođen u Beogradu 1932, književnik i radio kritičar *Politike Ekspres*, *Borbe i Politike*, u svom profesionalnom životu bio je predsednik Udruženja pozorišnih kritičara i teatrologa Srbije, kustos Pozorišnog muzeja Srbije, Naučni savetnik u Institutu za književnost, umetnički direktor Beogradskog dramskog pozorišta, odgovorni urednik časopisa *Pozorišna kultura* i profesor na dva fakulteta FDU i Braća Karić. Objavio je više knjiga iz oblasti teatrologije i oko hiljadu članaka posvećenih radiju i radio kritici.

Jovan Ćirilov, prozni pisac, esejista, dramaturg i prevodilac sa francuskog jezika, rođen je u Kikindi 1931. godine. Jedan je od osnivača BITEFA, dugogodišnji upravnik Ateljea 212 i upravnik Jugoslovenskog dramskog pozorišta. Mnogo je pisao i objavio, a njegov bliski prijatelj rekao je da je Ćirilov „krhki mladić“, jedan od najharmoničnije obrazovanih intelektualaca našeg vremena.

Radomir Putnik, književnik i dramaturg, rođen je 9. jula 1946. godine u Odžacima. Osnovnu školu i gimnaziju završio u Vršcu. Diplomirao je na odseku dramaturgije na Akademiji za pozorište, film, radio i televiziju u Beogradu 1972.

Od godine 1972. do 1976. urednik pozorišne i filmske rubrike u listu *Književna reč*. Najveći deo radnog veka proveo u TVB, gde je radio od 1974. godine; počeo je kao honorarni dramaturg Dramske redakcije I programa, a boravak u toj instituciji završio kao glavni i odgovorni urednik Umetničkog programa. U međuvremenu bio je direktor Drame Narodnog pozorišta u Beogradu. Bio je i pozorišni kritičar *Trećeg programa* Radio Beograda (1974–1993) i *Politike* (1986–1993) i glavni urednik časopisa *Scena* (1990–1994).

Objavio je više knjiga poezije („Ptica ružičaste kože“, „Nedeljni ručak“, „Otkrivanje vremena“), proze („Priče o smrti“), teatroloških i dramaturških ogleda („Približavanje pozorištu“, „Čitajući iznova“, „Dramaturški poslovi“); napisao je petnaest drama, izvođenih na radiju, prikazivanih u profesionalnim pozorištima i na televiziji, kao i televizijsku seriju „Kraj dinastije Obrenović“.

Profesor dramaturgije u Filmskoj školi Dunav filma u Beogradu.

Dr Dragoljub Pokrajac rođen je 1970 u Šibeniku, gde je živeo do 1976, kada se sa porodicom seli za Niš. Učesnik je studentskih protesta 1991, 1992. i 1996. Od 1993. do odlaska u Sjedinjene Američke Države radi kao asistent na Katedri za Telekomunikacije. 1997. magistrira i iste godine odlazi u SAD. Tamo upisuje doktorske studije iz računarstva, 2002. doktorira sa

težom iz prostorno-vremenskog data mininga. Od 2002. je docent na državnom Univerzitetu Delaver. Član je katedri za računarstvo i za primenjenu matematiku i teorijsku fiziku, a učestvuje u više naučnih projekata iz oblasti video nadzora, bioinformatike i obrade slike.

Bavi se sakupljanjem naše narodne muzike snimljene do Drugog svetskog rata u SAD.

Ivan Aleksić, poslovni čovek iz Londona, rođen je u Beogradu 1937. godine. Upisao je Pravni fakultet, ali je 1959. godine prebegao u Francusku, a deset godina kasnije trajno se nastanjuje u Velikoj Britaniji. Tu prvi prihvata tehnologiju nemačkih stručnjaka za proizvodnju veštačke gume koji su eksperimente iz ove delatnosti vršili u toku Drugog svetskog rata u Nemačkoj, a Amerikanci ih posle rata naselili u SAD. 2005. Aleksić svoju fabriku za proizvodnju veštačke gume iz Engleske preseljava u Srbiju. Od tada živi u Beogradu.

Od 1967. sa suprugom član je izdavačkog saveta „Našeg dela“ na čijem se čelu nalazi Desimir Tošić. Aleksić aktivno pomaže demokratske promene u Srbiji još od 1990, a za te zasluge odlikovala ga je britanska kraljica ordenom MBE za poboljšanje odnosa naše zemlje i Velike Britanije.

Rajko Đurić, rođen je 3. 10. 1947. u Malom Orašju, kod Smedereva. Završio filozofiju na Filozofskom fakultetu u Beogradu (1971) i na istom fakultetu doktorirao (1985). Postdoktorsko usavršavanje nastavio na univerzitetima u Hajdelbergu i Bohumu, a predavao je na Slobodnom univerzitetu u Berlinu i INALCO u Parizu. Autor je više zbirki pesama, za koje je dobio nagradu Železare Sisak u Sisku, Švedskog PEN centra „Kurt Tuholski“ i Instituta Otvoreno društvo u Budimpešti, a svoje eseje i stručne radove nagradu Fonda za slobodno izražavanje u Njujorku. Koscenarista je filma E. Kusturice „Dom za vešanje“.

Od 1971. do 91. bio je novinar i urednik Kulturne rubrike lista „Politike“.

Od 2004. je pomoćnik glavnog i odgovornog urednika Tanjuga.

Đorđe Malavrazić, novinar, esejista i teoretičar medija, magistar nauka. Rođen 1947. u Herceg Novom. Od 1971. zaposlen u Radio Beogradu. Za Treći program sačinio prvi naš veći izbor tekstova o fenomenu intertekstualnosti pod naslovom *Mreža tekstova* (1978). Za isti program i časopis uredio tematsku celinu *Biće i jezik Radomira Konstantinovića* (1983). Autor je razgovora sa istaknutim domaćim i svetskim estetičarima filozofima.

Bio je glavni urednik Dramskog programa u vreme njegovih najvećih međunarodnih uspeha. Jedan je od osnivača Festivala dokumentarne radiofonije (FEDOR) i inicijator je internacionalno ugledne *Radionice zvuka* (1985). Iz njegovog bavljenja radio-dramom proistekla je knjiga *Gornji bezdan zvuka – Neda Depolo* (1999).

Sada je glavni i odgovorni urednik Radio Beograda 2, programa kulture i umetnosti. Sa Ratomirom Damjanovićem objavio knjigu-katalog o kulturnom radiju *Elitizam za sve* (2003). Povodom 80. godišnjice Radio Beograda, priredio opsežan zbornik radova *Književnost i radio* (2004), sa predgovorom i kritičkom aparaturom. Osnovao nagradu *Knjiga godine* u oblasti teorije književnosti i umetnosti, estetike i filozofije i pokrenuo ediciju knjiga o nagrađenim delima. Eseje i rasprave iz istorije radija i estetike avangardne umetnosti objavljuje u listovima i časopisima.

SADRŽAJ

Dragoslav Simić: Put ideje – autobiografija uživo	5
Slobodan Jovanović – Danilo Basta	21
Matija Bećković	32
Aleksandar Jerkov	39
Dušan Janjić	56
Dejan Kosanović	66
Isak Asiel	79
Raško Jovanović	90
Jovan Ćirilov	101
Radomir Putnik	112
Dragoljub Pokrajac	124
Ivan Aleksić	138
Rajko Đurić.....	148
Đorđe Malavrazić	159
Biografski podaci	176

Biblioteka ZAPISI

Dragoslav SIMIĆ
AUTOBIOGRAFIJE UŽIVO
– od Slobodana Jovanovića do danas

Izdavač
DRASLAR PARTNER
Beograd, Dalmatinska 47
Tel./faks: 3294 358, 2759 808
nijnjn.draslar-partner.co.yu
draslar@zeunet.yu

Za izdavača
Jaroslav DRASLAR

Urednik
Milena STOJSAVLJEVIĆ

Grafička obrada
Dušan Časić

Dizajn korica
Srđan Pečeničić

Tiraž
500 primeraka

Štampa
DRASLAR PARTNER